

პარლო ბარბაქაძე

კავკასიური ენების სორუმი

თბილისი 2007

ვუპოვნი აფხაზურ-აართულ და ოსურ-აართულ ეთნოკონფლიქტებში დაღუპულთა ნათელ ხსენებას, რომელთა სანუკვარი ოცნება იმ ქვეყანაში, უსათუოდ აღნიშნული კონფლიქტების მშვიდობიანი გზით მოგვარება იქნება და თუ ეს პატარა წიგნი ამ საკითხში თავის მოკრძა-ლეულ წვლილს შეიტანს, მე ნაწილობრივ ვაღმობდილად ჩავთვლი თავს მათ წინაშე.

კარლო ბარბაქაძე

შინაარსი

წინათქმა	4
1. ენის ელემენტური აგებულება	6
§1.1 ცნობები ენის ელემენტური აგებულების შესახებ	6
§1.2 ენის ელემენტური თეორიის არსებითი ნაწილი	8
§1.3 რთული სიტყვის ფორმირება	11
2. ქვეყნებისა და მათი შესაბამისი ხალხების ეთნიკური სახელების ფორმირება	19
3. აფხაზებთან დაკავშირებული პრობლემატიკური საკითხები	22
§3.1 აფხაზურ-ქართული ლექსიკური შესწავლა	22
§3.2 აფხაზეთის რეგიონალური სახელების წარმოშობა	35
§3.3 თანამედროვე აფხაზების ეთნიკური წარმოშობის შესახებ	43
4. ოსებთან დაკავშირებული პრობლემატიკური საკითხები	56
§4.1 ოსურ-ქართული ლექსიკური შესწავლა	56
§4.2 ოსეთის რეგიონალური და ოსების ეთნიკური სახელების წარმოშობა	66
გამოყენებული ლიტერატურა	73
ბოლოთქმა	75

აქამდე გაწეული შრომა, დაკვირვება და ანალიზი უფლებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ქართველთა, სინდ-დლიდგ-ლეკ-ალბანელების შორეული წინაპრები ღვიძლი მოძმე ტომები ყოფილან, რომელთაც მონათესავე და თავდაპირველად ერთი ენაც კი უნდა ჰქონოდათ.

ივანე ჯავახიშვილი.

(X ტომი. დასკვნები. გვ.622)

წინათქმა

თოთხმეტ წელზე მეტი დრო გავიდა მას შემდეგ, რაც ოსურ-ქართული და აფხაზურ-ქართული შეიარაღებული ეთნოკონფლიქტების შედეგად სამხრეთ ოსეთისა და აფხაზეთის რეგიონებიდან დევნილი ასეული ათასობით მკვიდრი მოსახლეობა ლტოლვილის სტატუსით იმყოფება სხვადასხვა ქვეყნებში და მოუთმენლად ელის თავთავიანთ მშობლიურ კერაზე დაბრუნებას. ეს დაუსრულებელი ღოდინი, რომელიც მხოლოდ სიზმარშია ხორცშესხმული და ისიც მეორეხარისხოვანი მოქალაქის როლში, ბევრმა დევნილმა სამარეში თან ჩაიტანა და ძნელი სათქმელია თუ რას განიცდიან ახლა ისინი იქ. ასეთი მოლოდინის განცდა უცხო ხილია აღნიშნული კონფლიქტების გამჩადებლებისა და უსიტყვო შემსრულებლებისათვის იმიტომ, რომ მათი მსოფლმხედველობა, ძირითადად, მომხვეჭელობით შემოიფარგლება. დღეს მათთვის, რა თქმა უნდა, მიუღებელია მოხვეჭილის უარყოფა, რის გამო აღნიშნული კონფლიქტების მშვიდობიანი გზით მოგვარების ყოველ მცდელობას ისინი ბლოკირებას უკეთებენ. უწინ, ძველ დროში, ძალას ძალა უპირისპირდებოდა და მოძალადეს ამის შიში ჰქონდა. დღეს, ეგრეთწოდებულ დემოკრატიულ სამყაროში, მოძალადეს დემოკრატიული პრინციპები იცავს შურისძიებისაგან და იმიტომ მას არაფრის აღარ ეშინია. ამის აშკარა გამოვლენაა აფხაზი და ოსი სეპარატისტებისა და მათი დამქაშების მიერ საერთაშორისო სოლიდური დემოკრატიული ორგანიზაციების გადაწყვეტილებათა იგნორირება.

არსებული ეთნოკონფლიქტების მშვიდობიანი გზით მოგვარების დღემდე გამოყენებული მეთოდები საკმარისი არ აღმოჩნდა მათ დასარეგულირებლად, იმიტომ საჭიროა დამატებითი, უფრო ქმედითი, ზომების მიღება. ერთ-ერთ ასეთ ქმედით ზომად ჩვენ დაპირისპირებულ მხარეთა ფართო საზოგადოების კონფლიქტის მოგვარებაში ჩართვა

გვესახება. ამის მოთხოვნილება იმ შემთხვევაში გაუნდება მათ, თუ ისინი თავიანთი და მოწინააღმდეგე მხარის ხალხების ისტორიულ და გენეტიკურ კავშირებში დარწმუნდებიან. მშრომელი მოსახლეობა ომს არასოდეს არ იწყებს, ომში მათ ყოველთვის უსაქმური მომხვეჭელები ითრევენ, რომლებიც, ხშირად, ამა თუ იმ აგრესიული ქვეყნის ან აგრესიული რელიგიური სექტის ინტერესებს ემსახურებიან. პატიოსანი მშრომელი მოსახლეობა დაპირისპირებულ მხარეთა შორის გამართულ კონსტრუქციულ დიალოგს ყველთვის მიესალმება.

წინამდებარე ნაშრომის შექმნის ძირითად მიზანს აფხაზებისა და ოსების ქართველებთან ნათესაობის დამადასტურებელი მასალების მოძიება წარმოადგენს, რის შესახებ ისტორიული, ეთნოგრაფიული და უბრალო ყოფიერებითი ცნობები მიგვანიშნებენ. ამ მხრივ საინტერესო გამოდგა აფხაზური და ოსური ენების შესაბამისი არსებითი სახელების, ეთნიკური სახელების და რეგიონალური სახელების ლინგვისტიკური კვლევის შედეგები, რომელთა მიხედვით აღნიშნული სახელების დიდი ნაწილი ქართული ლექსიკიდან მომდინარეობს. ეს შედეგები გვაფიქრებინებს, რომ თანამედროვე აფხაზური და ოსური ენები ან ქართული ენის არქაულ განშტოებებს წარმოადგენენ, ან საშივე მათგანი ერთი საერთოკავკასიური ენის დიალექტებია. ორივე შემთხვევაში აფხაზები, ოსები და ქართველები, არც თუ ისე შორეულ წარსულში, ერთი ეთნოსის ხალხი იქნებოდა, ერთი საერთო ენითა და ქვეყნით. ეს ქვეყანა სხვადასხვა დროს სხვადასხვა სახელით იყო ცნობილი, ვახუშტი ბატონიშვილის მოღვაწეობის პერიოდში (XVIII საუკუნეში) კი მას საქართველო ეწოდებოდა.

ამ წიგნში წარმოდგენილ მასალას აუცილებლად უნდა გაეცნოს როგორც აფხაზი, ოსი და ქართველი, ასევე რუსი, ჩრდილოეთკავკასიელი და სხვა რეგიონების მოსახლეობის ფართო ფენები, რომლებსაც აფხაზეთისა და სამხრეთ ოსეთის პრობლემები ჭეშმარიტად აინტერესებთ.

დასასრულს, დიდი მადლობა მინდა გადავუხადო ჩემს თანაკურსელს, კოლეგასა და მეგობარს, თსუ სოხუმის ფილიალის საუნივერსიტეტო კომპიუტერული ცენტრის უფროსს, თენგიზ წულაიას, რომლის უანგარო ინტელექტუალური და ტექნიკური დახმარების გარეშე გამიჭირდებოდა ამ პატარა წიგნის შექმნა და გამოცემა.

კარლო ბარბაქაძე
20. 05. 2005 წ.

1. ენის ელემენტური აგებულება

§1.1 ცნობები ენის ელემენტური აგებულების შესახებ

სამეტყველო ენა თავისი განვითარების პირველ ეტაპზე, გერმანელი ენათმეცნიერის ვილჰელმ ჰუმბოლდტის აზრით, “. . . состоял из одних “корней”, т.е. слова не имели ни префиксов, ни суфиксов, ни окончаний. Этот язык был богат словами, был способен описать любую конкретную ситуацию. Однако со временем отдельные слова присоединяются к наиболее существенным “корням”, теряя свое самостоятельное “вещественное” значение. Такие слова стали выполнять роль вспомогательных словообразовательных (префиксы и суффиксы) или словоизменительных (окончания) показателей.” [1, გვ.18-19].

სამეტყველო ენა, ნიკო მარის აზრით, “. . . не начался с отдельных слагавшихся в слова звуков. Он начался с цельных слов, представлявших собой каждое один целый диффузный звук.” [2, გვ.21].

ჰუმბოლდტის "სიტყვის ძირებს" და მარის "მთელ დიფუზიურ ხმებს" ჩვენ დღეს **ენობრივი ელემენტებს** ეუწოდებთ და ამით ენის *ელემენტურ აგებულებას* ვაღიარებთ.

ენის ელემენტური აგებულება ნიკო მარის შემოქმედების მთავარ ორიენტორს წარმოადგენდა, ამიტომ მას მთელი თავისი მეცნიერული ძალისხმევა ენობრივი ელემენტების მოძიებაზე ჰქონდა მიმართული. მარმა მოიძია ოთხი ელემენტი **საღ, ბჲრ, იონ, რღჷ** და განაცხადა: “ყველა ენის ყველა სიტყვა, რამდენადაც ისინი არიან ერთი შემოქმედებითი პროცესის პროდუქტი, შედგება ოთხი ელემენტისგან, – ყოველი სიტყვა ერთი ან ორი, იშვიათად სამი ელემენტისგან; რაგინდარა ენის ლექსიკურ შემადგენლობაში არ მოიპოება სიტყვა, რომელიც შეიცავდეს რაიმე ისევ და ისევ იმ ოთხი ელემენტის გარეშე” [3, გვ.280].

ნიკო მარის ეს აქსიომალური კონცეფცია *ოთხელემენტოვანი ანალიზის* სახელით არის ცნობილი. მარმა იგი თავს მოახვია საბჭოთა ენათმეცნიერებს, რისთვისაც მარი იოსებ სტალინმა სამართლიანად გააკრიტიკა იმიტომ, რომ მარმა თავისი ელემენტების მეშვეობით ვერცერთი სიტყვის ეტიმოლოგიური მნიშვნელობა ვერ დაადგინა. ამის მიზეზია ის, რომ მარის ელემენტები არ არიან ჭეშმარიტი ენობრივი ელემენტები და ამიტომ ვერ ასრულებენ მათ ფუნქციებს. მარმა თავის ელემენტებად ეთნიკური სახელები შეარჩია რაც დაუჯერებელია თუნდაც იმიტომ, რომ პირველყოფილი ადამიანების სამეტყველო ენაში, როდესაც ეთნოსები ჯერ კიდევ არ ჩამოყალიბებულყვნენ, ეთნიკური სახელების ბაზაზე სიტყვების წარმოქმნა შეუძლებელი იქნებოდა. მიუხედავად ამისა მარის მიერ ენიბრივი

ელემენტების შემოღება დიდი წინგადადგმული ნაბიჯი იყო ენათმეცნიერებაში იმ თვალსაზრისით, რომ მან ყველა ენას ერთიადიგივე დასაბამი მიუჩინა და ამით ისინი ერთმანეთთან დააკავშირა.

საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ მარი გაანალიზებული სიტყვების მნიშვნელობებს ხშირად მხეს უკავშირებს [4, გვ.280; 5, გვ.8], რითაც იგი თავის ელემენტებს, ფაქტიურად, მზის სხვადასხვა სახელის სახით წარმოგვიდგენს. ამ ფაქტისა და მარის აქსიომალური კონცეფციის გათვალისწინებით ყველა სამეტყველო ენა “მზის ენა” უნდა იყოს, მზის რომელიღაც სახელის ბაზაზე უნდა იყოს წარმოქმნილი, რასაც *ერთელემენტოვანი ანალიზამდე* მივყავართ. *ერთელემენტოვანი ანალიზი* არის, ფაქტიურად, ნიკო მარის შემდეგ გამონათქვამში აღიარებული: “. . . современная палеонтология языка нам дает возможность дойти в его исследовании до эпохи, когда в распоряжении племени было только одно слово для применения во всех значениях, какие тогда осознавало человечество” [6, გვ.217].

ნიკო მარი, რა თქმა უნდა, ხელავდა თავისი ელემენტების უსუსურობას მაგრამ სხვა გამოსავალს ვერ პოულობდა, ან უნდა დაეცვა თავისი ელემენტები მანამ, სანამ ახალს, უფრო სრულყოფილ ელემენტებს არ მოიძიებდა, ანდა უარი ეთქვა სიტყვის ელემენტური აგებულების პრინციპზე, რაც მიუტკვებელი შეცდომა იქნებოდა. მარის აზრით სიტყვის ელემენტური აგებულების პრობლემას გადაჭრის ის, “. . . кто найдет путь, теоретические искания и сродные материалы связать неразрывными узами.” [4, გვ.57].

საინტერესოა აგრეთვე თურქი ენათმეცნიერების *ერთელემენტოვანი ანალიზი* [7, გვ.240-255]. ეს ელემენტია “აღ”, რომელიც სინათლეს ნიშნავს თურქულად, სინათლე კი მზისგან მომდინარეობს, ამიტომ მის შესაბამის ენას თურქმა ავტორებმა “გიუნეშ-დილ” (მზის ენა) უწოდეს და განაცხადეს: “ენის მთავარი სემანტიკური საფუძველი, ჩვენი თეორიის თანახმად, არის მზე, – პირველი ობიექტი, რომელიც შენიშნა პირველყოფილმა ადამიანმა. მზის თვისებები, მისი მოძრაობანი, თავდაპირველად კონკრეტული, შემდეგ გარდაიქმნა განყენებულ მცნებად – ფსიქიკური, სოციალური და ინტელექტუალური რიგისა” [7, გვ.246].

თურქი ენათმეცნიერების *ერთელემენტოვანი ანალიზი*-ც წინგადადგმული ნაბიჯი იყო ენათმეცნიერებაში იმ თვალსაზრისით, რომ მასში ყველა სამეტყველო ენის წარმოქმნა ერთ ელემენტთან არის დაკავშირებული, რომელიც მზის უძველეს სახელად იქნა მიჩნეული. მისმა ავტორებმა უსათუოდ ღრმად გაანალიზეს მარის შემოქმედება, ჭეშმარიტად ირწმუნეს ენის ელემენტოვანი აგებულება, კრიტიკულად შეაფასეს მარის ელემენტების ფორმალური და მატერიალური საფუძვლები, კარგად გაათვითცნობიერეს პირველყოფილი ადამიანების ყოფიერება მკაცრ გარემომცველ ბუნებრივ პირობებში და მათ საფუძველზე მზე შეარჩიეს იმ ობიექტად, რომელიც შეიძლება ყოფილიყო

პირველყოფილი ადამიანების უპირველესი ტოტემა, მზის სახელი კი – ადამიანების მიერ შექმნილი პირველი სიტყვა. მათი მიდგომა დასმული საკითხისადმი ლოგიკურია. რაც შეეხება **აღ** ბგერათომპლექსის პირველ ენობრივ ელემენტად გამოცხადებას ეს, რა თქმა უნდა, არარეალურია თუნდაც იმიტომ, რომ **ღ** ბგერა საკმაოდ ძლიერი და მკაფიოდ გამოხატულია, რომლის ბაზაზე დანარჩენი ბგერების შექმნა წარმოუდგენელია.

§1.2 ენის ელემენტური თეორიის არსებითი ნაწილი

ჩვენნი დაინტერესება სამეტყველო ენის წარმოქმნის პრობლემით ერთმა არაორდინალულობა მოსაზრებამ განაპირობა – *სიტყვის სტრუქტურა და წარმოქმნის მექანიზმი ჩვენ ქიმიური ნივთიერების სტრუქტურასა და წარმოქმნის მექანიზმს მივამსგავსეთ* [8, გვ. 13-14].

ქიმიაში მარტივი ნივთიერება ქიმიური ელემენტია, რთული ნივთიერება კი – ქიმიური ელემენტების შენაერთი. რთული ნივთიერება ერთ რომელიმე მთავარ ქიმიურ ელემენტს და ერთს ან უფრო მეტ აქტიურ ქიმიურ ელემენტს (მაგალითად: ჟანგბადს, წყალბადს, გოგირდს და სხვა) შეიცავს.

მარტივი სიტყვა, ქიმიური ელემენტის მსგავსად, ერთ ენობრივ ელემენტს შეიცავს, რთული სიტყვა კი – ორს და უფრო მეტს. რთულ სიტყვაში ერთი ენობრივი ელემენტი მთავარია, რომელიც სიტყვის ფუძეს წარმოადგენს, დანარჩენები კი აქტიური ენობრივი ელემენტებია – აფიქსებია. მარტივი სიტყვის არსებით მნიშვნელობას მისი შესაბამისი ენობრივი ელემენტი განსაზღვრავს, რთული სიტყვის არსებით მნიშვნელობას კი – მისი ფუძეელემენტი, რომელიც იმ მატერიალური ობიექტის ან სუბიექტის სახელი უნდა იყოს, რომელსაც რთული სიტყვა ასახავს. რთული სიტყვის შემადგენელი დანარჩენი ენობრივი ელემენტები ანუ აფიქსები აღნიშნული ობიექტის ან სუბიექტის კათეგორიები იქნება.

როგორც ნივთიერებათა ანალიზით გახდა ქიმიური ელემენტების მოპოვება შესაძლებელი, ასევე სიტყვების დეაფიქსაციით უნდა მოხდეს ენობრივი ელემენტების მოძიებაც, რაც ზოგადი (ყველა ენის მომცველი) აფიქსების გამოყენებით შეიძლება იქნას მიღწეული. ასეთი აფიქსები არ არის ცნობილი და მათი მოძიება რთული პრობლემა იმიტომ, რომ სხვადასხვა ენას სხვადასხვა აფიქსები გააჩნია, ან ერთი და იგივე ფონეტიკური სტრუქტურის მქონე აფიქსი სხვადასხვა ენაში სხვადასხვა მნიშვნელობისაა. მიუხედავად ამისა, ჩვენ მაინც შევეცადეთ ზოგადი აფიქსების შერჩევას სიტყვის ქიმიურ ნივთიერებასთან მიმსგავსების პრინციპით.

ქიმიკოსები იცნობენ აქტიურ ელემენტებს, რომელთა რაოდენობა შეზღუდულია და უცნობი ნივთიერების ანალიზის დროს, კერძოდ

მისი შემადგენელი უცნობი ელემენტის მოძიებისას, ადვილად გამოყოფენ მათ საცდელი პრეპარატისგან სათანადო რეაქტივების გამოყენებით. ანალოგიური მოქმედება ენაშიც შეიძლება იქნას განხორციელებული. თუ ავიღებთ სახელებს ენციკლოპედიიდან და ფონეტიკურად გავაანალიზებთ ენახავთ, რომ მათ შემადგენლობაში ხშირად ერთი და იგივე **ს, შ, ზ, რ, ლ, ნ, მ, ღ** თანხმოვანი ბგერების **ა** და **ო** ხმოვან ბგერებთან შედგენილი კომპლექსები ფიგურირებენ. ეს კომპლექსები აფიქსებად გამოიყენება სხვადასხვა ენებში (მაგალითად, **ს** ბგერის შემთხვევაში ქართული ენისთვის დამახასიათებელი **სა-, სო-, -ისა, -ის, -ს, -სო, -სოა** აფიქსები), ამიტომ ჩვენ ისინი ზოგად აფიქსებად მივიჩნით და სიტყვების ძირების მოძიება მათი ჩამოცილებით განვახორციელებთ. წინასწარ, დეაფიქსაციის დაწყებამდე, სიტყვის შემადგენელი **ო** და **შ** ხმოვანი ბგერები მათი შესატყვისი **შა** და **ოა** კომპლექსებით ჩავანაცვლებთ. ამ გზით მოვახდინებთ ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიიდან ამოღებული დაახლოებით 500 სახელის დეაფიქსაცია და შევუდგებთ დეაფიქსაციის შემდეგ დარჩენილი ბგერათკომპლექსების სისტემატიზაციას.

აფიქსების ჩამოცილების შემდეგ დარჩენილი ბგერათკომპლექსების დიდი რაოდენობა სამბგერიანი აღმოჩნდა [8, გვ.15]. უმეტეს მათგანში პირველი ბგერა თანხმოვანი იყო, მეორე – ბაგისმიერი ან **ო** ბგერა, მესამე კი – **ა** ბგერა. გრამატიკის ზოგიერთი კანონის გამოყენებით სხვა დარჩენილი ბგერათკომპლექსებიც აღნიშნულ სამბგერიან ბგერათკომპლექსის სტრუქტურით გამოისახა და გარკვეული დაშვებების შედეგად [8, გვ.14-17], ყველა განხილული ბგერათკომპლექსი ერთ **ჰშა** ფუძეში გარდაისახა. ვფიქრობთ, ამ ფუძიდანაა ისინი წარმოქმნილი. მათი წარმოქმნა **ჰ** ბგერის თანხმოვანი ბგერებით და **შ** ბგერის **ო** ბგერითა და ბაგისმიერი ბგერებით ჩანაცვლების გზით უნდა მომხდარიყო. ეს პროცესი, მათემატიკის ენით, **ჰ** და **შ** ცვლადი არგუმენტების შემცველ **ჰშა** ფუნქციის, ამ არგუმენტების მნიშვნელობათა მიხედვით გაშლას ნიშნავს, რაც ცხრილ №1.1-ში წარმოდგენილი სიტყვების ფუძეთა პერიოდული სისტემის სახით გამოისახება.

ცხრილი №1.1
სიტყვების ფუძეთა პერიოდული სისტემა

VII	ჰია	ხია	ჟია	კია	ღია	ყია	სია	ზია ...
VI	ჰაა	ხაა	ჟაა	კაა	ღაა	ყაა	საა	ზაა ...
V	ჰმა	ხმა	ჟმა	კმა	ღმა	ყმა	სმა	ზმა ...
IV	ჰშა	ხშა	ჟშა	კშა	ღშა	ყშა	სშა	ზშა ...
III	ჰბა	ხბა	ჟბა	კბა	ღბა	ყბა	სბა	ზბა ...
II	ჰვა	ხვა	ჟვა	კვა	ღვა	ყვა	სვა	ზვა ...
I	ჰშა	ხშა	ჟშა	კშა	ღშა	ყშა	სშა	ზშა ...

სიტყვების დეტალურმა ანალიზმა საშუალება მოგვცა დაგვედგინა აღნიშნული პერიოდული სისტემის დამახასიათებელი კანონები და მისი შემადგენელი ელემენტების სავარაუდო მნიშვნელობები. მიღე-

ბული შედეგების მიხედვით ცხრილ №1.1-ის ელემენტებიდან მარტივ სიტყვებს მისი პირველი და მეშვიდე სტრიქონების და პირველი სვეტის ელემენტები წარმოადგენენ, რომელთა მიერ წარმოქმნილი სისტემა ცხრილ №1.2-ის სახით გამოისახება.

							ცხრილი №1.2	
							ენობრივი ელემენტების სისტემა	
ჰია	ხია	ჰია	კია	ღია	ყია	სია	ზია	...
ჰპა								
ჰმა								
ჰშა								
ჰბა								
ჰვა								
ჰჰა	ხჰა	ჰჰა	კჰა	ღჰა	ყჰა	სჰა	ზჰა	...

ფიქრობთ, ამ სისტემის ელემენტები წარმოადგენენ ვილჰელმ ჰუმბოლდტის "სიტყვის ძირებს" და ნიკო მარის "თელ დიფუზიურ ხმებს".

ენობრივი ელემენტების სისტემის გამოყენებით არის ყველა სამეტყველო ენის სიტყვები შექმნილი, ამიტომ იგი მათი გასაღებია, მისი შემადგენელი ელემენტები კი მარტივ სიტყვებს წარმოადგენენ, რომელთა მიზანმიმართული შერწყმით არის რთული სიტყვები წარმოქმნილი. ყველა ენობრივი ელემენტი **ჰჰა**-ს გარდასახვით არის მიღებული ამიტომ, ისინი **ჰჰა**-ს მრავალსახეობას წარმოადგენენ. ჩვენი გამოკვლევების მიხედვით **ჰჰა** მზის უძველესი სახელი იყო [8, გვ.22-23], ნიკო მარის ზემოთ მოყვანილ ციტატასაც თუ გავითვალისწინებთ, იგი თავდაპირველად ყველას და ყველაფრის სახელი იქნებოდა, რასაც მისი მრავალსახეობა ადასტურებს. აღნიშნულის გათვალისწინებით *ენის ელემენტური თეორია* ფაქტიურად *ერთელემენტოვან ანალიზს* წარმოადგენს. ეს ელემენტია **ჰჰა**, ამიტომ ენის ამ თეორიას ჩვენ, საწყის ეტაპზე, **ჰჰა თეორიად** ვუწოდეთ.

გამოკვლევების შედეგად მოვიძიეთ ენობრივი ელემენტების სავარაუდო მნიშვნელობები და მათგან სიტყვის წარმოქმნის წესები, რამაც საშუალება მოგვცა დაგვედგინა მრავალი სიტყვის ეტიმოლოგია და მათი ანალიზით შეგვესწავლა ენობრივი ელემენტების სისტემის დამახასიათებელი თვისებები.

ენობრივი ელემენტების სისტემის სვეტის შემადგენელი ელემენტები მათ შემცველ სიტყვებს ასაკობრივ და სივრცობრივ კატეგორიებს ანიჭებენ, კერძოდ: ელემენტი **ჰჰა** – *ახალშობილის ასაკს, უმდაბლესს* და *შორეულ აღმოსავლეთს*; ელემენტი **ჰპა** – *ბავშვის ასაკს, პატარა სიმაღლეს* და *ახლო აღმოსავლეთს*; ელემენტი **ჰშა** – *ჭაბუკის ასაკს, საშუალო სიმაღლეს* და *ცენტრალურს*; ელემენტი **ჰმა** – *ყმის ასაკს, მაღალს* და *ახლო დასავლეთს*; ელემენტი **ჰბა** კი – *მოხუცის ასაკს, უმაღლესს* და *შორეულ დასავლეთს*.

ენობრივი ელემენტების სისტემის ქვედა სტრიქონის ელემენტები მატრიარქალური კატეგორიის სიტყვებს აწარმოებენ, ზედა სტრიქონის ელემენტები კი – პატრიარქალური კატეგორიის სიტყვებს. მატრიარქალური სიტყვების მაწარმოებელ ზოგად ძირს ორელემენტიანი **ჰუარჰა** კომპლექსი წარმოადგენს, პატრიარქალური სიტყვების მაწარმოებელ ზოგად ძირს კი – ორელემენტიანი **ჰინაია** კომპლექსი. სრული (შეუკვეცავი) მატრიარქალური სიტყვები არ შეიცავენ ერთზე მეტი რაოდენობის **ი** ბგერას ან **ჰ** ბგერას (გამორიცხულია აგრეთვე ერთდროულად ორივე მათგანის შემცველობა), სრული პატრიარქალური სიტყვები კი – პირიქით, აუცილებლად შეიცავენ ორი და უფრო მეტი რაოდენობის **ი** ბგერას, ან **ჰ** ბგერას (აუცილებელია აგრეთვე მინიმუმ თითო **ი** და **ჰ** ბგერების ერთდროული შემცველობა მაინც).

სიტყვის ეტიმოლოგიური მნიშვნელობა მისი მაწარმოებელი კომპლექსის მნიშვნელობით განისაზღვრება, ამიტომ სიტყვის წარმოშობის დადგენისათვის აუცილებელია მისი მაწარმოებელი კომპლექსის აღდგენა. ამ პრინციპს კარგად ეხმიანება ნიკო მარის შემდეგი გამონათქვამი: “. . . სიტყვების დაშლის გარეშე მასში წარმოდგენილ ელემენტებად, – ერთ, ორ ან სამ ელემენტად, – არ შეიძლება ვაწარმოთ შედარება, ასეთი ანალიზის გარეშე შედარებით მეთოდს ძალა არ აქვს” [3, გვ.280].

რთული სიტყვის მაწარმოებელი კომპლექსი ორიდან შეიდ ენობრივ ელემენტამდე შეიცავს. აღსანიშნავია ისიც, რომ ერთი გარკვეული კომპლექსისაგან უამრავი სიტყვა მიიღება, რომლებიც, როგორც ფონეტიკურად ასევე სემანტიკურად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. მათ ამ განსხვავებას სიტყვის სემანტიკა განაპირობებს, რისი გათვალისწინებითაც სიტყვის მაწარმოებელი კომპლექსის მორფოლოგიური გარდაქმნა ხორციელდება.

§1.3 რთული სიტყვის ფორმირება

რთული სიტყვა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ორი და უფრო მეტი რაოდენობის ენობრივი ელემენტისაგან შედგენილი კომპლექსის მორფოლოგიური გარდაქმნით მიიღება. მისი ფორმირება ეტაპობრივად ხორციელდება. პირველ ეტაპს ენობრივი ელემენტებისაგან სიტყვის მაწარმოებელი კომპლექსის შედგენა წარმოადგენს, მეორე ეტაპს კი – ამ კომპლექსის მორფოლოგიური გარდაქმნა.

I. ენობრივი ელემენტებისაგან სიტყვის მაწარმოებელი კომპლექსის შედგენა სიტყვის ფუძეელემენტის აფიქსაციით ხორციელდება [8, გვ.29-34]. ქვემოთ წარმოდგენილია მატრიარქალური და პატრიარქალური სიტყვების მაწარმოებელი კომპლექსების შედგენის წესები.

1. მატრიარქალური სიტყვების მაწარმოებელი კომპლექსების ფუძეელემენტია **ჰშა**, დანარჩენი ენობრივი ელემენტები კი ცხრილ №12-ის ქვედა სტრიქონიდანაა ძირითადად აღებული. ზოგიერთ მატრიარქალურ სიტყვაში ცხრილ №12-ის სვეტის ელემენტი გამოიყენება, ზოგში – **ჰია** ენობრივი ელემენტი, ან მისი შესაბამისი სტრიქონის რომელიმე სხვა ელემენტი, ზოგში კი – ორივე ერთად, რომლებიც მას ასაკობრივ კატეგორიას და უზენაესობის ხარისხს ანიჭებენ შესაბამისად.

ჰშა ფუძეელემენტის შემცველი ისტორიული პერიოდის ერთ-აფიქსიანი კომპლექსი **ჰშარშა** არის, რომელიც მატრიარქალური სიტყვების მაწარმოებელ ზოგად ძირს წარმოადგენს. მისი მნიშვნელობებია [8, გვ.30] *ღვთაება მზე; ღვთაება წყარო; მზის სხეული და მზის წყარო*. ჩვენ მას *ღვთაება მზის* სახელით მოვიხსენიებთ შემდგომში. **ჰშარშა** კომპლექსისაგან ბევრი მნიშვნელოვანი სახელია ნაწარმოები, მათ შორის **ჰარა**, **ჰორა** და **ბშრა** (ამ სახელებისა და პირველ ეტაპში მოყვანილი სხვა სახელების ფორმირების წესები მეორე ეტაპში იქნება წარმოვიდგენილი).

ჰშა ფუძეელემენტის შემცველი ერთ-ერთი ორაფიქსიანი კომპლექსი **ჰშარშაჰია** არის, რომელიც *ღვთაება მზე უზენაეს* ნიშნავს. იგი მატრიარქალური სიტყვების მაწარმოებელ მთავარ ძირს წარმოადგენს, რომლისგან ბევრი მნიშვნელოვანი სახელია ნაწარმოები, მათ შორის **ჰარი**, **ჰარალა**, **არი** და **ბშრი**.

ჰშა ფუძეელემენტის შემცველი ერთ-ერთი სამაფიქსიანი კომპლექსი **ჰშარშაჰიათშა** არის, რომელიც *ღვთაება მზე უზენაეს ნათელს* ნიშნავს. იგი მატრიარქალური სიტყვების მაწარმოებელ კიდევ ერთ მთავარ ძირს წარმოადგენს, რომლისგან ისეთი მნიშვნელოვანი სახელებია ნაწარმოები როგორებიცაა **ღშია**, **ღალი**, **ოღოია** და **ჰაროი-ჰაროი**

ანალოგიური გზით შეიძლება ცხრილ №12-ის ქვედა სტრიქონის ელემენტების აფიქსებად შერჩევა და მათი გამოყენებით ოთხი და უფრო მეტი აფიქსიანი კომპლექსის შედგენა.

მოყვანილი კომპლექსებისაგან წარმოქმნილი სახელები მათი შესაბამისი ობიექტების სქესობრივ კატეგორიებს არ გამოხატავენ, არადა ამის საჭიროება უსათუოდ იქნებოდა. ეს პრობლემა სახელის მაწარმოებელ კომპლექსისათვის **შშა** ან **სშა** ენობრივი ელემენტის დართვით არის გადაჭრილი [8, გვ.30]. მაგალითად, **შშაჰშარშაჰიათშა** კომპლექსი *ქალ ღვთაება მზე უზენაეს ნათელს* ნიშნავს, რომლისგან კომპოზიტი **შშა ღშია** (*ქალღვთაება*) და ტოპონიმი **შაჰაროიჰალი** მიიღება; **სშაჰშარშაჰიათშა** კომპლექსი კი *კაც ღვთაება მზე უზენაეს ნათელს* ნიშნავს, რომლისგან კომპოზიტი **სშა ღშია** (*კაცღვთაება*) და ტოპონიმი **საჰაროიჰალი** მიიღება.

მოყვანილი კომპლექსებისგან წარმოქმნილი სახელები მათი შესაბამისი სუბიექტების ან ობიექტების ასაკს და სივრცობრივ

მდებარეობას არ გამოხატავენ, არადა ამ პარამეტრების ცოდნა ყველა სულიერი და უსულო საგნის გამოსახატავად იქნებოდა საჭირო. ეს პრობლემა სახელის მაწარმოებელ კომპლექსთან ცხრილ №12-ის სვეტის ერთ-ერთი **ჰპა**, **ჰპა**, **ჰჟა**, **ჰმა** ან **ჰპა** ენობრივი ელემენტის პრეფიქსად დართვით იქნა გადაჭრილი [8, გვ.31]. ამ მოქმედების შედეგად წარმოქმნილი კომპლექსის გარდაქმნით მიღებული სახელი მისი შესაბამისი სუბიექტის ან ობიექტის როგორც ასაკობრივ, ასევე სივრცობრივ მდგომარეობას გამოხატავს. ასაკობრივი დიფერენციაციის გამომხატველ ზოგად წვერად **ჰმა** ენობრივი ელემენტის შემცველი კომპლექსი არის შერჩეული, რომელშიც, საჭიროებისდა მიხედვით, **ჰმა** ელემენტი **ჰპა**, **ჰპა**, **ჰჟა** ან **ჰპა** ენობრივი ელემენტით ჩაინაცვლება. მაგალითად, სახელი **ღმთაი**-ს ასაკობრივი დიფერენციაციის გამომხატველი ზოგადი წვერი **ჰმაჰპარუჰაჰმაიუჰა** კომპლექსი იქნება, რომელიც *მალალ (მამა) ღვთაება მზე უზენაეს ნათელს* ნიშნავს. ამ კომპლექსისგან სახელები **ღმართი** (*ღმერთის მნიშვნელობის ქართული მატრიარქალური სახელი იქნებოდა*) და **ღორმთი** (*ღმერთი, ზანურად*) მიიღება, ხოლო მისგან წარმოქმნილ *ღვთაება*, *უმარი* და *მათრი* ბევრათკომპლექსებისგან, სათანადო გადაბეგრებით, სახელები **ღმთაჰპა**, **უჰალი** და **ჰალი** მიიღება შესაბამისად.

ერთობლივი ასაკობრივი და სქესობრივი დიფერენციაციებით სამაფიქსიან **ჰპარუჰაჰმაიუჰა** კომპლექსისგან **უჰაჰმაჰპარუჰაჰმაიუჰა** და **სუჰაჰმაჰპარუჰაჰმაიუჰა** კომპლექსები წარმოიქმნება, რომლებიც *ქალ მალალ ღვთაება მზე უზენაეს ნათელს* და *კაც მალალ ღვთაება მზე უზენაეს ნათელს* ნიშნავს შესაბამისად. ამ კომპლექსებისგან ბევრი მნიშვნელოვანი სახელია ნაწარმოები, მათ შორის **ჰორჰიან** და **არჰამი** (**არჰამი**) შესაბამისად.

2. პატრიარქალური სიტყვების მაწარმოებელი კომპლექსების ფუძეელემენტია **ჰიპ**, დანარჩენი ელემენტები კი ცხრილ №12-ის ზედა სტრიქონიდანაა ძირითადად აღებული. ზოგიერთ პატრიარქალურ სიტყვაში ცხრილ №12-ის სვეტის ელემენტი გამოიყენება, რომელიც მას ასაკობრივ კატეგორიას ანიჭებს; ზოგში – ქვედა სტრიქონის ელემენტი; ზოგში კი – ორივე ერთად. აღნიშნული კატეგორიის სიტყვის მაწარმოებელი კომპლექსი მინიმუმ ორ ენობრივ ელემენტს მაინც უნდა შეიცავდეს ზედა სტრიქონიდან.

ჰიპ ფუძეელემენტის შემცველი ისტორიული პერიოდის ერთაფიქსიანი კომპლექსი **ჰიარია** არის, რომელიც პატრიარქალური სიტყვების მაწარმოებელ ზოგად ძირს წარმოადგენს. მისი მნიშვნელობებია [8, გვ.33] *უზენაესი მზე*; *მზე მავალი* და *უზენაესი მავალი*. ჩვენ ამ კომპლექსს *უზენაესი მზის* სახელით მოვიხსენიებთ შემდგომში. მისგან ბევრი მნიშვნელოვანი სახელია ნაწარმოები, მათ შორის **მრი**, **ბირი** და **ბირია**.

ჰიპ ფუძეელემენტის შემცველი ერთ-ერთი ორაფიქსიანი კომპლექსი **ჰიარიათია** არის, რომელიც *უზენაეს მზე მნათობს* ნიშნავს. იგი

პატრიარქალური სიტყვების მაწარმოებელ მთავარ ძირს წრმოადგენს, რომლისგან ბევრი მნიშვნელოვანი სახელია ნაწარმოები, მათ შორის **პროტი, ჰერკოტი, თერატი** და **აიპტი**.

ჰია ფუძეველემენტის შემცველი სამი და უფრო მეტი აფიქსიანი კომპლექსები ანალოგიური გზით მიიღება.

მოყვანილი კომპლექსებისაგან ნაწარმოებ სახელებს სქესობრივი და ასაკობრივი მნიშვნელობები არ გააჩნიათ. მათთვის ამ მნიშვნელობების მინიჭება ზემოთ მოყვანილი შემთხვევების ანლოგიურად ხორციელდება. მაგალითად **ჰიარიათია** კომპლექსის სქესობრივი დიფერენციაციით წარმოქმნილ **უჰაჰიარიათია** და **სუჰაჰიარიათია** კომპლექსებისაგან ტოპონიმები **ჰიორიჰია** და **საჰიორიჰიო** მიიღება შესაბამისად, ასაკობრივი დიფერენციაციით წარმოქმნილ **ჰაჰია-რიათია**, **ჰაჰაჰიარიათია** და **ჰაჰაჰიარიათია** კომპლექსებისგან – ტოპონიმები **იჰარიათია**, **იჰერიათია** და **პითია** შესაბამისად, ერთობლივი ასაკობრივი და სქესობრივი დიფერენციაციებით წარმოქმნილ **უჰა-ჰაჰაჰიარიათია** და **სუჰაჰაჰიარიათია** კომპლექსებისგან კი – ეთნონიმი **ჰიორიჰიან** და ტოპონიმი **საჰაროჰიან** შესაბამისად.

ზემოთ მოყვანილი კომპლექსების შემადგენელი ენობრივი ელემენტების ადგილების მონაცვლეობით უამრავი სახელი მიიღება, რომლებიც ფონეტიკურ სტრუქტურით და სემანტიკით მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან.

II. როული სიტყვის ფორმირების მეორე ძირითად ეტაპს მისი მაწარმოებელი კომპლექსის მორფოლოგიური გარდაქმნა (დამუშავება) წარმოადგენს, რომელიც გარკვეული წესებით ხორციელდება. ეს წესები წინარე ენის გრამატიკის ერთერთი ძირითადი შემადგენელი ნაწილი იქნებოდა (ზოგიერთი მათგანი დღესაც გამოიყენება ზოგადენათმეცნიერებაში). აღნიშნული წესების ფუნდამენტური შესწავლა სხვადასხვა ენების სპეციალური კომპლექსური ანალიზით არის შესაძლებელი. ამ პუნქტში ჩვენს მიერ გამოვლენილ წინარე ენის გრამატიკის მორფოლოგიურ კანონებს [8, გვ.34-39] და მათი მოქმედების ამსახველ კონკრეტულ მაგალითებს წარმოვიდგინოთ.

1. მორფოლოგიური გარდაქმნების ერთ-ერთი მთავარი პრინციპია ცხრილ №1.2-ში მოყვანილი ენობრივი ელემენტების შეუზღუდავი გარდასახვა თავთავიანთ შესაბამის კომპონენტებში [8, გვ.17-18], რომლებიც ცხრილ №1.3-ის სახით არის წარმოდგენილი.

ცხრილი №1.3

ჰუა, ჰო, ჰუ, ჰა, ჰ, უა, ო, უ, ა.

სუა, სო, სუ, სა, ს. ანალოგიურად ქვედა სტრიქონის სხვა ელემენტებისათვისაც.

ჰია, ჰე, მია, მ. ანალოგიურად სვეტის სხვა ელემენტებისათვისაც.

ჰია, ჰე, ჰო, ჰ, ია, მ, ო.

ნია, ნმ, ნი, ნ.

ანალოგიურად ზედა სტრიქონის
სხვა ელემენტებისათვისაც.

სიტყვის მაწარმოებელი კომპლექსის შემადგენელი ბგერების მეტათეზისი ყველა ენაში ვლინდება, რის შედეგად ძალიან იზრდება კომპლექსისგან წარმოქმნილი სიტყვების რაოდენობა.

2. ცხრილ №1.2-ის ზედა და ქვედა სტრიქონების შემადგენელი ელემენტების ურთიერთკავშირი.

ა) ზედა და ქვედა სტრიქონების შესაბამისი ენობრივი ელემენტები შემდგენიარადაა ერთმანეთთან დაკავშირებული:

ჰუაჰია=ჰია; ხუაჰია=ხია; ჰუაჰია=ჰია; . . .

ბ) ზედა და ქვედა სტრიქონების შესაბამისი ელემენტები და მათი კომპონენტები, წინა პუნქტის გათვალისწინებით, შემდგენიარადაა ერთმანეთთან დაკავშირებული:

ზია = გუაჰია→გოია (გუია, გაია); ზი = გოი (გუი, გაი)

3. სიტყვის წარმოქმნისა და წაკითხვის ძირითადი წესები.

ა) ხმოვანი ბგერებისგან შედგენილი სიტყვა **ჰ** ბგერაზეა შეკვეცილი (**ჰიაჰუა→ჰიო→იო**).

ბ) ხმოვანი ბგერით დაწყებულ სიტყვას ხშირად თავკიდურა **ჰ** ბგერა აქვს მოკვეცილი (**ჰუარუაჰია→ჰურია→ურია**), ზოგჯერ კი ხმოვანი ბგერა მეტათეზისით არის სიტყვის თავში მოქცეული (**ჰანი/ჰანე→ჰნი**. სახელები **ჰანი** და **ჰნი** წინაპარს ნიშნავენ ქართულად და გერმანულად შესაბამისად).

გ) თანხმოვანი ბგერებისაგან შედგენილი სიტყვა, რომელიც ბაგისმიერ ბგერას არ შეიცავს, მატრიარქალურ კატეგორიას მიეკუთვნება და მისი წაკითხვა **ა**, **უ** და **ო** ხმოვნების გამოყენებით არის შესაძლებელი (**ზრ=გაზურა; განარა; აზრა**).

დ) თანხმოვანი ბგერებისაგან შედგენილი სიტყვა, რომელიც ერთ ან რამოდენიმე ბაგისმიერ ბგერას შეიცავს მატრიარქალურ კატეგორიას მიეკუთვნება და მისი წაკითხვა **ა**, **უ** და **ო** ბგერების გამოყენებით არის შესაძლებელი (**გლ=გაბლა; კუბლა; კობლა**).

ე) თანხმოვანი ბგერებისგან შედგენილი სიტყვა, რომელიც ერთ ან რამოდენიმე **ა**, **უ** ან **ო** ბგერას შეიცავს მატრიარქალურ კატეგორიას მიეკუთვნება და მისი წაკითხვა **ა**, **უ** და **ო** ბგერების გამოყენებით არის შესაძლებელი (**ჰარო=ჰარია; ჰურია; ჰაროუ; ჰოროუ**).

ვ) თანხმოვანი ბგერებისგან შედგენილი სიტყვა, რომელიც **ი** ან **ჰ** ბგერას შეიცავს, პატრიარქალურ კატეგორიას მიეკუთვნება და მისი წაკითხვა **ი** და **ჰ** ბგერების გამოყენებით არის შესაძლებელი (**ჰრიო=ჰრიოი; ჰრიოი; ჰრიოი**).

ზ) თანხმოვანი ბგერებისგან შედგენილი კომპლექსებისა და მათი დამაკავშირებელი თითო ხმოვანი ბგერის ერთობლიობით წარმოქმნილ სიტყვაში ყოველი ხმოვნის მოქმედების არეალი მის წინამდებარე თანხმოვნიდან იწყება და შემდეგი ხმოვნის წინამდებარე

თანხმონამდევრცვლდება. გამონაკლისს პირველი კომპლექსის უკანასკნელი თანხმონის წინამდებარე ბგერები წარმოადგენს, რომლებიც პირველი ხმოვნის არეალში არიან მოქცეულნი. იმ შემთხვევაში, როცა აღნიშნული სტრუქტურის სიტყვა ხმოვანი ბგერით იწყება, ან მისი პირველი კომპლექსი ერთ თანხმოვან ბგერას შეიცავს, ეს წესი ყოველგვარი გამონაკლისის გარეშე სამართლიანია. ამ წესის მიხედვით სიტყვები **სრანნილის** და **ისრანა სუარუასუნიალისია** და **ჰიანდარუასუნუა** კომპლექსების სახით აღდგება შესაბამისად.

თ) ბაგისმიერი თანხმოვნები ზოგჯერ ა ბგერასთან წარმოქმნილი კომპლექსების სახით ფიგურირებენ სიტყვებში (მაგალითად: **ბაღლი**, **ტურუა**, **მაღალი**, **პარკი**), ზოგჯერ კი – ა ბგერის გარეშეც (მაგალითად: **სომლი**, **ურამი**, **ბაბრა**, **ფიქრი**, **ხაპრა**), რომელიც მათგან მოკვეცილია. ასეთი სიტყვის მაწარმოებელი კომპლექსის აღდგენისას ჯერ წინა ქვეპუნქტებით უნდა ვისარგებლოთ და მისი მოკვეცილი ხმოვნები აღვადგინოთ, შემდეგ კი – ბაგისმიერისაგან მოკვეცილი ა ბგერა (მაგალითად: **სომლი**→**სომალი**; **ურამი**→**ურამამი**→**ურამამაი**; **ბაბრა**→**ბაპრამრა**→**ბაპრამრა**; **ფიქრი**→**ფიქმირი**→**ფაქმირი**; **ხაპრა**→**ხამპრა**→**ხამპამრა**).

4. ჰ ბგერასთან დაკავშირებული გარდაქმნები.

ა) სიტყვის ჰ ბგერაზე შეკვეცა: **სუაჰურუაჰია**→**ხაჰარი**→**ჰარი**→**ნარი**. ამ შემთხვევაში სახელი **ნარი** ეტიმოლოგიით *მამრ ღვთაება მზე უზენაესს* ნიშნავს.

ბ) სიტყვის შემადგენელი ჰ ბგერის ხ (ქ, ზ, ღ, ყ, ძ) ბგერით ჩანაცვლება: **ჰურუაჰია**→**ჰარი**→**ნარი**. ამ შემთხვევაში სახელი **ნარი**-ს ეტიმოლოგიური მნიშვნელობა პირველი შეხედვით *ღვთაება მზე უზენაესი* გამოდის, რაც სინამდვილეს არ შეესაბამება. **ჰარი**→**ნარი** გადაბგერების პროცესი **ჰარი**→**ნარი** გარდაქმნის სახით უნდა იქნას წარმოდგენილი, რაც სახელი **ჰარი**-ს მაწარმოებელ ზოგად **ჰურუაჰია** კომპლექსში დამატებით **სუა** ენობრივი ელემენტის შეტანის ტოლფასი იქნება და მისი გათვალისწინებით სახელი **ნარი**-ს ეტიმოლოგიური მნიშვნელობა წინა შემთხვევის შესატყვისი გახდება.

გ) სიტყვის შემადგენელი ჰ ბგერის მეზობელ ბგერაში ასიმილირება: **სიანდარია**→**ხეჰირი**→**ხეხირი**→**ხეურისი**→**ხმრსი**.

დ) სიტყვის შემადგენელ ჰ ბგერათა მეზობელ ბგერებში ასიმილირება: **სუაჰურუაჰია**→**ხაჰარაჰი**→**ხახარარი**→**ხარახარი**→**ნარნარი**.

ე) სიტყვის შემადგენელ ჰ ბგერათა ერთ-ერთ რომელიმე მეზობელ ბგერაში ასიმილირება: **ჰიაჰურუაჰია**→**მაჰარაჰია**→**მამარამია**→**მამარამია**→**მამამია**.

5. რ ბგერასთან დაკავშირებული გარდაქმნები.

ა) სიტყვის შემადგენელი რ ბგერის ლ ბგერით ჩანაცვლება: **გუაჰურუაჰია**→**გუჰურუჰი**→**გურჰი**→**გური**→**გული**.

ბ) სიტყვის ფორმირების პროცესში წარმოქმნილ რ ბგერის დისიმილაცია: **ჰურუაჰია**→**ჰარაჰი**→**ჰარარე**→**ჰარალე**.

გ) სიტყვის რ ბგერაზე შეკვეცვა: **ღუაჭუარუაჭუა**→ღაჭარამა→ღჭრ-
მა→ღრმა→**ღმა**.

6. ბაგისმიერი ბგერების კომბინაციები.

ა) სიტყვის შემადგენელი მ ბგერის ნ ბგერით ჩანაცვლება: **ჭა-
ჭიარია**→მაჭირი→მაირი→**ნაირი**. ანალოგიურად შეიძლება იქნას მ ბგე-
რა **ჭ, ზ, ზ** და **ჭ** ბგერებით ჩანაცვლებული.

ბ) სიტყვის ფორმირების პროცესში წარმოქმნილ მ ბგერის დისი-
მილაცია: **ჭაჭუარუაჭია**→მაჭარაჭი→მამარაი→მარამი→**მარანი**;

გ) სიტყვის შემადგენელი მ ბგერისა და სიტყვის ფორმირების
პროცესში წარმოქმნილი მ ბგერის დისიმილიაცია: **ჭაჭუარუაჭია**→
მაჭარაჭი→მამარაი→მამრი→მამი→**ჰანი (ბანი, ფანი, პანი)**

ჰუარუაჭიაჭა→ჰარაჭემ→მარაქემ→მარქემ→**ბარქემ; პარქემ** და სხ.

დ) სიტყვებში ბაგისმიერი ბგერების ურთიერთმონაცვლეობა:
აგაზზ→აბაზზ; აგზაზ→აბზაზ→აფზაზ და სხვა.

7. სიტყვის ნ ბგერაზე შეკვეცვა.

ა) **ნჭირა**→**ჭირა** (წოლა, მეგრულად); **ბანწყრა**→**ბაწყრა**; **აქუნს-**
→**აქუს**; **წოვნა**→**წოვა**; **ჩქინ**→**ჩქი** (ჩვენ, ლაზურად).

ბ) ქართული სიტყვების ბოლოკიდურა **ნი** მარცვალ მრავლო-
ბითობის სუფიქსად მოისაზრება, რომლის შემადგენელ **ნ** ბგერაზე
შეკვეცით მათი ძირეული სახელები მიიღება, მაგალითად: **კანნი**→
კანი; **ხალნი**→**ხალნი**; **ღეღანი**→**ღეღანი**; **მორხვეპანი**→**მორხვეპანი**.

8. სიტყვის თ (ღ,თ) ბგერაზე შეკვეცვა.

ა) **უამით**→**უამო**; **ალბანათი**→**ალბანი**; **კარბად**→**კარბა**; **მაკედ-**
→**მაკე**; **ტიკინჩხა**→**ტიკინჩხა** (სამშაბათი, ჭანურად); **ტლაკვა**→**ლაკვა**.

ბ) ქართული სიტყვების ბოლოკიდურა **თა** მარცვალ სახელების
მრავლობითი ფორმის ნათესაობითი ბრუნვის მაწარმოებელ ნიშნად
მოისაზრება (მაგალითად: **კან(თ)თა=კანტვის**; **ხალ(თ)თა=ხალხების**;
ღეღათა=ღეღების), რომლის მოკვეცით აღნიშნული სიტყვების შესა-
ბამისი სახელები მიიღება (**კანი**; **ხალნი**; **ღეღა**).

9. სიტყვის ფონოლოგიური შეკუმშვა თანხმოვანი ბგერების აფ-
რიკატიზაციით.

გრძელი სიტყვის მოკლედ გამოსახვა, თანხმოვანი ბგერების
აფრიკატიზაციის ხარჯზე, ყველა ენას ახასიათებს. ამ მოქმედებაში
ცნობილი აფრიკატები: **ჩ=თშ**, **ც=თს**, **ჯ=ღშ**, **ქ=ღწ**, **ჭ=ტშ**, **წ=ტს** არის
გამოყენებული. ჩვენი გამოკვლევებით [8, გვ.56-64], **შ** და **წ** ბგერებიც
აფრიკატებია, კერძოდ, **შ=შჭ** და **წ=წჭ**. გარდა ამისა **ჭ** და **წ**
აფრიკატები **ტშ** და **ტს** ბგერათკომპლექსებს კი არა **ჩჭ** და **ცჭ**
ბგერათკომპლექსებს შეესატყვისებთან შესაბამისად (**ჭ=ჩჭ**, **წ=ცჭ**).
აღნიშნული აფრიკატები შემდგენილად წარმოიქმნება.

ა) შ ბგერის შემცველი აფრიკატები: **უშაჭა**→**უშა**→**შა**→**უშა**;
უშაჭია→**უაჭია**→**შა**→**უა**; **თუაუა**→**თუა**→**თუა**→**უა**; **თუაუაჭა**→

თუუუჰა→თუუჰუა→თუუჰა→თუჰა→თუჰა→ჰუა; თუაუუაჰუა→ჩუაჰუა→
ჩუჰა→ჩჰუა→ჰუა; თუაჟია→თუაჟუაჰია→თაჟია→თაჟი→თჟია→ჟია;
თუაჟია→თუაჟუაჰია→ჩუაჰია→ჩაჰი→ჩჰია→ჰია.

ბ) ს ბგერის შემცველი აფრიკატები: სუაჰუა→სუჰა→სჰუა→ჰუა;
სუაჰია→საჰი→სჰია→ჰია; თუასუა→თუსა→თსუა→ტუა; თუასუაჰუა→
თუსუჰა→თუსჰუა→თუჰუა→თუჰა→თჰუა→ჰუა; თუასუაჰუა→ტუაჰუა→
ტუჰა→ტჰუა→ჰუა; თუასია→თუასუაჰია→თაჟია→თაჟი→თჟია→ჟია;
თუასია→თუასუაჰია→ტუაჰია→ტაჰი→ტჰია→ჰია.

10. დეაფრიკატიზაცია.

ა) ჩჰილი→ჰილი; ჩააჟოლა→შააჟოლა; ცოგა→სოგა; ცუნდი→
სუნდი (ცვარი, მეგრულად).

ბ) ჰინი→ჰინი; ჰორჰ→ჰორჰ; ძღარბი→ფღარბი; ძრონა→ფრონა.

აღნიშნულის გათვალისწინებით ტოპონიმი საქართველო, რომე-
ლიც სუაჰუარუაჰია კომპლექსისგანაა ნაწარმოები, ტოპონიმების
ბრუჰია, ვრაცია, ცარცია, ლაჰია, აჰია და სხვა სახით შეიძლება
წარმოვადგინოთ.

2. ქვეყნებისა და მათი შესაბამისი ხალხების ეთნიკური სახელების ფორმირება

უძველესი ენის ლექსიკა მცირე რაოდენობის სიტყვებს შეიცავდა, რომლებიც მრავალი მნიშვნელობით გამოიყენებოდა. ერთ-ერთ ასეთ პირველ სიტყვად ჩვენ მატრიარქალურუი კატეგორიის სიტყვების მაწარმოებელი ზოგადი **ჰმარშა** ძირისაგან ნაწარმოები სახელი **ჰარა** (*ჩვენ*, აფხაზურად) მიგვაჩნია, რომელიც, თავდაპირველად, ქვეყნისა და მისი შესაბამისი ხალხის ეთნიკური სახელი იქნებოდა. **ჰარა**-ს საფუძველზე ბევრი ასეთი სახელი წარმოიქმნა შემდეგში, მათ შორის ქვეყნის სახელი **ჰარია** და მისი შესაბამისი ხალხის ეთნიკური სახელი **ჰარი**. ეს სახელები **ჰარა ჰია** კომპოზიტის შერწყმით წარმოქმნილ **ჰარაჰია** კომპლექსის გამარტივებით არის მიღებული. ამ კომპლექსის კიდევ უფრო გამარტივებულ სახეს კოლხეთის ერთ-ერთი უძველესი სახელი **აია** წარმოადგენს, რომელიც, ფაქტიურად, ტოპონიმების **ჰარია**-სა და **არია**-ს მნიშვნელობის სახელია. ანალოგიური გზით არის ქართული ტოპონიმი **გურია** და მისი შესაბამისი ეთნიკური სახელი **გური** მიღებული, რომელიც დღეისათვის ეთნიკური სახელით **გურული** არის ჩანაცვლებული. მათ ძირეულ ნაწილს სახელი **გურუ** წარმოადგენს, რომლის **ჰია** ენობრივ ელემენტთან შერწყმის შედეგად წარმოქმნილ **გურუჰია** კომპლექსის მორფოლოგიური გარდაქმნით არის სამივე მათგანი მიღებული. ამავე კომპლექსისგან სახელები **გურუა** და **გურუი** (**გურგ.** **гүры**) მიიღება. მათგან **гүры** *გურუებო*-ს ანუ *გურებო*-ს მნიშვნელობის სახელია, ამიტომ, შესაძლებელია, ძველი ქართული სახელების ბოლოკიდურა **ა** ბგერა მრავლობითობის მაწარმოებელი სუფიქსი იყო ოდესრაც ქართულში. ამ მოსაზრებას მხარს უჭერს ეთნიკური სახელების მრავლობითობის ფორმის მაწარმოებელი ძველბერძნული სუფიქსები **-αι** (**Σκ-αιαι**) და **-οι** (**Κολοι**), რუსული სუფიქსი **-ы** (**КОЛЫ**) და ქართული სუფიქსი **-ნი** (**ძოლნი**). მათგან **αι**-სა და **οι**-ს შემადგენელი **ι** ბგერა და **ы** (**уи**)-ს შემადგენელი **и** ბგერა **ჰია** ენობრივი ელემენტის შეკვეცილ ფორმებს წარმოადგენენ, **ნი** კი **ნია** ენობრივი ელემენტის შეკვეცილ სახეს წარმოადგენს, რომელიც **ჰია**→**ნია** გარდაქმნით არის მიღებული, **ჰია**-საგან კი – **ა** (იჰ) ბგერა მიიღება.

ქვეყნებისა და მათი შესაბამისი ხალხების თანამედროვე ქართული სახელები განსხვავებული პრინციპით არის ფორმირებული, რომელთა მოძიება ჩვენ აღნიშნული სახელების ანალიზით განვახორციელებთ. მიღებული შედეგების მიხედვით ქვეყნების სახელები **-ია** სუფიქსის გამოყენებით არის ნაწარმოები, ეთნიკური სახელები კი – **ან** სუფიქსის გამოყენებით. მათ შორის უმეტესობა ერთ-ერთ აღნიშნულ სუფიქსთაგანს შეიცავს მაგრამ, არსებობენ ისეთი სახელებიც,

რომლებიც ერთდროულად ორივე მათგანს შეიცას. ქვემოთ მოყვანილია მათი წარმოქმნის საჩვენებელი მაგალითები.

ჰარა ხალხის შესაბამისი ქვეყნის ერთაფიქსიანი სახელი **ჰარათა** იქნებოდა, **ჰარი ხალხის** შესაბამისი ქვეყნის ერთაფიქსიანი სახელი კი – **ჰარითა**, რომლის გამარტივებულ ფორმებს **ჰარათი** და **ჰართი** წარმოადგენენ. ანალოგიურად, **ჰარა** ხალხის შესაბამისი ერთაფიქსიანი ეთნიკური სახელი **ჰარაან** იქნებოდა, **ჰარი ხალხის** შესაბამისი ერთაფიქსიანი ეთნიკური სახელი კი – **ჰარიან**, რომლის გამარტივებულ ფორმას **ჰარანო** წარმოადგენს. **-თა** და **-ან** სუფიქსების ერთდროული შემცველობის შემთხვევაში **ჰარანო ხალხის** შესაბამისი ქვეყნის სახელი **ჰარანთა** იქნებოდა, რომლის გამარტივებულ ფორმებს **ჰარანთი** და **ჰარანათი** წარმოადგენენ, **ჰარათი ქვეყნის** შესაბამისი ხალხის ეთნიკური სახელი კი **ჰარათიან** იქნებოდა, რომლის გამარტივებულ ფორმებს **ჰარათანო** და **ჰართანო** წარმოადგენენ.

თანამედროვე ქართული მატრიარქალური კატეგორიის ტოპონიმებისა და ეთნონიმების ანალიზმა დაგვარწმუნა იმაში, რომ მათ ძირეულ ნაწილს **ჰუარუაჰია** კომპლექსი წარმოადგენს, რომელიც ზოგად **ჰუარუა** ძირთან **ჰია** ენობრივი ელემენტის შერწყმით არის მიღებული. ამ დასკვნამდე მათ შემადგენლობაში **ი** ან **ჟ** ბგერის შემცველობამ მიგვიყვანა. ის სახელი, რომელიც ერთ-ერთ ამ ბგერათაგანს არ შეიცავს, ჩვენი აზრით, ან შეკვეცილია მასზე, ან ძალიან ძველი (სუფთა მატრიარქალური კატეგორიის) სახელია, კერძოდ იმ პერიოდისაა, როდესაც მის ძირეულ ნაწილს **ჰუარუა** კომპლექსი წარმოადგენდა. ამ ფაქტს ჩვენ ქვეყნისა და ეთნიკური სახელების მაწარმოებელი **-თა** და **-ან** სუფიქსების შემოღებას ვუკავშირებთ, რომლებმაც **ჰია** ენობრივი ელემენტს ჩამოართვეს ქვეყნისა და ეთნიკური სახელების მაწარმოებელი ფუნქციები (გავიხსენოთ: **ჰარაჰია**→**ჰარია**, **ჰარაა**) და ამით ხელი შეუწყვეს სიტყვის ძირეულ ნაწილში მის დაფუძნებას. აღნიშნულის მიხედვით მატრიარქალური სიტყვების მაწარმოებელი ზოგადი **ჰუარუა** ძირის ნაცვლად **ჰუარუაჰია** ძირი იქნა ქართულ სიტყვაწარმოებაში შემოღებული, რომლის მორფოლოგიური გარდაქმნით მიღებული სახელისგან, მაგალითად **ჰარი-საგან**, ტოპონიმი **ჰარითა** და ეთნიკური სახელი **ჰარიან** წარმოიქმნა. ამ სახელების გამარტივებული ფორმების **ჰარათი-სა** და **ჰარანო-სა** შემადგენელი ბოლოკიდურა **ი** ბგერა სახელობითი ბრუნვის ნიშანი კი არა, მათი ძირეული ნაწილია, რის კარგ მაგალითს ბერძნული ტოპონიმი **პოლსიდა** წარმოადგენს, რომლის შესატყვისი ქართული ტოპონიმის **პოლსათი-სა** ბოლოკიდურა ბგერა სახელობითი ბრუნვის ნიშნად არის ქართულ ენაში მიჩნეული.

აღნიშნულის მიხედვით **ჰარი ხალხის ქვეყნის** მნიშვნელობის ორაფიქსიანი სახელი სიტყვით **ჰარიანთა** გამოისახება, რაც **ჰარიან ხალხის კუთვნილს** ნიშნავს, **ჰარი ხალხის ქვეყნის მოსახლეობის** მნიშვნელობის ორაფიქსიანი სახელი კი – სიტყვით **ჰარითაან**→**ჰარ-**

თ60, რაც **ჰართი ქვეყნის მოსახლეობას** ნიშნავს. მათგან ტოპონიმ **ჰარიანთა**-საგან **ჰ**→**რ** გადაბგერებისა და მეტათეზისის გამოყენებით ტოპონიმები **არრანთა** და **არანთა** მიიღება, რომელთა შესაბამისი ხალხების ეთნიკური სახელები **არრან** და **არან** იქნება. **არრან** და **არან**, ქართულ ისტორიულ ლიტერატურაში, მდინარეების **მტკვარისა** და **არაქსის** შესართავთან განთავსებული პროვინციის სახელებად მოიხსენიება, რომლებიც ქვეყნის სახელის მაწარმოებელ **-თა** სუფიქსზეა შეკვეცილი.

ბევრი ქვეყნის თანამედროვე სახელი **თ**, **ტ** ან **ჯ** ბგერას არ შეიცავს იმიტომ, რომ ისინი მასზე შეკვეცილია (შეკვეცის მიზეზს, ძირითადად, აღნიშნული ბგერების მრავლობითობის მაწარმოებელ სუფიქსად გამოყენება წარმოადგენს [4, გვ.6]). ეს პრობლემა შედარებით კარგად არის ქვეყნების ქართულ სახელებში მოგვარებული, რომელთა საწარმოებლად **თ** ბგერის შემცველი სუფიქსები **-ათი** (მატრიარქალური კატეგორიის სახელებში, მაგალითად: **პანათი**, **მანათი**, **სვანათი**, **მარათი** და სხვა) და **-მთი** (პატრიარქალურ კატეგორიის სახელებში, მაგალითად: **პანმთი**, **მანმთი**, **სვანმთი**, **მარმთი** და სხვა) გამოიყენება.

იგივე პრობლემა უფრო კომპლექსურადაა ევროპული ქვეყნების სახელებში გადაჭრილი. მათ საწარმოებლად სუფიქსი **-ლანდი** გამოიყენება, რომელიც ერთდროულად სიტყვის მაწარმოებელი ძირის შემადგენელ ბგერათკომპლექსს **რდ** (**ლდ**), ეთნიკური სახელის მაწარმოებელ სუფიქსს **-ან** და ქვეყნის მატრიარქალური სახელის მაწარმოებელ ქართულ სუფიქსს **-ათი** შეიცავს.

იგივე პრობლემა უფრო კომპლექსურადაა ქვეყნების მუსლიმანურ სახელებში გადაჭრილი. მათ საწარმოებლად სუფიქსი **-სტან** გამოიყენება (მაგალითად, **უზბეკისტან**), რომელიც ქვეყნის სახელის მაწარმოებელ **ტ** ბგერისა და ეთნიკური სახელის მაწარმოებელ **ნ** ბგერის გარდა სქესკატეგორიის მაწარმოებელ **ს** ბგერასაც შეიცავს.

3. აფხაზეთთან დაკავშირებული პრობლემატიკური საკითხები

§3.1. აფხაზურ-ქართული ლექსიკური უმევედრები

აფხაზები, ქართულ ცნობიერებაში, ისეთივე ქართველურ ხალხად მოიხაზრება, როგორც სვანები, მეგრელები, იმერლები, ქართლები, კახელები და სხვა. ამ მოსაზრებას ისინი უარყოფენ და თავიანთ თავს ადიდებულების უახლოეს მონათესავე ხალხად მიიხნევენ. იმასთან დაკავშირებით, რომ ორი ხალხის ნათესაური სიახლოვის განმსაზღვრელ ერთ-ერთ მთავარ ნიშანს მათი სამეტყველო ენების სიახლოვე წარმოადგენს, საჭიროდ მიგვაჩნია მოვიყვანოთ მთის კავკასიელ ხალხთა ენების ორი უდიდესი მკვლევარის, პეტრე უსლარი-სა და ნიკო მარის მოსაზრებები აფხაზური ენის შესახებ.

პეტრე უსლარის აზრით, “Языки абхазский, убыхский и адыгский составляют одно семейство, но взаимная разница между ними более значительна, чем напр. между русским и португальским” [10, გვ.14].

ნიკო მარის აზრით, “. . . из всех наличных яфетических языков сванский наиболее близко стоит к абхазскому, как вообще, так в частности в склонении” [11, გვ.10].

აფხაზურ ენას ნიკო მარი რამოდენიმე იაფეტური ენის შეჯვარების გზით მიღებულად მიიხნევს და ასკენის: “В яфетическом его слое три наслоения, одно тяготеет к картской группе, другое – к тубал-каинской (წინარე ჭანურ-მეგრული ენა. კ. ბ.), третье, наиболее проникающее абхазский язык, проявляет тесное родство с сванским и доарийскими переживаниями в обоих языках Армении, хайкском и армянском” [იქვე, გვ.43]. ეს დასკვნა მან აღნიშნული ენების შემადგენელი სიტყვების შედარების გზით გააკეთა.

ნიკო მარის აზრს, აფხაზურ და ქართულ ენებს შორის არსებული ნათესაური კავშირის შესახებ, კარგად ეხმიანება აფხაზი მკვლევარის ს. აშხაცავას შემდგომი გამონათქვამი: «Несмотря на кажущееся, с первого взгляда, не сходстве абхазского языка с теперешним грузинским – сходство громадное, как по структуре, так и по корню» [12, გვ.38].

სამეტყველო ენების გენეტიკური სიახლოვის დადგენა რთული პრობლემატიკური საკითხია იმიტომ, რომ იგი ამ ენების სემანტიკურად შესატყვისი სიტყვების წარმომავლობის განსაზღვრას მოითხოვს, რაც სიტყვის წარმოქმნის ზოგადი კანონების გამოყენებით ჩატარებული ლინგვისტიკური ანალიზით არის შესაძლებელი. ამ საკითხის შესწავლა, აფხაზურთან მიმართებით, ჩვენ თანამედროვე

აფხაზური ენის ძირითადი ლექსიკური ფონდის შემადგენელი სიტყვების ანალიზით დავიწყეთ. ანალიზი ენის ელემენტური თეორიის გამოყენებით ვაწარმოეთ [8, გვ.8-67], რამაც საშუალება მოგვცა საკვლევი მასალის წარმომავლობა დაგვედგინა.

აფხაზური სიტყვების წარმომავლობისა და წარმოქმნის მექანიზმის დასადგენად ჩვენ, ძირითადად, აფხაზურ-ქართული ლექსიკონით [13] ვისარგებლეთ იმიტომ, რომ მასში მოყვანილ აფხაზურ და მათ შესატყვის ქართულ სიტყვებს შორის შედარებით ადვილად მჟღავნდება გენეტიკური კავშირი. ამ ლექსიკონში აფხაზური სიტყვები ქართული შრიფტით (ვ-[ვი], ფ-[ფი]) და ჯ-[ჯი] ასონიშნების ჩათვლით) და მის ბაზაზე შექმნილი სპეციალური აფხაზური ასონიშნებით დო-[დო], თო-[თო], ყო-[ყო], ტო-[ტო], შო-[შო], ცო-[ცო], წო-[წო], ჟო-[ჟო], შა-[შა], ჩა-[ჩა], ჭა-[ჭა], ჯა-[ჯა] არის გამოსახული, რომელთაგან ო ინდექსის შემცველი ბგერები ლაბიალურ თანხმოვნებს წარმოადგენენ, ო ინდექსის შემცველი კი – მაგარ თანხმოვნებს. ეს ლექსიკონი საყურადღებოა აგრეთვე იმიტაც, რომ მასში მოყვანილი აფხაზური სიტყვების აბსოლუტური უმრავლესობა მახვილით არის წარმოდგენილი, ზოგიერთი მათგანის სემანტიკა კი მახვილის ადგილმდებარეობით არის ურთიერთგამიჯნული (მაგალითად: ა-ზარა – წაღება, ა-ზარა – აკვანო, ა-ხუ – ფასი, ა-ხუ – თმა). თანამედროვე რუსულ-აფხაზურ ლექსიკონებში აფხაზურ სიტყვებს საერთოდ არ გააჩნიათ მახვილი, ზემოთ მოყვანილი აფხაზური სიტყვების განსხვავებული რუსული მნიშვნელობები კი ერთიდაიგივე აფხაზური სიტყვებით არის წარმოდგენილი (მაგალითად, [14]-ში: нести – аҧара, люлка – аҧара; цена – аху, волос – аху). ამ ფაქტით აფხაზური ენის ლექსიკა მნიშვნელოვნად არის გაღარიბებული.

იმის გამო, რომ ამჟამინდელი აფხაზური დამწერლობა რუსული შრიფტის ბაზაზე არის შექმნილი, თანამედროვე აფხაზური ლიტერატურის მკითხველის მოთხოვნილებების გათვალისწინებით, რუსულ-აფხაზური ლექსიკონების [14, 15] ზოგიერთი სიტყვაც გავაანალიზეთ. მათში გამოყენებული აფხაზური შრიფტის სპეციალური აფხაზური ასონიშნები შემდეგნაირად იკითხება: ҃ – [დ]; ҄ – [ქ*]; ҅ – [ქ]; ҆ – [ძ]; ҇ – [ქ]; ҈ – [ყ]; ҉ – [ფ]; Ҋ – [თ]; ҋ – [ვ]; Ҍ – [წ*]; ҍ – [ჭ]; Ҏ – [ჭ*]; ҏ – [შ*]; ҙ – [შ]; Қ – [ვი*]; қ – [ჯ*]; Ҝ – [ჯ] (* სიმბოლოთი მაგარი თანხმოვნებია აღნიშნული). გარდა ამისა ҁ, ҂, ҃, ҄, ҅ და ҆ ასონიშნების შემდეგ ҇ იკითხება როგორც օ, ҈ – როგორც ֊; ხოლო ҉, Ҋ, ҋ, Ҍ, ҍ, Ҏ და ҏ ასონიშნების შემდეგ փ იკითხება როგორც փ.

ენის ელემენტური თეორიის მიხედვით აფხაზური სიტყვები მატრიარქალური კატეგორიის ენებს მიეკუთვნება, ქართული კი – პატრიარქალური კატეგორიის ენებს. ქართულმა ენამ დიდი ხნის წინ დატოვა მატრიარქალური ენების ოჯახი და პატრიარქალურში გადავიდა. ქართული სიტყვები აფხაზურში მატრიარქალური კატეგორიის

ენისათვის დამახასიათებელი სტრუქტურული ფორმით არის მოდიფიცირებული, მათი შემადგენელი 0 და 1 ხმოვნები კი, ხშირ შემთხვევაში, ჯ, ზ ან ძ ასონიშნით არის მათ შესატყვის აფხაზურ სიტყვებში ჩანაცვლებული, ან საერთოდ ამოგდებულია ისინი ამ სიტყვებიდან.

აფხაზურ ლექსიკაში ბევრი ქართული სიტყვა იდენტური მნიშვნელობით არის დამკვიდრებული. ზოგი მათგანი უცვლელად ან უმნიშვნელო სახეცვლილებით არის შესული, რომელთა იდენფიკაცია არავითარ სირთულეს არ წარმოადგენს (მათი შესაბამისი მაგალითების მოყვანა საჭიროდ არ მიგვაჩნია), ზოგი მათგანი კი – მნიშვნელოვანი სახეცვლილებით. ასეთი სიტყვები, მათი შესაბამისი ლექსიკონური მნიშვნელობები და ძირეული ქართული სიტყვები, რომელთაგანაც ისინი არის მიღებული, მაგალითების სახით ცხრილ №3.1-ში არის მოყვანილი.

ცხრილი №3.1

აა'ირა	მოსვლა	აიარა
ა'ატრა	გაღება	ატარა
ააფთრა'	მწყემსების საზამთ. სადგომი ადგ. ბარში	ფართა
ა-ბღლრა'	ხანძარი	ბრილა
ა'-გუარა	მიწოლა	აგორა
ა-გუა'ყრა	ტანჯვა	გულყრა
ა-გუა'ში	ჭიშკარი	გაუშვა
ა-გურგულ	რგოლი	გორგალი
ა-დაღა'	ტალღა	ტალღა
ა-დღ'რგა	გამოსაცნობი ნიშანი	დაირგა
ა-თათიარა'	ჩასხმა	დათვრა
ა'-თაკრა	პასუხის მიცემა	დაკრა
ა-თა'მწარა	პატიება	დაამწარა
ა-თა'ფალარა	ჩახტომა (მაგ. წყალში)	დაფლობა
ა-თაცირა'	დაცალა	დაცალა
ა'-თიტი	გასაყიდი	ტირთი
ა-თირა'	გავსება	თვრა (დათვრა)
ა'იბარა	სიობლე	აიბარა (ბავშვი)
ა'იფხგრა	სიზმრად ჩვენება	იფხიზლა
ა'ივზარა	ამხანაგობა	ვიზიარე
ა-კაცრა'	გარეკა	გაცალა
ა-კაჰფუჯ'	მეძავი	კახპა
ა-კუარა'	მოპირვა	კვერა (გამოპირვა)
ა-კღ'ბ	კიბე	კიბე
ა'-ღჰიარა	განგძირვა	ღახვრა
ა-ღღ'კდ	ლაძი	ღეჭი
ა-მაძარა'ხ	ნაჭურღალი	ნაძარახი
ა'-მთა	საჩუქარი	მათა
ა'-მც	ტყუილი	მცრუ
ა-ნა'თრა	ნათვლა	ნათვლა

ა-ნაცვა	თითი	მაცვა
ა'-ნაპირა	მიბრუნება	მახვრა (მიხვრა)
ა-ნიარა	შეხვედრა	ამიარა
ა-ნწიარა	განადგურება	ამწვარა
ა'-უიპა	დიდძალი	უეეპა
ა-სა	ნაჭერი	ასო
ა-უაღაგურ	ორაგული	ორაგული
ა-ფელუან	ფალავანი	ფალავანი
ა'-ქუითრა	რაიმეზე უფლ. მოპო.	ქუითარი
ა-ქუც	ჯაგი	ქაცვი
ა-ქდა	მოგება, ხეირი	ქირა
ა-ქდაჭურა	განცხრომა	ქეფობა
ა'-ყათიარა	დანავსვა	გათვალა
ა'-ყაიმათ	მშვენიერი	ამაყათ
ა-ყუჩრა	მოჯერება	ყორკვა
ა'-შაპკრა	ვედრება	შაპკრა (შეიპრო)
ა-შარა	გაყოფა, განაწილება	შალა
ა-ში	კარი	უშვა
ა-ჩაგრა	ცხვირსახოცი	ჩეგრი
ა'-ჩპარა	მთომენა	ჩქარა
ა-ჩგ'რჩარა	ვინმეზე წაქეზება	ჩაჩრობა
ა-ჩგ'ქე	ჩირგვი	ჩირგვი
ა-ჩაან	ფაშატი	ოჩანი
ა-ცარა	დინება	ცალა
ა-ცთიარა	ამბავი	ცლა
ა'-ცვა	ძილი	წვა (დაწვა)
ა'-ცვართა	საძინებელი ადგ.	წვართა (მწოლიართა)
ა-ძღ	ლოყა	ღაწვი
ა-ხარა	დანაშაული	აღარა
ა'-ხუარა	დახმარება	ხურა (გადახურა)
ა'-ხუაჩარა	ხრჩობა	ხრჩვა
ა-ხგ'ლარა	ოჯახში დაბრუნება	ხიღვა
ა-პირა	ძოვა	ხვრა
ა'-ცე	ხარი	აცვა

ზოგი ქართული სიტყვა ისე არის აფხაზურში მოდიფიცირებული, რომ მის აღდგენას სერიოზული ლინგვისტიკური ანალიზი ესაჭიროება. ასეთი სიტყვები და მათი შესაბამისი ლექსიკონური მნიშვნელობა და ეტიმოლოგია (წარმოქმნის მექანიზმი), მაგალითების სახით, ცხრილ №3.2-ში არის მოყვანილი.

ცხრილი №3.2

არცე	სააქო	არცვალა→არცვაპა→არცვაჰ→არცვა→არცე
ა'აძარა	ზრდა	ზრდა→საპარადა→აადსპარა→ააძარა
გუკალა	გულწრფელად	გულკრიალა→გურკრალი→გუკალა
ეიმგუადუ	ორსული	მდეგი→ამადუიგუი→აიიმდუგუა→ეიმგუადუ

ა-ზქუა	ზურგი	ზურგი→ზურუქუი→ზააქუი→აზქუაი→აზქუა
იარკა ანჯ	მოკლედ	ნაკრეჭი→ნაკვირიაჭუი→იარკანჭუი
ანიმგუა	მაკე	მაკე→მაკია→მაკუი→ანიმგუა
აწაგე	კიდევ	გიწია→აწიწაგე→იწაგე→იწაგე
ა-კუნ ც	ხორცი	ხორცი→ხუაცუი→ხუაცუი→აკუნც
აკედრ	კირი	კირი→კუაპირი→აკიპურ→აკედრ
ა-ღემ	ლომი	ლომი→ღუამი→აღუიმ→აღემ
ა-მახჯრ	მაყვალი	მაყვალი→მახარუი→ამახჯრ
ა-მაგანა	ნამგალი	ნამგალი→ნამგარაი→მაგანა→ამაგანა
ა-მეიან	თუთა	ბჟოლა→ბჟუარა→ბჟუა→ამჟვა
ნარცოჯ	საიქიო	მარცხი→მარაცჰუი→მარუცუი→ნარცგ
ა-ნაჯრა	ხმის მიღწევა	მაყვირა→მაჯჯრა→მაჯჯრა→ანაჯრა
ა-ნყარა	მიჯახება	მარყია→მარაყხია→მიყარა→ანყარა
ა-რამაჯა	საწური	საწურავი→ჰაწარაი→არაწაპი→არა- წაგა→არამაგა
ა-რმაჭრა	შემცირება	არი მოჭრა→არმაჭრაი→არმაჭრა
ა-საბი	ბავშვი	ბავშვი→ბაუში→ბააში→აშაბი→ასაბი
ა-სხირ	სეირი	სეირი→სიაპირი→ასისირი→ასისრ→ასსირ
ა-ტოჯ	მონა	ტყვე→ტყვია→ატყვი→ატყუი→ატყვ
ა-უასან	ცხვარი	ცხვარი→თასაჭურაპი→თასაუა→აუა- სათა→აუასა
ა-უაცხჯრ	სადირკველი	ძირი→თუასუაპირი→უასუსხირი→უაც- უახირი→აუაცხუირი→აუაცხჯრ
ა-ფსჯძ	თევზი	თევზი→ათიბსუაპი→აბსუითაპი→აბსუი- თასი→აბსჯძ→აფსჯძ
ა-ფსა	შუბი	შუბი→შაბად→აბშად→აბშა→აფსა
ა-ფჯჯ	აბზინდა	აბზინდა→აბდზაპი→აბძუი→აბჯძ→აფჯჯ
ა-ქულაჯუ	თავდასხმა	კვლელი→კვალიარი→კვაალურიუი- →აკულავიუი→აქულაჯუ
ა-ქუფარა	ჭიდაობა	აფკრა→აფაკარა→აფაქურა→აქუფარა
ა-ქუცარა	საიდანმე გაგდება	გაცალა→გუცარა→ქუცარა→აქუცარა
ა-ქუცი	წვერო	წვერო→თსაპირუ→ცაქიუ→აქუცი
ა-ქაღლა	კარავი	კარავი→კარაპი→აკიპარა→აქაღლა
ა-ქადრსთა	ძელი	ძელი→ძერპი→თასაპირპი→აპირპარ- სთა→აქიადრსთა→აქადრსთა
შჯრი	ნეტავი	შვილი→შური→შჯრი
ა-შჯცრა	შეშურება	შურიცვა→შარუიცუა→აშჯცუა→აშუჯცრა
ა-ჩაფარა	შეკაზმვა	ჩაფლა→ჩაფარა→აჩაფარა
ა-ჩაკუარ	იორღა ცხენი	ჩქარი→ჩაქარი→აჩქარი→აჩკუარ
ა-ცკჯ	სამაგიერო	უკუცია→უკცია→აცკუი→აცკჯ
ა-ცჯრა	ცალი	ცალი→ცარაი→ცარუი→აცჯრა
ა-ძარა	მოპარვა	ააცალა→ააპარა→ააპარა→აძარა
ა-ძჯ	წყალი	წყალი→წრპუი→წაუი→აწჯ→აძჯ
ა-ძჯგა	მატყელის ძაფი	ჯჯგარი→მაგარუი→აძჯგა→აძჯგა
ა-წარა	სტავლა	სტავლა→სტაპრა→ტსპარა→წარა→აწარა

ა-წე'გდრა	წიხვლა	წიხლი→წუიგრუაჰია→წეგჰრაა→აწეგდრა
ა-ჭიკე	გადამღები	ჭირი→ჭუაჰირი→ჭუაჰირ→აჭეჰირ→აჭეკე
ა-ხაატოე	სახსნილო	ტეხვა→ატუიხვა→ხაატეგე→ახაატეგე
ა-ხეუარა	გადაღება წვიმის, თოვლის	ადკერა→ახეკურა→ახეკურა
ა-ხდართა	ხალთა	ხალთაე→ხდართა→ხდართა
ა'-ხდ	სახელი	ძახილი→ხიძირა→ხიძია→ახიძ
ა'-ჯანათ	სამოთხე	სამოთხე→სამოთჰე→სამჰათე→თსჰამათი→ →ძამათა→აძამათ→აჯანათ
ა-ჰაფე	მღვიმე; ქვაბი	ქვაბი→ჰვაბაჰი→ჰუაბაი→აჰაბუი→აჰაფე
ა-ურა	დღეება, თქვეფა	რევა→რიავა→ავირა

ქართული სიტყვის მოდიფიცირებით მიღებული აფხაზური სიტყვის ბაზაზე, ხშირ შემთხვევაში, ახალი აფხაზური სიტყვებია წარმოქმნილი, რის თვალსაჩინო მაგალითს მუშაობის მნიშვნელობის აფხაზური სიტყვა ა-უსურა (მიღებულია ქართული სიტყვის *აუსრულა*-ს მოდიფიცირებით) და მის საფუძველზე შექმნილი აფხაზური სიტყვები წარმოადგენს, რომლებიც ცხრილ №3.3-ში არის წარმოდგენილი.

ცხრილი №3.3

ა-უსურა	მუშაობა
ა-უსურატო	სამუშაო (გეგმა)
ა-უსურთა	სამუშაო (ადგილი)
ა-უსურტო	სამუშაო
ა-უსურცოა	მუშები
ა-უსურჴ	მუშა
ა-უს	საქმე
ა-უსფა	ბრძანებულება (საქმე პერა)
აუსბარა	делопроизводство (бар права)
აუსურამშ	рабочий ден (амш день)
აუსურადარა	безработица (-да без)
აუსფახგარა	прогул (агфыхара забитость)

აფხაზური სიტყვების საკმაოდ დიდი ნაწილი კომპოზიტური წარმომავლობისაა, რომლებშიც კომპოზიტებად, ძირითადად, ქართული სიტყვებია გამოყენებული. ასეთი სიტყვები, მათი შესაბამისი ლექსიკონური მნიშვნელობები და მათი შემადგენელი ქართული სიტყვები, მაგალითების სახით, ცხრილ №3.4-ში არის მოყვანილი.

ცხრილი №3.4

აადგლარა	მოღვომა	ადგილ არა
აბრაგდწას	ყაჩაღურად	აბრაგი წესი
აიგუარა	ერთმანეთის ჯიკაობა	არ იგუა
აიდგლარა	ერთმანეთის გერდით	ადგილი არა

	დგომა	
ა'იმაკრა	დავა	აი მკრა
ა'იმწვარა	დარბევა	აი მწვარი
ა'ირგე	სუსტად	ა ირგი
ა'ირსრა	ერთმანეთის წაკიდება	არი სრა
ა'ისარა	დანადლაგება	ა ის არა
ა'ისრა	ჩხუბი	აი სრა
ა'იწგხრა	გამართვა	აიწია ხარ
ა-გუა'ლსრა	წყენა	გული სრა
ა-გუ'ლხრა	შიგნიდან გამოღება	გული ხრა
ა-გუ'ღრა	იმედოვნება	გული ღრა
ა-გუძრა	კოცნა	გული ძრა
ა'-დგეღლწგსრა	მიწისძვრა	ადგილი რწია სვლა
ა-ღწა	დავალება	ადე წადი
ა-კანწგწგ'რა	მეჭეჭი	კანი წია წია
ა-კუადახარა	დაუძლეურობა	კვლა ხარ
ა'-ღბარა	გამოღება	ძალა არა
ა'-ღწრა	გამოსვლა	არი წრა
ა'-მეღეკრა	გამიზეხება	მიზეხი კრა
ა'-მეღრშშარა	ჩამოკობა	მორი შალა
ა'-რააიგუარა	დაახლოება	არა არიგუა (ე.ი. იგუა)
ა-რა'ცა	ნახშირი	არა წვა
ა'-რაშარა	მარგვლა	არა შვა რა
ა'-რაძარა	ღროვება	არ აძალა
ა-რგუა'შწარა	შეწუხება	არგო მწარე
ა-რკა'თარა	ქრობა	არი კრთა
ა-რმა'ჭრა	შემცირება	არი მოჭრა
ა'-რყდანტარა	გაშიშვლება	ყრია ტანზე არა
ა'-რშრა	გამოთრობა	არ აშრო (პირი)
ა'-რცააკრა	დანამვა	ცვარი კრა
ა-რწგსრა	რყევა	არწია სვლა
ა-რჭა'ე'ხარა	გადვილება	არჭეე ხარ
ა'-რხუარა	მოსახვევი	არი ხერა
ა-რე'ცჰაშარა	შებრალება	არიცხა შალა
ა-რე'ცჰახუხარა	გასაცოდავება	არიცხა ხო ხარ
ა-სა'ხდათგხრა	სურათის გადაღება	სახითი ხარ
ა-ფგრხა'გახარა	ხელის შეშლა	აფგრხა გაახარა
ა'-ქუნწარა	ამოწყდომა	ქონა წვა
ა-ქაღდარი'ა	მაჭანკალი	ქია ღია რია (ქებით ღიად სვლა)
ა-ღდარა	იარის მოშუშება	ღია არა
ა'-ყუსყუსრა	ხამხამი	ყურება სრა ყურება სრა
ა-შამხთორფა	სამუხლე	სა მუხლი დაფარა
ა-ჩა'ა'ვაწიარა	ამოფარება	ჩავა წვა ხარ
ა-ცრე'ხრა	მოშორება	ცრაი ხარ (ცრი)

ა'-ცყდარა	გაფანტვა	ცვა ყრია
ა'-ცხრაარა	შველა	ცხრა არა (არ დაცხრა)
ა-ცღხურა'	მაგიერი	წინა ხურა
ა'-ცღრცღრრა	ბრწყინვა	ციად ციადი
ა-ცია'ლაშიარა	დაორსულება	ცვალა შერა
ა'-ციაღურა	ხენა	ცვა (მოიცვა) ღარა
ა-ციცარა'	გაქცევა	ცვა ცალა
ა-ციუმხემკრა'	უძილობა	ცვია (მოიცვა) მზე მკრა
ა-ციუნხარა'	გადარჩენა	ცენია (ნაცნობი) ხარ
ა-წართჟ'შაა	ქრთამი	წაართვი შვა
ა-ხა'რთიარა	შევსება	ხარ თივა არა
ა-ხარფარა'	ჩამოცმა	ხარ ფარა (დაფარა)
ა-ხარყურა	თვლემა	ხარ ყურება სრა
ა'-ხიაფარჩ	ზღარბი	ხია ფარჩა (სამოსელი)
ა-ჯარსა'ხია	ჯვარის სახე	ჯვარსახე
ა-ჯუნაპა	ღვინის მწდე	ღვინო პა

აფხაზური სიტყვების უმრავლესობა ავტოქტონური წარმომავლობისაა, რომლებიც, ძირითადად, აფხაზური და ქართული სიტყვებისგან შედგენილ კომპოზიტებს წარმოადგენს. ბევრი მათგანი ერთმარცვლიან და ორმარცვლიან ქართულ სიტყვებს შეიცავს თავთავიანთი იდენტური ქართული მნიშვნელობებით. ეს სიტყვებია: **არა, არი, კლა, კრა, რია, სვლა, სრა, შია, ღია, ღრა, ყია, ყრა, შპა, შრა, შლა, ტა, ტპა, ძრა, წპა, წია, წრა, ხია, ხრა** და სხვა. ზოგიერთი ამ სიტყვათაგანი რამოდენიმე მნიშვნელობით არის გამოყენებული, რომლებიც, ძირითადად, მის ქართულ მნიშვნელობებს შეესატყვისება (კომპოზიტების შემადგენელი ბევრი აფხაზური სიტყვაც მათ საფუძველზეა წარმოქმნილი). ავტოქტონურ აფხაზურ სიტყვებში გამოყენებულია აგრეთვე აფხაზური ენისათვის დამახასიათებელი აფიქსები, რომელთაგან მრავლობითობის მაწარმოებელი **-თა, -თი, -რა** და **-რ** სუფიქსები ქართულშიც ანალოგიური მნიშვნელობით გამოიყენება. ბევრი ავტოქტონური აფხაზური სიტყვა მარტივი წინადადებასავით იკითხება, რომელთა ქვემდებარედ მათი შემადგენელი ძირეული სიტყვა მოისახრება (ეს ფაქტი კარგად ეხმიანება ენის ელემენტურ თეორიაში განსაზღვრულ სიტყვის რაობას [8, გვ.49]). ასეთი სიტყვები და მათი შესაბამისი ლექსიკონური და ეტიმოლოგიური მნიშვნელობები, მაგალითების სახით, ცხრილ №3.5-ში არის მოყვანილი.

ცხრილი №3.5

ა'-ბზამეყუ	სუფელი	ენა მიყო (ა'- ბჰ ენა)
ა-ბზახარა'	გაცოცხლება	ენა ახარა
აბწა'ს	მამასავით	მამა წესი (აბ მამა)
ა-გარხრა	აკვნიდან ამოყვანა	აკვანხრა (ა- გარა აკვანი)
ა-გუაბღრა'	გულშემატკივრობა	გული დაწვა (ა'- ბღრა დაწვა)
ა-გუათიერა	წუხილი	გული ტირია (ა- ბწ გული)

ა-გუაფხარა' მოწონება
 ა-გუ'ყაწარა გულის გაკეთება
 ა-დაუა'ფუშ დევი (შექებისას)
 ა-დე'ქძა უდიდესი
 ა-ხკ'ღა- ჩასაფრება
 ა-ნბაბარა ერთმანეთის ნახვა
 ა-ნხარა' დასახლება
 ა-მათი გველი
 ა-ქქუაწა ვენახი

 ა-უასცია' ცხვრის ტყავი
 ა-უაზხარა ადამიანად გახდომა
 აუხარა' გრძლად ქცევა
 ა-ფაწასარა' პირის გაპარსვა
 ა-ფსახთენ- სიცოცხლის შეწირვა
 წარა'
 ა-ფსხგ'ხრა სულის დაღევა
 ა-ფსღფუა' მომაკვდავი
 ა-ფშა'ღუნწი ნაქურჩი
 ა-ქუბლრა გადაწვა, გადაბუგვა
 ა-ქურამაჭრა მცირე ხნოვანება
 ა-ქუშააჰა- დათანხმება
 თხარა
 ა-შაცჰია' ხაფანგი
 ა-შთა ნაკვალევი
 ა-შიაცია' გამჩენი
 ა-შიახარა გამწარება
 ა-შხარფარა წამოისხა
 ა-ჩა'ში ხაჭაპური
 ა-ჩა'ხრა გასუქება
 ა-ჩგარა' მარხულობა
 ა-ჩანგ'შირა ცდა (ეცადა)
 ა-ჩაარა' ბარვა
 ა-ჩაე'ჟიხრა ცხენიდან გადმოსმა
 ა-ც'შრა წაკვლა
 ა-ცია'ჟიარა ლაპარაკი
 ა-ციახგ'ხრა გატყავება
 ა-ცეგარა' ჩამორთმევა
 ა-ცხუჭხარა' პატარად მისვლა
 ა-ცეგბ'ხა' საყვარელი
 ა-ცეღ'ლაში- ჩამობნელება
 ცარა
 ა-ცეღ'შიახარა გაფერმკრთალება
 ა-ძა'აკრა წყალში დაკავება
 ა-ძა'ახრა მონათვლა
 ა-ძღ'ტყუა გუბე

გული ვაჟი ხარა (ა-შა' ვაჟიშვილი)
 გული კეთება (ა-შაწარა კეთება)
 დევი უცქირე (ა-შუ'არა' ცქერა)
 დიდი ძალიან ძალიან (ა-ღუ' დიდი)
 კვალზე ჯდომა (ა-ტიარა' ჯდომა)
 ობოლი დაიბარა (ა-შიბა ობოლი)
 დედა ხარ (ან დედა)
 არ თქვა (შ უარყოფა; ა-შიბა თქვა)
 ყურძენი მაღლარი (ა-შ ყურძენი,
 ა-შუაწა მაღლარი)
 ცხვარი ცვა (ა-შახა' ცხვარი)
 ადამიანი ხარ (ა-შაჯგ' ადამიანი)
 აუ ხარ (ა'უ გრძელი)
 უღვაში სრა (ა-შაწა' უღვაში)
 სიკვდილი ახდენა სტავლა
 (ა-წარა' სტავლა, ა-შსგ' სიკვდილი)
 სული ხრა (ა-შსგ' სული)
 სიკვდილი პურა
 სიმინდი ყუნწი (ა-შუა სიმინდი)
 წვიმა ღბა არა (ა-ქუა' წვიმა)
 ასაკი მაჭარი (ა-ქურა ასაკი)
 გაუშვა ხათრი ხარ

 ფეხი ცვა ღორი (ა-შაბგ' ფეხი)
 ფეხთა
 შვა ცვა (მშობიარობა მოიცვა)
 მწარე ხარ (ა-შაბ მწარე)
 გაყინვა ხარ ფარა (ა-შიარა' გაყინვა)
 (ა-ჩა' პური; ა-ში ყველი)
 პური ხრა
 პური წადება (ა-ბარა' წადება)
 ოჩანი მარგვლა (ა-შიარა მარგვლა)
 ცხენი არა (ა-ჩაგ' ცხენი)
 ცხენი სვა ხრა (ა-შრა სვა)
 ცვა მოკვლა (ა-შრა' მოკვლა)
 ცვა სიტყვა (ა-შიბა სიტყვა)
 ტყავი ხია ხარ (ა-შიბა ტყავი)
 ცვა წადება (ა-ბარა' წადება)
 ცვა პატარა ხარ (ა-ხშტგ' პატარა)
 აცვა კარგი (ბჰიშა კარგი)
 ცაი ნათელი ცალა (ა- ლაშია
 ნათელი)
 ცვა შვა ხარ (მშობიარობა)
 წყალი კრა (ა-ძგ' წყალი)
 წყალი ხარა
 წყალი ტყვე (ა-ტყუა' ტყვე)

ა-ძეშორა	მდინარის კალაპოტი	წყალი გაგზავნა (ა'-შტრა გაგზავნა)
აძეხე	წყარო	წყალი ხია
ა-ჭეშეძეძეძე	პირდაუბანელი	პირი არ დაბანა (ა-ჭე პირი, მ უარყოფა, ა'-ძეძეძე დაბანა)
ა-ხეცეგარა'	თავის დაღწევა	თავი ცვა წაყვანა (ა-ხარა' წაყვანა)
ა-ხეგეორა'	გადახრა	თავი პატარა ყირა (ბა ბავშვი)
ა'-ხეშეშე	საწყალი	დახმარება შვა (ა'-ხეშარა დახმარება)
ა-ხეღვა	ქუდი	თავი ფლა
ა-ხეხეჩარა	თავდაცვა	თავი მწყემსევა (ა'-ხეჩარა მწყემსევა)
აჰწაწ	მთავრულად	მთავარი წესი (აჰ მთავარი)

საინტერესოა აგრეთვე ფიზიკურ შრომასთან დაკავშირებული ზოგიერთი აფხაზური სიტყვის წარმომავლობა. ეს სიტყვებია:

ა-რბარა'	1. ჩვენება 2. შრომა	არ ბარა (არ უბარავს)
ა-ბარა	მშრალი ადგილი	აბარა (ადგილი აბარა)
ა'-ცლაბარა	შეჯიბრება	ცლა ბარა (გამოცლა საბარავისა)
ა-უ'სურა	მუშაობა	აუსურულა (სამუშაო)
ა-ჯაფსა'	გასამრჯელო	ჯაფა ფასი (შრომის ფასი)
ацхыраара	помочь	აწი ქირა არა (ქირის გარეშე შრომა)

რუსულ-აფხაზური ლექსიკონებიდან [14, 15] შერჩეული ზოგიერთი აფხაზური სიტყვის ქართული წარმომავლობის საჩვენებელი მაგალითები ცხრილ №3.6-ის სახით არის წარმოდგენილი. ცხრილის პირველ სვეტში მოყვანილია რუსული სიტყვა, მეორე სვეტში – მისი შესატყვისი აფხაზური სიტყვა, მესამე სვეტში კი – აფხაზური სიტყვის წარმომავლობა.

ცხრილი №3.6

авторитет	апату	პატივი
арест	аҭакра	დააკრა
аул	ақыҭа	ქოხთა
баран	аҭыҭь	თოხლი
барьер	ахыҭарҭа	ხიფათი
бастовать	акуцра	ყურება წრა
бедня	ҭаруп	ღარიბი
безбоязненный	гумшәа	გულმშვიდი
безвластие	амчрада	დამჩავრა ან ძალადობა არა
близко	ааигуа	აა იგუა
бой	акуҭара	აკოფი არა
бред	апатара	პატივი არა ან პატარაობა
бутон	аҭыҭкур	იფეთქა ყური
быстрый	аҭы	ღრიალი ან ღია რია (თავი-

воздвигнуть	аргыლара	სუფლად სიარული)
возмездие	აშ्याура	რგვა
ворчать	აგრა	შური
воспользоваться	ахархуара	ღრიალი
восполнить	ахартәаара	ხარ ხურა (დახურვა)
восхвалять	არехуара	ხარ თივა არა
всерьёз	хумарчыда	არჭო ხუა რა
городит	ახкаара	ხუმრობა ჭირდა
горячий	აца	ახკრა
дарование	აгурцкул	ცხად
движение	აцысра	გულწყალობა
день	ამш	აწი სვლა
добыча	აцхра	ამრა (მზე) შვა
дом	აоны	აწი ხრა
железо	аиха	აივანი
жесть	აтанақы	ხია (გახია, გაჭრა)
забитость	აгҭахара	თუნუქი
заготовка	архиара	აქ ჭადარა
зародыш	აгъа	არხია (ხილი)
зародыш	ахылцлыц	აღუა
зелёный	აიაцәа	ახალი წიწილა
икра	აკурт	წვანე
испарение	აკубара	ქეირითი
испарение	აҭабара	აქროლება
история	აҭоурых	აორთქლება
истошать	აғархара	თარიღი
истребление	анырцәара	აღარ ხარ
истребление	აгухра	ამწვარი
исход (результат)	ацыхутәа	აღხრა
исходный	алагартә	აწი ხო თქვა
камыш	ачалеи	აღაგი ერთი (პირველი)
кипение	აшра	ჩალა
кол	აцәоан	შრა (გაშრა)
конец	ацыхуа	წვერიანი
конь	ალаша	აწი ხურა
копия	ахаҭа	რაში
корень	აқашә	ხატი
крестьянство	анхацәа	ფესვი
кусок	аеыт	ხნა ცვა
линия	აғаза	ჭრით
луч	ашәахуа	ხაზი
		შვა მზე (хур მზე, ოსურად)

малоземелие	ადგылцəмачრა	მიწა ცვა მოჭრა
мокрый	აцəააკ	აცვია აკრია
надзор	ახылацшра	ხილა ცქერა (აქშრა სმორ.)
наемный труд	აқырацья	ქირა ჯაფა
напряжение	арыххара	არ იხარა
напряжение	акыдцара	კიდევ სტავლა
настроение	ақыаф	ქეიფი
нация	амилат	იმართ
незримый	иумбо	უამბო
неизмеримый	адузза	დიდი ძალიან ძალიან
овёс	ақыар	ქერი
оправдать	арқыара	არი ქება
отдел	ахута	ახუთა
отказ	мапацəкра	დედა მამა ცვა კრა
отсеять	ахура	ხურა (დახურა)
отход	адцра	დაწრა
отчизна	აцсадгыл	აფსუა მიწა
отчизна	ацьынцътəyla	ჯიორჯიანი ქვეყანა
падение	абғалара	ბღართბა
передний	апхьатəи	ფთხილი
плач	амыткума	მთქმა
плохо	арахумра	არა ხუმარა
погашение	арцəара	არ მწვარა
погубить	ашьра	გაშრა (მიწა)
подавление	ахуаера	აჭირა
поздний	игуиану	იგვიანა
поколение	абшьтра	აფშუათა (აფშარათი)
поле	аган	განიერი
поощрение	амарехуара	მარჯვე ხარ
преддверие	алагамта	მიწა მათი
презрение	агумхашьара	გულხაშობა
прибыл	ахашəала	ახალი შვილი
привилегии	ахатырчыда	ხათრი ჭირიდა
притеснить	адцалара (кого-что)	დაცალა
прозвище	ахьызчыда	ძახილი ჭირდა
проигрыш	атцахара	წახარა
раздуть	арчра	არი ჩრა
разорение	ахцəара	აღწვარა
растение	атциаа	აწია მრავაჯერ
рог (для вина)	ацатхь	მამალი თხა (ვაცი)
свет	алашара	მზე შალა (ალა მზე; шара შალა)

светило (небесн.)	ალაშარბაგა	სინათლის ბაგა
семья	აჭააцва	ღაცვა
сеть	აკაჭა	კალათა
скрещение	აიხიშყარა	აი ხუი შყა
скука	აგყყყრა	გული ჭია ღრა
скупо	ეიგზარყლა	ეიგრძალა
слава	აყყ-აყშა	ძახილი-აფშუა
случай	აყყც	ახდეს
стемнеть	ალაშყარა	სინათლე ცალა
стихнуть	აყყყყარა	ღიხჯი ხარ
столяр	აყაყა	ოსტატი
страх	აშყარა	შობა
тайна	ამაჯა	მაძალა
терзание	არყაყრა	არი გულყრა
территория	აყყ	ფართი
траур	აშყყ	შაყი
трусость	აშყარა	სყარა
убыток	აჯარალ	ზარალი
угодничество	ამყაყყყარა	ამწამს ჭია ჭია
угроза	ამაყარა	მუყარა
хищение	აყყარა	ძარცვა
хозяин	აყშყმა	აფშუა მამა
чистосердечие	აგყყარა	გულცყრიალა
штопка	აყარა	ღაფარა

მოყვანილი მასალის საფუძველზე ცალსახად შეგვიძლია განვაცხადოთ, რომ აფხაზურ ლექსიკაში ქართული სიტყვების საკმაოდ სქელი შრე არის დაფენილი, რაზეც ნიკო მარიც მიუთითებდა.

§3.2. აფხაზეთის რეგიონალური სახელწოდების წარმოშობა

ანტიკური ცნობებით დიოსკურიასთან, მთებში, ძვ. წ. ა. VI საუკუნეში **Κωλοι** (კოლეები) და **Κοραζοι** (კორაქსები) ცხოვრობდნენ, რომელთა შესაბამის ქვეყნებს **Κωλικη** და **Κοραζική** ეწოდებოდათ [16, გვ. 2]. ეს ხალხები ქართულ ისტორიოგრაფიაში აფხაზების ისტორიულ წინაპრებად მოიხაზრება.

ახალი წელთაღრიცხვის II საუკუნის ბერძნულ წერილობით წყაროებში თანამედროვე აფხაზეთის ტერიტორიაზე **Αψιλαι** (აპსილები) და **Αβασκοι** (აბასკები) მოიხსენიება [16, გვ. 222], V საუკუნის ბერძნულ წერილობით წყაროებში კი ეთნიკურ სახელ **Αβασκοι**-ს პარალელ-

ღურად მისი ორეულიც **Αβασιοι** (აბასგები) მოიხსენიება [16, გვ. 276]. მათ შესაბამის ქვეყნებს **Αυλια**, **Αβασκια** და **Αβασγια** ეწოდებოდათ.

აღნიშნული ეთნიკური სახელები ბევრმა მკვლევარმა ლინგვისტიკურად გაანალიზა და გარკვეული დასკვნები გააკეთა. მათ შორის გამოყოფილი ნიკო მარისა და თამაზ გამყრელიძის გამოკვლევების შედეგებს.

ნიკო მარის აზრით [17, გვ. 44-52] ზოგიერთ სიტყვაში მ→ნ ბგერათმონაცვლეობა არის განხორციელებული; აფხაზურ ეთნიკურ სახელებში – პ→ბ→ფ ბგერათმონაცვლეობა; ეთნონიმი **აბხაზ მას** და **ბას** ძირების შემცველ ქვეყნებისა და ხალხების სახელებისგან მომდინარეობს (მაგალითად **მასს**, **ბასიანს**); ეთნონიმი **აფსუა** კი – **ფას** ძირის შემცველ ქვეყნებისა და ხალხების სახელებისგან (მაგალითად **ფასის**, **ფასიანს**).

თამაზ გამყრელიძის აზრით [9, გვ. 581-590] ეთნიკური სახელი **აბხაზ** პირველადია, **Αβασιοι** – მეორადი; ეთნიკური სახელი **აფსუა** კი ეთნიკურ სახელს **აბხაზ** არ უკავშირდება, იგი ეთნიკურ სახელისაგან **აბაზა** მომდინარეობს.

ჩვენ არ ვაპირებთ ამ დასკვნების კომენტირებას, აღნიშნავთ მხოლოდ იმ ფაქტს, რომ მათ ავტორებს **ს** და **ზ** ბგერების ურთიერთკავშირი არასწორად ესმოდათ, რის გარეშე სახელების **აბსუა**, **აბაზა**, **აბასშია** და **აბხაზშია** შედარება არადამაჯერებლად მიგვაჩნია.

დასმული საკითხის შესწავლა ჩვენ დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე მოხსენიებული ისტორიული ქვეყნების სახელების ანალიზით დაეიწყო. ზოგიერთი მათგანი მატრიარქალური კატეგორიის სიტყვებს წარმოადგენს (მაგალითად, **Αβασκια** და **Αβασγια**), ზოგიერთი კი – პატრიარქალურს (**Κωλυη**, **Κοραζυη** და **Αυλια**). სრულყოფილი ანალიზისათვის ჩვენ აღნიშნული ტოპონიმების როგორც მატრიარქალურ, ასევე პატრიარქალურ ვარიანტებს გავანალიზებთ.

ეთნიკური სახელის **Κωλοι** ძირეულ ნაწილს სიტყვა **პოლ** წარმოადგენს, რომელიც **კუაჰჰარუა** კომპლექსის სახით აღდგება. ეს კომპლექსი ასტრალურად *მზის კურკას* ნიშნავს, ეთნოლოგიურად კი *ბიჭი პარა* იქნება [8, გვ. 23]. მისგან ბევრი მნიშვნელოვანი სახელია ნაწარმოები, მათ შორის: **პოლა** (მდინარე მტკვარის სათავეებში განთავსებული ისტორიული ქართული პროვინციის სახელი); **პალა** (ქალაქ თბილისის ისტორიული სახელი); **კურა** (მდინარე მტკვარის ისტორიული სახელი); **ქორ** (სახლი, სვანურად) და **ქურა** (გახურებული ქურის ზედა მრგვალი ღია თავი მზის კურკასთან არის მიმსგავსებული).

კოლების ქვეყნის მატრიარქალური კატეგორიის სახელი, საწყის ეტაპზე (მე-2 თავში წარმოდგენილი მასალის მიხედვით), **კუაჰჰარუა** კომპლექსის სახით გამოისახებოდა, რომლის მორფოლოგიური გარდაქმნით არსებითი სახელი **ქონი** და ტოპონიმები **აჰაია**, **ჰარია**, **ქორანია** და **პოლნია** მიიღება. ამ ტოპონიმების შესაბამისი

ხალხების ეთნიკური სახელები **აჰაი**, **ჰარი**, **ჰორანი** და **ჰოლნი** იქნებოდა. უფრო გვიან, როდესაც ქვეყნის მატრიარქალური სახელის საწარმოებლად -**თა** სუფიქსი იქნა შემოღებული, მისი აღნიშნულ ეთნიკურ სახელებთან დართვის შედეგად წარმოშობილი კომპლექსების გამარტივებით ტოპონიმები **აჰაი**, **ჰარი**, **ჰორანი** და **ჰოლნი** იქნა მიღებული შესაბამისად, რომელთაგან კოლების ქვეყნის მატრიარქალური სახელი **ჰოლნი** იქნებოდა. ეს ტოპონიმები **სუპერსარსაჰაი** კომპლექსის სახით აღდგება რომლის ერთ-ერთი მნიშვნელობა *ბიჭი პარათი* იქნება (**ჰარი** მატრიარქალური კატეგორიის სიტყვების მაწარმოებელი მთავარი ძირია, რომელიც თეოლოგიურად *ხეთა*-ს ნიშნავს, ასტრალურად – *ღვთაება მზე მნათობს*, ეთნოლოგიურად კი – *პარა ხალხის ქვეყანას*).

კოლების ქვეყნის პატრიარქალური სახელი **Κολικη** (კოლიკე) **ჰოლიჰაი** სახით აღდგება, რომელიც *ბიჭი პერეთი*-ს მიშენელობის **სუპერსარსაჰაი** კომპლექსისგან არის ნაწარმოები (**ჰარი** პატრიარქალური სიტყვების ერთ-ერთი მთავარი ძირია, რომელიც თეოლოგიურად *ხეთა*-ს ნიშნავს, ასტრალურად – *უზენაეს მზე მნათობს*, ეთნოლოგიურად კი – *პერი ხალხის ქვეყანას*). ამავე კომპლექსისგან ტოპონიმები **ჰოლნი**, **Εκρακτηη** (*კოლხეთი*-ს შესატყვისი ძველბერძნული სახელი **Εκρηκτηη** [16, გვ. 241] არასწორადა არის ჩაწერილი), **Κυτια** (ქალაქ ქუთაისის ძველბერძნული სახელი), **ჰანი** და **ჰარი** (*ქართლი*, ოსმალურად [9, გვ. 269]. მისი შესატყვისი ქართული ტოპონიმი **ჰარი** იქნება) მიიღება.

კორაქსების ქვეყნის მატრიარქალური სახელი **Κοραξια** -**თა** სუფიქსზეა შეკვეცილი, რომლის აღდგენით წარმოქმნილი სრულყოფილი ტოპონიმი **ჰორაქსია** (**Κοραξια**, ბერძნულად) *ვაჯიშვილი პარათი*-ს მნიშვნელობის **სუპერსარსაჰაი** კომპლექსისგან არის ნაწარმოები (**სუპერსარსაჰაი** ნიშნავს მეგრულად). ამავე კომპლექსისგან ტოპონიმები **სარსაჰაი**, **Κολχιδος**, **ლანი** და **ჰანი** მიიღება, რომელთა ეტიმოლოგიური მნიშვნელობა თეოლოგიურად *ვაჯიშვილი ღვთა* იქნება, ეთნოლოგიურად კი – *ვაჯიშვილი პარათი* და *მამრი (კაცი) კოლხეთი*.

კორაქსების ქვეყნის პატრიარქალური სახელი **Κοραξια** ტოპონიმ **ჰორაქსია**-ს შეკვეცილ სახეს წარმოადგენს, რომელიც *ვაჯიშვილი პერეთი*-ს მნიშვნელობის **სუპერსარსაჰაი** კომპლექსისგან არის ნაწარმოები. ამავე კომპლექსისგან ტოპონიმები **სარსაჰაი**, **Λαζικη**, **ჰოლნი**, **Λιοσκουρι**, **ჰანი**, **Σκυθια** და **Καυκασια** (კავკასია [16, გვ. 261]) მიიღება, რომელთა მნიშვნელობა ეტიმოლოგიურად *ვაჯიშვილი ღვთა* იქნება, ეთნოლოგიურად კი – *ვაჯიშვილი პერეთი* და *მამრი (კაცი) კოლხეთი*.

ტოპონიმები **Αβασκια** და **Αβασγια**, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ერთიდაიგივე ქვეყნის ორი განსხვავებული სახელია, რომლის შესახებ

სახელად ტოპონიმი **Абасѣа** მოიხსენიება (იგი ეთნიკურ სახელს **Абасѣи** [9, გვ. 571] შეესაბამება). ამ ტოპონიმების განმასხვავებელი **κ**, **γ** და **χ** ფონემები მათი ძირეული კი არა, მეორადი, **h→κ**, **h→γ** და **h→χ** გადაბგერებით მიღებული ასონიმწები იქნება ისევე, როგორც ეთნიკური სახელის **პოლსი**-ს შემადგენელი **ხ** ბგერა. მათი ძირეული ნაწილი, ტოპონიმ **Κορζία**-საგან განსხვავებით, **ძ** ბგერის ნაცვლად **ბ** ბგერას შეიცავს, რომლის შესაბამისი ენობრივი ელემენტი **ჰბა**, **ჰშა** ენობრივი ელემენტის მსგავსად, *პატარის* (*ბავშვის*, *ბიჭის*, *ვაჟიშვილის*) მნიშვნელობის სიტყვებს აწარმოებს (ამის მაგალითებია *ვაჟიშვილი*-ს მნიშვნელობის აფხაზური სუფიქსი **-ნა** [18, გვ. 403] და *ბავშვი*-ს მნიშვნელობის აფხაზური სიტყვა **ა'-საბი** [13], რომელიც, ფაქტიურად, მეგრულ *სკუა*-ს შეესატყვისება).

ტოპონიმების **Абасѣа**, **Абасѣа** და **Абасѣа** შესაბამისი სრული მატრიარქალური კატეგორიის სახელები, აღნიშნულის გათვალისწინებით, *ვაჟიშვილი* *პარათი*-ს მნიშვნელობის **სუპპაპარსაჰიამა** კომპლექსისგან ნაწარმოები სიტყვები **ჰბაბსჰიამა**, **ჰბაბსჰიამა** და **ჰბაბსჰიამა** იქნება. ამავე კომპლექსისგან ბევრი მნიშვნელოვანი სახელი არის მიღებული, მათ შორის **აბაზჰიამა** (**აბაზჰამი**), **აბსაზჰიამა** (**აბსაზამი**), **აბაზჰიამა** (**აბაზამი**), **აბაჰბია**, **აბაჰბა**, **აბაჰბე**, **აბსარამი**, **ბასნამი** და **Abzoae** (*აბაზები* – პირველ საუკუნეში აზოვისა და კასპიის ზღვებს შორის მოსახლე ხალხების კრებითი ეთნიკური სახელი [19, გვ. 184]). მისგანვე *ბავშვი* *ვრუძიას* მნიშვნელობის კომპოზიტი **ბა** **ზრჰიამა** (*საქართველო*-ს შესატყვისი ეტიმოლოგიური მნიშვნელობის სახელი **ზრჰიამა** კი არა **ზრჰიამა** და **ზრჰიამამა** არის), *ბავშვი* *საქართველოს* მნიშვნელობის კომპოზიტი **ბა** **საჰართჰიამა**, *ბავშვი* *ხეთის* მნიშვნელობის აფხაზური კომპოზიტი **ა'-საბი** **ანლაშ** (“აფხაზებს ბევრი ღმერთები და ანგელოზები ჰყავთ, ხოლო ჭეშმარიტი ღმერთი კი ერთია და მას ჰქვია **ანლაშ**” [20, გვ. 36]), *ხეთის* *ბავშვის* მნიშვნელობის სიტყვა **სჰიამაბა**, *ხთაჲ* *ბავშვის* *კუთვნილის* მნიშვნელობის სიტყვა **სჰიამაბას** *ბავშვების* *კუთვნილი*-ს მნიშვნელობის აფხაზური სახელი **ა'-საბიამა**, ერთ-ერთი დიდი ფრიგიული კაცღმერთის სახელი **საბაჰიოს** და ქართული წარმართული ღმერთის სახელი **ჰაბაბსილა** მიიღება.

ტოპონიმების **Абасѣа**, **Абасѣа** და **Абасѣа** შესაბამისი პატრიარქალური კატეგორიის სახელები *ვაჟიშვილი* *პერეთი*-ს მნიშვნელობის **სუპპაპარამიამა** კომპლექსისგან ნაწარმოები ტოპონიმები **აბასჰამი**, **აბასჰამი** და **აბასჰამი** იქნება. ამავე კომპლექსისგან ტოპონიმები **აბსილამი**, **ბასნამი**, **ბასილამი**, **აბაზჰამი**, **აბსაზამი**, **აბაზამი**, **ბზიბამა** (მდინარე ბზიფის სრული სახელი) **ბესილამა**, **ჴაბაჰლა** და **ბპრამისა**; ეთნიკური სახელები **აბაჰბენი**, **აბაჰბი**, **ბისაბი**, **იბრუი** და სიტყვა **სჰიამაბას** მიიღება, რომლის მიხედვით, აღნიშნული ტოპონიმების შესაბამისი ტერიტორიები *ვაჟიშვილი* *ხთაჲ*-ს *წილხვედრი*

ქვეყნები იქნება ისევე, როგორც ტოპონიმი **აბსარაში** არის *ვაჟი-შვილი დეთაი-ს წილხვედრი ქვეყანა*. მისგანვე *ვაჟი-შვილი საქართველო-ს* მნიშვნელობის კომპოზიტი **ბა ბეგრშია** (*საქართველო*, ოსურად [21]) და ეთნიკური სახელი **ძიძაბი** მიიღება (ეთნიკურ სახელს **ჰიძაბი** ტოპონიმი **აბშილში** შეესაბამება).

აპსილების ქვეყნის სახელი **Аψида**, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, პატრიარქალური კატეგორიის სიტყვა არის, რომელიც ტოპონიმ **აბსილში**-ს შეკვეცით იქნება მიღებული, **აბსილში** კი *მოხუცი კაცი პერეთი-ს* მნიშვნელობის **სუაჰაჰარიაშია** კომპლექსისგან არის ნაწარმოები. ამავე კომპლექსისგან ტოპონიმები **სასჰარში**, **აქლასგაში** და **Pityus** (*ბიჭვინთა*, ბერძნულად [19, გვ. 179]); კოლხეთის მითოლოგიური მეფის *აიგო-ს* ვაჟი-შვილის სახელი **Аψирт**, იალბუხის მთაზე მიჯაჭვული ღმერთის სახელი **პრომეთეოსი** და მათი სვანური ეკვივალენტი **აბსაში** მიიღება.

ტოპონიმ **აბსილში**-ს შესაბამისი მატრიარქალური კატეგორიის სახელი **აბსარაში** იქნება, რომელიც *მოხუცი კაცი პართი-ს* მნიშვნელობის **სუაჰაჰარიაშია** კომპლექსისგან არის ნაწარმოები. ამავე კომპლექსისგან ღმერთების სახელები **Псатха** [22, გვ. 344] და **Апсати** [23, გვ. 96]; ტოპონიმი **აქლასგაში** და აფხაზური ენისათვის დამახასიათებელი სტრუქტურის მქონე სიტყვები **აბსჰარია**, **აბსჰარა**, **აბსჰაია**, **აბსჰა**, **აბსთა**, **აბსგთა**, და **აბსგ** მიიღება. მათგან **Псатха** (ფსათჰა) ადიღური პანთეონის ერთ-ერთი დიდი კაცრმერთის სახელია, რომელიც ადამიანის სულებს განაგებს, ბუნებაზე ზემოქმედებს და იალბუხის მწვერვალზე გამართულ ღმერთების წვეულებებს ხელმძღვანელობს; **Апсати** (აფსათი) სვანური პანთეონის თეთრწვერა მოხუცი კაცრმერთის სახელია, რომელიც კავკასიონის მაღალ მწვერვალზე გამოქვაბულში ცხოვრობს და გარეულ ნადირს და ნადირობას მფარველობს [24, გვ. 90]; სიტყვა **აბსგ** კი აფხაზური სიტყვის **ა-შსგ**-ს ანალოგია, რომელიც *სულს* და *მიცვალებულს* ნიშნავს აფხაზურად [13].

სულს ბერძნულად **psyche** (პსიქე) ეწოდება, რომელსაც ქართველები *ფსიქედ* მოვიხსენიებთ, რაც არამართებულია. **პ** ბგერა *უმაღლესის*, *მოხუცის*, *მიცვალებულის* და *დასაეღეთის* მნიშვნელობის სიტყვებს აწარმოებს [8, გვ. 24], რისი მაგალითებია: **პიძი**, **პაპა**, **ღაიღუპა** და **запад** შესაბამისად. მათ შორის სიტყვა **ღაიღუპა** **ღჰშიაღ-პა**-საგან არის **მ**→**ღ** გადაბგერებით მიღებული, რითაც მზის დღეამიწის ზედაპირზე დაშვება და დაღუპვა არის გამოხატული. მოხუცი მზე, უძველესი კავკასიელი ხალხების წამოდგენით, შავ ზღვაში იღუპებოდა, მისი სული იქ თავისუფლდებოდა სხეულისაგან ამიტომ, სულისა და წყლის სახელებთან ჭაბუკის მნიშვნელობის სიტყვების ნაწარმოებელი **შ** ბგერა [8, გვ. 24] კი არ იქნებოდა დაკავშირებული, როგორც ეს თანამედროვე აფხაზურ ენაშია წარმოდგენილი, არამედ **პ**

ბგერა (ზღვებისა და ოკეანეების განმგებელი უმაღლესი ღმერთის სახელი *ფოსეიდონი* კი არა *პოსეიდონი* არის, წყლის ღმერთის ძველინდური სახელი კი – **Āpas** [23, გვ. 91]). ამ ფაქტების გათვალისწინებით ადიღური და სვანური პანთეონების ღმერთების სახელები **ჟსათჰა** და **აჟსათი** სინამდვილეში **ჰსათჰა** და **აჰსათი** იქნებოდა ჯერ ერთი იმიტომ, რომ ორივე მათგანი კავკასიონის უმაღლეს მწვერვალთან იყო დაკავშირებული და კიდევ იმიტომ, რომ პირველი მათგანი სულებს განაგებდა, მეორე კი თეთრწვერა მოხუცი იყო. **ჰ** ბგერის **ჟ** ბგერით მონაცვლეობა, ზემოთ განხილულ სახელებში, შესაძლებელია **ჰჰ/ჟ** ეკვივალენტობით არის გამოწვეული, რამაც მათი ეტიმოლოგიური აღრევა გამოიწვია. ამ მოსაზრების გასამტკიცებლად დაეუბრუნდეთ ისევ **სუაჰჰჰჰარუათია** კომპლექსს და ვახვენოთ მისგან **ჰ** და **ჟ** ბგერების შემცველი აღნიშნული ღმერთების სახელების წარმოქმნის მაგალითები.

სუაჰჰჰარუათია/სუაჰჰჰარუათიუაჰია→**საჰჰარათაჰი**→**სჰჰართაჰი**→**ჰჰსართჰი**→**ჰჰსათჰი**→**ჰსათჰი**→**ჰსათაი**→**აჰსათი**→**აჟსათი**.

მისგანვე ტოპონიმები **აჰსაჰათი**, **აჟსაჰათი**, **აჰაჰათი**, **აჟსაჰათი**, **აჟსაჰათი** და მათი შესაბამისი ეთნიკური სახელები **აჰსაჰა**, **აჟსაჰა**, **აჰაჰა**, **აჟსაჰა** მიიღება.

ჰჰ→**ჟ** გადაბგერება ქართულ ლექსიკაშიც ფართოდ არის გამოყენებული, მაგალითად, ტოპონიმში **ჟოთი**. ქალაქი **ჟოთი** კავკასიის რეგიონის უკიდურესი დასავლეთი პუნქტი, ამიტომ მისი სახელის საწარმოებლად **ჟ** ბგერა კი არა **ჰ** ბგერა იქნებოდა გამოყენებული. აღნიშნულიდან გამომდინარე ტოპონიმი **ჟოთი** **ჰჰჰარუათია** კომპლექსის სახით აღდგება, რომლისგან სახელები **ჰოთი**/**ჰოტი**, **ჰოთი**/**ჰოტი** და **ჟოთი** მიიღება. ქალაქი **ჟოთი** ერთ-ერთი უძველესი სანაოსნო პუნქტი იქნებოდა მსოფლიოში, რაზეც აპოლონიოს როდოსელის *არკონავტიკა* მიგვანიშნებს, ამიტომ არსებითი სახელის **ჰოტი** წარმომავლობა რომ მასთან იყოს დაკავშირებული გასაკვირი არ უნდა იყოს.

აღნიშნულის მიხედვით კავკასიის რეგიონის შავიზღვისპირა სექტორის ტოპონიმები და მოსახლეობის ეთნიკური სახელები **ჰ** ბგერის გამოყენებით იქნებოდა ნაწარმოები, რასაც: *შავი ზღვის* ისტორიული სახელი **Ποντος** [16, გვ. 264]; *ბიჭვინთა*-ს ბერძნული სახელები **Pityus** [19, გვ. 179] და **Πιτυουσα** [16, გვ. 135]; მდინარე *ბზიფა*-ს ერთ-ერთი ძველი სახელი **ჰაჰჰიტი** [20, გვ. 310]; აზოვის ზღვისპირა რეგიონის ისტორიული დედაქალაქის სახელი **Ποντικασιον** [16, გვ. 133]; სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში მდებარე ისტორიული დასახლებული პუნქტების სახელები **ტრაჰუნენი**, **ჰითია**, **ოპიზა**, **პარხალი** და არსებითი სახელი **ჰისტა** (*სოჰი*, თანამედროვე ქართულში. **ჰისტა**-ს ბაზაზე უნდა იყოს სახელი **Πυρς** – *ფიჭვი*, ბერძნულად – წარმოქმნილი) ადასტურებენ. **ჰ** ბგერის **ჰ** ბგერით მონაცვლეობა ჩრდილოეთ-

აღმოსავლეთ შავიზრვისპირა რეგიონის ონომასტიკაში, შესაძლებელია ქართლის მეფის საურმაგის (III ს. ძ.წ.ა.) მიერ იბერული ტომების აღმოსავლეთ კავკასიონის მთის რეგიონებიდან დასავლეთ კავკასიონის მთის რეგიონებში გადასახლებასთან იყოს დაკავშირებული [25, გვ. 26-37]. ვფიქრობთ, ამ ფაქტს უნდა ასახავდეს I საუკუნის ბერძენი გეოგრაფის სტრაბონის ცნობა: «. . . западные иберы переселились в местности, лежащая выше Понта и Колхиды» [16, გვ. 98].

კოლხიდას ჩრდილოეთით მდებარე ტერიტორიაზე იბერების ჰეგემონიის დამკვიდრებაზე უნდა მიგვანიშნებდეს ეთნიკური სახელების **Αψιλαι**-ს **Absilae**-თ [16, გვ. 179], **მალქარო**-ს **ბალქარო**-თ და ტოპონიმების **კუშანო**-ს **კუზანო**-თ [26, გვ. 165] და **კაპპეტი**-ს **ბუბი**-თ მონაცვლეობა. **Αψιλαι**→**Absilae** მონაცვლეობა **ახსილეთი**→**ახსილეთი** მონაცვლეობით იქნებოდა განპირობებული, რაც **ა-ჰსუა**→**ა-ბსუა** (**Абсуа** [26, გვ. 181]) მონაცვლეობის საწინდარი გახდებოდა. **ბ**→**ჴ** და **ჰ**→**ჴ** გადაბგერებებს დასავლეთკავკასიის რეგიონის ონომასტიკაში ჩვენ, იქ ქრისტიანული სარწმუნოების დამკვიდრებას ვუკავშირებთ.

ტოპონიმი **აფხაზეთი** ახალი წელთაღიგვების VIII საუკუნის მოვლენებთან დაკავშირებით არის ქართულ ისტორიულ ლიტერატურაში პირველად მოხსენიებული (ამ პერიოდში იქნა დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ქართული ქრისტიანული ეკლესია დამკვიდრებული). მისი ანალოგი **აფხაზეთი** ისტორიულ ლიტერატურაში მოხსენიებული არ არის. შესაძლებელია ტოპონიმ **აფხაზეთი**-ს შეცვცილ სახეს რუსული ტოპონიმი **Абхазия** წარმოადგენს (იგი ამ შემთხვევაში ქვეყნის სახელის მაწარმოებელ **-та** (**-თა**) სუფიქსზე იქნება შეკვცილი, რომლის აღდგენით მისი შესატყვისი უფრო სრული სახელი **Абхазети** წარმოიქმნება).

აფხაზეთის მნიშვნელობის აფხაზური სახელი **აფსნი** (**Афсн** [28, გვ. 183]) უფრო ადრე სახელით **Абсне** მოიხსენიება [27, გვ. 181], რომელიც, შესაძლებელია, *მამა სვანო*-ს მნიშვნელობის კომპოზიტ **აბსუანო**-ს შერწყმით არის მიღებული (**აბსუანო**→**აბსანანი**→**აბსანე**→**აბსნე**). ამავე კომპლექსისგან **აფხაზეთი**-ს მნიშვნელობის აფხაზური სახელი **აბსნე** (**Абсны**) და სიტყვა **აბსუანო** მიიღება. **აბსუანო** მრავლობითობის **-ნო** სუფიქსის გათვალისწინებით **აბსუა ხალხის** მნიშვნელობის სიტყვა იქნება, რომელსაც ეთნიკური სახელი **ა-ბსუა** შეესაბამება. ჩვენს ამ მოსაზრებას კარგად ეხმიანება სვანების თვითდასახელება **მუშუან** [29, გვ. 283], რომლის თავსართი **მუ** *მამა*-ს ნიშნავს სვანურად, ძირეული ნაწილი **შუან** [იქვე] – *სვანეთი*-ს, **მუშუან** კი *მამა სვანეთი* იქნება. **მუშუან**-ის აფხაზური ანალოგი **აბშანე** იქნება (**შაბე**-სვანეთი, აფხაზურად), რომლის გამარტივებით სახელები **აბშუანო** და **აბშნე** მიიღება. მათგან **აბშუანო** **აბშუა ხალხის** მნიშვნელობის სახელი არის, რომელსაც

ეთნიკური სახელი **აბუშა** შეესაბამება, **აბუნჯ** კი – ტოპონიმ **აბსუნჯ**-ს ანალოგი. თუ გავითვალისწინებთ იმასაც, რომ ტოპონიმი **შინჯ** და **შ** ბგერებზე არის შეკვეცილი, რომელთა აღდგენითა და **შ**//**შშ** და **ჯ**//**ში** შესატყვისობების გათვალისწინებით წარმოქმნილ სიტყვა **შჰანშიართა**-ს გამარტივებით ტოპონიმი **შჰანართა** მიიღება, მაშინ სიტყვა **აბუშინჯ**-საგან ტოპონიმი **აბუარნთა** აღდგება, რომელსაც ეთნიკური სახელი **აბუარნი** შეესაბამება. ანალოგიური გარდაქმნით ეთნიკურ სახელ **აბუან**-ისაგან **ა**//**ში** და **ა**//**ანი** შესატყვისობების გათვალისწინებით, როგორც ტოპონიმი **აბუილნი** და მისი შესაბამისი ეთნიკური სახელი **აბუილნი**, ასევე ეთნიკური სახელი **აბუილთიანი** და მისი შესაბამისი ტოპონიმი **აბუილთი** მიიღება. მისგანვე ტოპონიმები **ბაუიანთი** (**ბასიანთი**-ს ანალოგი), **ბიჭინთა**, **აბუნჯთი** და ქართული სიტყვა **ბიჭნი** მიიღება.

ამა თუ იმ ქვეყნის ისტორიული სახელი მისი ისტორიული მოსახლეობის უდიდესი ღმერთის სახელთან არის დაკავშირებული და რომელია მათ შორის პირველადი სადაო საკითხია (ძნელია ახლა იმის მტკიცება ტოპონიმი **ჰართი** უფრო ადრე იქნა ჩამოყალიბებული თუ მისი შესაბამისი ღვთის სახელი **ჰშიაი**). უფრო გვიან, როდესაც სამეცყველო ენის განვითარების საკითხს რელიგიური ცენტრები წარმართავენ, ამოსავალი უდავოდ ღვთის სახელი იქნებოდა, არა მარტო იმიტომ, რომ იგი უზენაეს არსებას ასახავდა, არამედ იმიტომაც, რომ საკითხისადმი ასეთი მიდგომა უფრო მოსახერხებელი აღმოჩნდა – სახელი **ჰშიაი**-ს ასაკობრივი და სქესობრივი დიფერენციაციებით ღვთის მნიშვნელობის უამრავი სახელი იქნა მიღებული, რომლებიც ქვეყნებისა და ხალხების სახელებს დაედო საფუძვლად. ერთ-ერთ ასეთ სახელს ტოპონიმი **აბხაზეთი** წარმოადგენს, რომელიც *მამრი ბავშვი ხვთა*-ს მნიშვნელობის **სუა ჰბა ხვთა** კომპოზიციის შერწყმითა და მორფოლოგიური გარდაქმნით მიიღება. იგივე კომპოზიტი **ხვთა ჰბა სუა** სახითაც ჩაიწერება, რომლისაგან *ხვთა ბავშვის კუთვნილის* მნიშვნელობის სიტყვა **ხვთაბაბ** მიიღება.

ახლა დავუბრუნდეთ ზემოთ აღნიშნულ **ბ→ჟ** გადაბგერების საკითხს, რომელსაც ჩვენ აბხაზეთის ტერიტორიაზე ქრისტიანული სარწმუნოების დამკვიდრებას ვუკავშირებთ.

სიტყვა **ხვთაბა** *ხვთა ბავშვის* (*ბიჭის*) მნიშვნელობის სახელია, რომელიც ასაკობრივად **იხლო ქრისტა**-ს არ შეესაბამება იმიტომ, რომ იგი *ბავშვი* კი არა *ჭაბუკი* იყო, რომლის დამახასიათებელ ასონიშანს **ჟ** ბგერა წარმოადგენს. ამ ფაქტს *ემაწვილო*-ს მნიშვნელობის აფხაზური არსებითი სახელი **ა^არუგ** [13, გვ. 53] და ვაჟიშვილის მნიშვნელობის მეგრული და ოსური სახელები **ფსჰი** (**fsqi** [4, გვ. 24]) და **ფყრტ** [30] შესაბამისად ადასტურებენ. **იხლო ქრისტა** სიტყვით **ხვთაბა** გამოიხატებოდა, მისი კუთვნილის მნიშვნელობის სიტყვა კი – **ხვთაბა**ს იქნებოდა, რომლის გარდაქმნით ტოპონიმი **აფხაზეთი**

მიიღება (ბ→ფ გადაბგერება, ამ შემთხვევაში, *ბიჭი ღმერთის მორწმუნე ხალხის ჭაბუკი ღმერთის მორწმუნე ხალხად მოქცევას* ნიშნავს). აღსანიშნავია აგრეთვე ისიც, რომ არსებითი სახელები **ა'რფეს** და **ფსჰი სუაჟაჰიარიათია** კომპლექსის სახით აღდგება, რომლისგან ტოპონიმები **აფსილითი** და **აფსაჰითი** მიიღება. ამ კონტექსტში საინტერესოა *ვაჟკაცო*-ს მნიშვნელობის აფხაზური სტყვა **ა-ჟღრნაჟა** და ქართული სიტყვა **ფიცნი**, რომელებიც ეტიმოლოგიურად ტოპონიმს **აფსაჰითი** შეესატყვისებია.

ზოგიერთი ოპონენტი შეიძლება შემოგვედაოს და გვითხრას, რომ არსებითი სახელი **აბ მამა**-ს ნიშნავს აფხაზურად, ამიტომ ტოპონიმი **აბსაჰითი** *მამა ხვთაღს კუთვნილ ქვეყნად* და *მამა გუჯრდია (საქართველო)*-დ შეიძლება იქნას გააზრებული. ამ შემოდავებას მხარ უჭერს სვანური ეთნიკური სახელი **მუშუჰან**, რომლის ეტიმოლოგიური მნიშვნელობა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მამა სვანეთი უნდა იტყოს. ტოპონიმი **აფსაჰითი**, ამ შემთხვევაში, *ვაჟიშვილი ხვთაღს კუთვნილი ქვეყნის* მნიშვნელობის სახელი იქნება (ა-**ჟა**-ვაჟიშვილს ნიშნავს აფხაზურად [13]) და ბ→ფ გადაბგერება *მამა ხვთაღს მორწმუნე ხალხის ვაჟიშვილი ხვთაღს მორწმუნე ხალხად მოქცევას* ნიშნავს. ამ მოსაზრებით აფხაზური ეთნიკური სახელების **ა'-ფსჰა**-სა და **აფსაჰი**-ს შემადგენელ **ფ** ბგერაში *იესო ქრისტე* უნდა იგულისხმებოდეს, რასაც *აღდგომის* მნიშვნელობის აფხაზური სახელი **ა'-მჰაჟ** [13] ადასტურებს (ა'-**მჰ**-დღე, აფხაზურად; **აჟ** კი ა-**ჟა**-ს შეკვეცილ ფორმას წარმოადგენს). არსებითი სახელის **ა'-მჰაჟ** ეტიმოლოგიური მნიშვნელობა, ამ შემთხვევაში, *ვაჟიშვილის დღე* იქნება, რეალური მნიშვნელობა კი *იესო ქრისტეს ამადლების დღე* არის, ამიტომ მის შემადგენელ **ფ** ბგერაში *ძე ღმერთი* უნდა იგულისხმებოდეს. ამ მოსაზრებას კარგად ეხმიანება აღდგომის მნიშვნელობის მეგრული სახელი **თანუაჟა**, რომელიც კომპოზიტის **თანუა (თენუ-ბა) ჟა** შერწყმით არის მიღებული და რეალურად ქრისტესთვის ღამის თევას ნიშნავს. აქვე გვინდა მოვიყვანოთ ქალაქ *ბიჭვინთა*-ს ერთ-ერთი ძველი სახელი **Σωτηροπολις** [31, გვ.7], რომლის შესახებ ნათქვამია: «Очень можетъ быть, что храмъ въ Пицунде былъ посвященъ Христу Спасителю, и отъ этого городъ сталъ называться Сотирополь, въ буквальномъ перевде Спасителеградъ» [31, გვ.14].

ანალოგიური გზით უნდა იყოს ტოპონიმი **ტფილინი**-ც წარმოქმნილი, რასაც V საუკუნის ქართლის მეფეს *ვახტანგ გორგასალს* მიაწერენ. *ვახტანგ გორგასალი*, თავისი რელიგიური მრწამსითა და სახელმწიფო მოღვაწეობით, ერთ-ერთი უდიდესი ქრისტიანული მეფე იყო ისტორიული საქართველოსი, ამიტომ მის მიერ დაფუძნებული ქართლის ახალი სატახტო ქალაქის სახელი რომ *იესო ქრისტესთან* იყოს დაკავშირებული გასაკვირი არ უნდა იყოს. იმდროინდელი ქართლის სატახტო ქალაქის სახელი **მცხეთა** *მამა ხვთაღს კუთ-*

ნიღო-ს მნიშვნელობის სიტყვა არის (**სჷმთაჲმას**→**მცხჷმთა**), ტოპონიმი **ტჷშილინი** კი – *ვაჷშივილი ჰჷრთაჲს კუთჷნიღო-ს* მნიშვნელობის (**ჰჷრთაჲშასი**→**თჷშირინი**//**ტჷშილინი**. სახელ **ჰჷრთაჲ**-საგან არის სახელ-ები **ღჷრთაჲ**, **სჷრთაჲ**, **ღჷთაჲ** და **სჷმთაჲ** მიღებული). ამ კონტექსტში საინტერესოა ქართული სიტყვა **შიწი** რომელიც ეტიმოლოგიურად უფალი ღმერთის მნიშვნელობის სახელს **სჷთაჲშას** და ტოპონიმებს **აჷსნაჷმთი** და **თჷშილინი** შეესატყვისება.

§3.3 თანამედროვე აფხაზების ეთნიკური წარმომავლობის შესახებ

აფხაზები თავიანთ წარმომავლობას ძველი წ. ა. XII საუკუნის ასურულ წერილობით წყაროებში მოხსენიებულ სამხრეთადმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში მცხოვრებ ხალხს **აბჷშლა**-ს [32, გვ.84-85] უკავშირებენ და მიიჩნევენ, რომ მათი ერთ-ერთი ეთნიკური სახელი **აჷსილ** (*აფშილი*) **აბჷშლა**-ს მოდიფიცირებულ ფორმას წარმოადგენს. ამ მოსაზრებას კარგად ეხმიანება ისტორიული **ცხჷში**-ს ჩრდილო-ადმოსავლეთით მდებარე პროვინციის ქართული სახელი **აჷშილითი**, რომელიც საქართველოში მურვან ერუს ლაშქრობის ამსახველ ქართულ მატთანშია მოხსენიებული [25, გვ.235].

აჷშილითი-ს მოსახლეობა I საუკუნის ერთ-ერთ ბერძნულ ლიტერატურულ წყაროში სახელით **Absilai** (*აბსილეები*) მოიხსენიება [16, გვ.179]. ეს სახელი სინამდვილეში, **აბჷშილი**-ს სახით უნდა იქნას წაკითხული (ბერძნულ დამწერლობას შ ბგერა არ გააჩნდა და ს ბგერას იყენებდა მის მაგივრად), რაც **Absilai**-სა და **აბჷშლა**-ს შორის გენეტიკური კავშირის არსებობის ერთ-ერთ აუცილებელ პირობას წარმოადგენს. ასეთი კავშირის არსებობაზე, როგორც ღმერთის მნიშვნელობის აფხაზური სახელი **Ашба** [33, გვ.27], ასევე მნიშვნელოვანი აფხაზური ტოპონიმები და გვარისსახელები მიგვანიშნებენ, რომლებიც, ძირითადად, შ ბგერას შეიცავენ, ზოგიერთი მათგანი ცხადად, ზოგიერთი კი – შ, ჩ, ჭ, ჯ აფრიკატების სახით.

აბჷშლა ქაშქების ქვეყნის შემადგენელი ერთ-ერთი ტომის სახელი იყო, რომლის სინონიმად **აბჷშლათა** მოიხსენიება [34]. აღნიშნული ქვეყანა მდინარე *პალისის* სათავეებში მდებარეობდა, რომელსაც ჩრდილოადმოსავლეთიდან ძველი ქართული პროვინცია **ღიან-შინი** ესაზღვრებოდა. ქაშქების ქვეყნის სახელი, ეთნონიმ **ქაშში**-დან გამომდინარე, სიტყვებით **ქაშშითა** (მატრიარქალური კატეგორიის) და **ქაშშითი** (პატრიარქალური კატეგორიის) გამოიხატება, რომლებიც **უშაჷპაჷჷარაჷთი** და **უშაჷპაჷჷარიათი** კომპლექსების სახით აღდგება შესაბამისად. პირველი მაგანისაგან ტოპონიმები **ქჷრჯჷ** (*საქართველო*, ადიღეურად [35, გვ.20]), **უაჷართიჷლო**, **Euskald** (ბასკების

ქვეყნის მატრიარქალური კატეგორიის სახელი) და **კორაქშიათა** (შესაძლებელია ბერძნული **Κοράξια** სინამდვილეში **კორაქშია** იყო) მიიღება, მეორისაგან კი – ტოპონიმები **ქურჯე** (*საქართველო*, ადიღეურად [9, გვ.320]), **ჯიქშითი**, **ქაჯიშითი**, **კლანიჯიშითი** (და არა **კლანიჯიშითი**), **Euskadi** (ბასკების ქვეყნის თანამედროვე ბასკური სახელი) და **კორაქშითი**. საკუთრივ სახელი **ქაქში უშაქუაქუარაქაქია** კომპლექსის სახით აღდგება, რომლისგან ტოპონიმი **ქურშია** და ეთნონიმი **ქურში** მიიღება (ეს სახელებიც საქართველოსა და ქართველის მნიშვნელობის სიტყვებს წარმოადგენენ შესაბამისად).

ეთნიკური სახელი **აბჟულა** შესაძლებელია მატრიარქალური კატეგორიის სიტყვა არის, რომლის შესაბამისი ტოპონიმი **აბჟულათა უშაქაქუარაქაქია** კომპლექსის სახით აღდგება. ამ კომპლექსისგან ტოპონიმები **აბშარათი**, **აბუშარათი**, **ააულათი**, **შატბერდი** (სავანე, ისტორიულ კლარჯეთში), **ბერღუჯი** (მდინარე, ისტორიულ ქართლში. თანამედროვე **ღებღა** [20, გვ.40], სომხეთში); ეთნონიმები **აბუჯა**, **აბუჯა**, **აბშარ**, **აბუშა**, **აბუშა**, **აბაშ** და კომპოზიტები **აბ ჯორჯია** (*მამა ჯორჯია*) და **ბა ჯორჯია** (*მამა ჯორჯია*, *ბავშვი ჯორჯია* და *ახლოდღოსავლეთ ჯორჯია*) მიიღება. ეთნიკური სახელი **აბჟულა** შესაძლებელია მისი სინონიმის **აბჟულია**-ს შეკვეცილ სახეს წარმოადგენს. მაშინ იგი უსათუოდ პატრიარქალური კატეგორიის სიტყვა იქნება, რომლის შესაბამისი ტოპონიმი **აბჟულიათა (აბჟულიათი) უშაქაქაქიარიათია** კომპლექსის სახით აღდგება. ამ კომპლექსისგან ტოპონიმები **აბაჟიშითი**, **აბჟილითი**, **აბაჯინთა**, **ჯინებთა**; ეთნონიმი **ჯიქში** და კომპოზიტები **აბ ჯიორიჯია** (*მამა ჯიორიჯია*), **ბა ჯიორიჯია** (*მამა ჯიორიჯია*, *ბავშვი ჯიორიჯია* და *ახლოდღოსავლეთ ჯიორიჯია*) მიიღება.

ღმერთის აფხაზური სახელი, ლიტერატურულ წყაროებში, სიტყვით **ანჟა** გამოიხატება, რომელსაც, ძირითადად, **ანცვა**-დ კითხულობენ, მაგრამ არსებობს მისი განსხვავებული წაკითხვებიც, მაგალითად **ანჩვა** [33, გვ.27] და **ანჩვა** [36, გვ.156]. აღსანიშნავია ისიც, რომ სახელი **ანჟა**-ს წარმომავლობა დღემდე დაუდგენელია და არც მისი მნიშვნელობაა განსაზღვრული. მაგალითად, ნიკოლოზ ჯანაშია სახელს **ანჟა** *დედა ღვთაებების* მნიშვნელობის სიტყვად მოისახურებდა, სახელს **ანაჟა** კი *მამა ღვთაების* მნიშვნელობის სიტყვად [37, გვ.23].

სახელი **ანცვა**, ენის ელემენტური თეორიის მიხედვით, **სუაქაქუარაქაქია** კომპლექსის სახით აღდგება, რომლის მორფოლოგიური გარდაქმნით ტოპონიმები **საქართოქლნი** და **გურზიანთა**; ქართული სახელები **საღმრთე**, **მაცხოვარი**, **არამი**, **მამაპაცი** და აფხაზური კომპოზიტები **ა-მრა ანცვა** (**ა-მრა** – *მზე* [13]), **ა-მრა ა-ხაჟა** (**ა-ხაჟა** – *კაცი* [იქვე]) და **ან ა-ხაჟა** (**ან** – *დედა* [იქვე]) მიიღება.

სახელი **ანჩა** უშაჰმარუაშაჰია კომპლექსის სახით აღდგება, რომლის გარდაქმნით ეთნონიმები **შურჰე** და **ჰორჰიანე**; წარმართული ღმერთის სახელი **ოორჰანე** [25, გვ.106-107]; ქართული კომპოზიციები და სიტყვები **მამა აჭარაი**, **ნანა აჭარაი**, **ჰანე აჭარა**, **მამა რაჭაი**, **ნანა რაჭაი**, **ანჩა ხატი**, **ჰანე ჩურა**, **ანჭარაი**, **რაჭანი**, **ჭაჰე**, **ჭანე**, **ორანე** (**ორანე ზარმაცის** კი არა **დედალის** მნიშვნელობის სიტყვა არის) და აფხაზური კომპოზიციები **ა-მრა ა-ან.შა** (**а́ша – сама** [28, გვ.190]) და **ან ა-ან.შა** მიიღება.

წარმოდგენილი მასალიდან ჩანს, რომ სახელი **ანჩა** *კაცღმერთის* მნიშვნელობის სიტყვა არის, სახელი **ანჩა** კი – *ქალღმერთის* მნიშვნელობის სიტყვა.

ზემოთ მოხსენიებული სახელი **ჰანე**, სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით, *მამა დედათ მშობელს (ისტორიულ მშობელს, წინაპარს)* ნიშნავს, რასაც მისი სომხური მნიშვნელობაც ადასტურებს. მას ხშირად იყენებენ საუბარში *ჯაგახლები* და *ზემო აჭარლები გაკვირვებისა და ძიების* გამოსახატავად. **ჰანე**-ს შეკვეცილი სახე **ჰან ჩენი დედა**-ს ნიშნავს აფხაზურად, **ჰანე**-ს მოდიფიცირებული სახე **ныха** კი – *წმინდანისა და ხატის* მნიშვნელობის აფხაზურ სიტყვას წარმოადგენს. **ჰანე**-ს ეს მნიშვნელობები კარგად ეხმიანება ტოპონიმ **ანაოში**-ს წარმომავლობას, რომელიც კომპოზიტ **ჰანაი კოფა**-ს შერწყმით უნდა იყოს მიღებული [38] და *დედაღვთაების თავს (ხატს)* ნიშნავდეს (ისტორიული ცნობებით ღვთისმშობლის ხატი ანაკოფიაში, ივერიის მთის თხემზე არსებულ ეკლესიაში იყო განსვენებული [25, გვ.235]). თვით სახელი **ჰანე ჰმარუაშაჰია** კომპლექსის სახით აღდგება, რომლისგან უამრავი მნიშვნელოვანი სახელია ნაწარმოები, მათ შორის: ეთნიკური სახელები **მარი**, **იმარ**, **რანე**; ღვთის მშობლის სახელები **მარი** და **მარიამ**; ქართული სიტყვები **მამრი**, **მამა** და დედის მნიშვნელობის სახელები: **маманя**, **мамай**, **ნანაი** და **ნანა** (აქ მოყვანილ სახელებს, ისევე როგორც სახელს **ჰანე**, სქესი არ გააჩნიათ, პირობითად აქვთ მათ *მამრისა* და *მდედრის* გამომოატკეული მნიშვნელობები მინიჭებული). აღნიშნულის მიხედვით ზემოთ მოყვანილი კომპოზიტი **ჰანე ჩურა** მითოლოგიური დედის მნიშვნელობის სახელი იქნება, რომლის შეკვეცილ ფორმებს სახელები **ანჩა** და **ანჩა** (ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესია ისტორიულ ჭანეთში) წარმოადგენენ.

აფხაზური ტოპონიმების აბსოლუტური უმრავლესობა უ ბგერის გამოყენებით არის წარმოქმნილი, მათ შორის მთების სახელებიც **ანჩა** და **აშიანჩა**, რომლებიც **ანჩა**-ს ბაზაზე უნდა იყოს მიღებული (მნიშვნელოვანი მთები ძველ დროში ღმერთებთან იყო გაიგივებული).

ანალოგიურ მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე აფხაზურ გვარის-სახელებშიც, რომელთა შორის ცნობილი სამი გვარი **ანჩაბაჰმ**, **ჭანბა** და **შმარაშიმ** გვინდა გავანალიზოთ.

ანნაბაძე გადაქართულებული აფხაზური გვარი **ანნაბა** იქნება, რომელიც *ანნას ვაჟიშვილი*-ს მნიშვნელობის სიტყვა უნდა იყოს (სუფიქსი **-ნა**, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ვაჟიშვილის მნიშვნელობის სიტყვებს აწარმოებს აფხაზურში [18, გვ.403]).

ჭანბა *ჭანის ვაჟიშვილი*-ს მნიშვნელობის სიტყვა იქნება, რომელიც **ჩაჭანბა** სახით აღდგება და მისი გამარტივებით სახელი **ანნაბა** მიიღება (შესაძლებელია სახელი **ჭანბი**-ს მოდიფიცირებით არის სახელი **ანნა** მიღებული).

შარვაშიძე ჩვენ **შარვაშიძე**-ს მოდიფიცირებულ ფორმად მიგვაჩნია, რომელიც **შუაჭიარიათია** კომპლექსის სახით აღდგება. ამ კომპლექსისგან ბევრი მნიშვნელოვანი სახელია ნაწარმოები, მათ შორის **ჯგირაბი**, **ჯგუ** (**ბიორბი**-ს მნიშვნელობის სახელება), **ჯიორიჯია** და **ჯიქი**. მისგანვეა მეგრული გვარები **ჯიქია** და **ჯიჯილა** მიღებული.

აქ მოყვანილი მასალით ჩვენ არ ვაპირებთ იმის მტკიცებას, თითქოსდა **ს** ბგერის შემცველი სიტყვების რაოდენობა მცირე იყოს აფხაზურ ლექსიკაში. მეგრულიც შიშინა ენად ითვლება (**შ** ბგერის გამოყენებით არის მისი ლექსიკის დიდი ნაწილი შექმნილი), მაგრამ ბევრია მასშიც **ს** ბგერის შემცველი სიტყვები, ქართული კი პირიქით – სისინა ენად ითვლება და მასშიც ბევრია **შ** ბგერის შემცველი სიტყვები. **შ** და **ს** ბგერების შემცველი სიტყვების ურთიერთ დაპირისპირება, ფაქტიურად, სქესობრივ დაპირისპირებას წარმოადგენს, რომელიც ზოგ შემთხვევაში რელიგიურ დაპირისპირებად გვევლინება, მაგალითად: **ბირუჯან** – **არმაზი(თა)**, **შიიტ** – **სუნდი**; ზოგ შემთხვევაში კი – ეთნიკურ დაპირისპირებად, მაგალითად: **ჭანბი** – **ჯანბი** [38, გვ.19], **ჩაღმა** – **ჭომა** (თუშები). ასეთი დაპირისპირება ისტორიულ აფხაზეთშიც იყო **აბშილში**-სა და **აბაზგაში**-ს შორის, რასაც მათი შესაბამისი ღმერთების სახელების **ანნაბა**-სა და **ანცვა**-ს ერთდროული ფუნქციონირება ადასტურებს.

აფხაზური ტომების კრებითი სახელი **азера** [27, გვ.180] ტოპონიმ **აზგაბათა**-საგან უნდა მომდინარეობდეს, რომელიც *კაცი ქართი*-ს მნიშვნელობის **სუაჭარაბათუაჭია** კომპლექსის სახით აღდგება. ამ კომპლექსისგან ბევრი მნიშვნელოვანი სახელია ნაწარმოები, მათ შორის ტოპონიმები **საქართველი**, **გურამა**, **გურჯიათა**, **Ааца** [40, გვ.41], **ჯაზიათა**, **азыхута**, **აძგა**, **ღურაში** და **კაპაქსიათა**. მათი გათვალისწინებით **აზგა**, **ჯაზია** და **გურჯია** ერთიდაიგივე ეტიმოლოგიური მნიშვნელობის ეთნიკური სახელები იქნება, რომელთაგან **გურჯია**, ფონემური შემადგენლობითა და სტრუქტურული ფორმით, პირველადი სახელი უნდა იყოს, **აზგა** და **ჯაზია** კი უფრო გვიან ნაწარმოები.

აფხაზური ტომების კრებითი სახელები იყო აგრეთვე **Абадзо** და **Абаза** [41, გვ.7]. მათგან სახელი **Абадзо** კომპოზიტ **აბ აზგაბათა**-ს

შერწყმით უნდა იყოს მიღებული (**აბ ახჰჰაია**→აბათაზაგე→აბათაზაჰე→აბათაზჰე→აბათაზჰე→**აბაღჰე**), რომელიც *მამა ახეგათა*-ს (*მამა ახეგა ხალხის ქვეყანა*-ს) ნიშნავს (გარდაქმნის მეორე საფეხურისგან ტოპონიმი **აბაზჰაია** მიიღება, რომელიც *აბაზგი ხალხის ქვეყანა*-ს ნიშნავს), სახელი **Абаза** კი – კომპოზიტ **აბ ახჰჰა**-ს შერწყმით (**აბ ახჰჰა**→აბაზიაგა→აბაზაგია→აბაზაჰია→აბაზაჰე→**აბაზა**), რომელიც *მამა ახეგა*-ს ნიშნავს (გარდაქმნის მეორე საფეხურისგან სახელი **აბაზჰია** წარმოიქმნება, რომლის ეკვივალენტად ბერძნული **Αβαρυα** არის მიხნეული, გარდაქმნის მეოთხე საფეხურისგან კი – ტოპონიმი **აბაზია**: აბაზაჰია→აბაზჰია→აბაზხია→**აბსაზია**).

ჩრდილოეთკავკასიელი აფხაზების ჩერქეზული სახელი **Басхвр** (**Басхыр**) [28, გვ.72] და აფხაზების უბიხური სახელი **Басхыг** (**Басхыг**) [42, გვ.353] ტოპონიმებისაგან **ბასხაი** (მატრიარქალური კატეგორიის) ან **ბასხეი** (პატრიარქალური კატეგორიის) უნდა მომდინარეობდეს. ჩვენ ორივე მათგანს განვიხილავთ.

ტოპონიმი **ბასხაი** **ჰბასუაჰჰარუაი** კომპლექსის სახით აღდგება, რომლისგან, როგორც წინა პარაგრაფში აღვნიშნეთ, ბევრი მნიშვნელოვანი სახელია ნაწარმოები, მათ შორის: **ბასხაი**, **Аба-ყაიდა**, **ბაცბი**, **აბსაზაია**, **ზაბასაია**, **ხიზაბაჰრაია** და **აბაჰხე**. მისგანვე კომპოზიტები **ჰბასუა ჰჰარუაი** და **ჰბა სუაჰჰარუაი** წარმოიქმნება. პირველი მათგანის გარდაქმნით კომპოზიტი **ბასუა** (**აბსუა**) **ჰარაი** (**ჰარაი**) მიღება, რომლის მნიშვნელობა *მამა კაცი ქართი* იქნება (ამ შემთხვევაში **ბა** ბაბა-ს შეკვეცილ სახედ არის მიხნეული, რომელიც *მამა*-ს ნიშნავს ლაზურად), მეორის გარდაქმნით კი კომპოზიტი **ბა სჰჰარაჰჰელო** მიიღება, რომლის მნიშვნელობა *მამა საქართველო, ბავშვი საქართველო* და *ახლოაღმოსავლეთ საქართველო* იქნება (ბ ბგერა ასაკის შემთხვევაში *ბავშვის* მნიშვნელობას ანიჭებს მის შემცველ სიტყვას, მდებარეობის შემთხვევაში კი – *ახლოაღმოსავლეთის* მნიშვნელობას [იხ. §1, 2]).

ტოპონიმი **ბასხაი** **ჰბასუაჰარაია** კომპლექსის სახით აღდგება, რომლისგან, როგორც წინა პარაგრაფში აღვნიშნეთ, ბევრი მნიშვნელოვანი სახელია ნაწარმოები, მათ შორის ტოპონიმები **ბასხაი**, **ბზიბთა**, **აბასხაი**, **აბსაჰაი** და ეთნონიმი **აბაჰხე**. მისგანვე კომპოზიტები **ჰბასუა ჰარაია** და **ჰბა სუაჰარაია** წარმოიქმნება. პირველი მათგანის გარდაქმნით კომპოზიტი **ბასუა** (**აბსუა**) **ჰარაი** (**ჰარაილი**) მიიღება, რომლის მნიშვნელობა *მამა კაცი პერეთი (ქართლი)* იქნება, მეორის გარდაქმნით კი – კომპოზიტი **ბა სჰჰარაჰჰელო**, რომლის მნიშვნელობა *მამა საქართველო, ბავშვი საქართველო* და *ახლოაღმოსავლეთ საქართველო* იქნება.

გარდა ამისა, ტოპონიმები **ბასხაი** და **ბასხეი** ტოპონიმების **მასხაი**-სა და **მასხეი** (**მასხთა**, **მჰიმაია**)-ს ანალოგია, რომლებსაც ეთნიკური სახელები **მასხე** და **მასხე** შეესაბამებათ. ამ უკანასკ-

ნელების გათვალისწინებით ტოპონიმს **ბასხაში** ეთნიკური სახელი **ბასნი** უნდა შეესაბამებოდეს, ტოპონიმს **ბასხაში** კი – **ბასნი**. მათგან **ბასნი აბასნი**-ს, **აბაზანი**-ს, **Abzoe**-სა და **oñe3**-ის (ასე მოიხსენიებოდა XII-XVI საუკუნეების რუსულ ლიტერატურულ წყაროებში ქართველი [9, გვ.286]) შესატყვისი ეტიმოლოგიური მნიშვნელობის სახელია, **ბასნი** კი – **ანე**-სი (ასე ეძახიან ყაბარდოელები და ბალყარლები სვანებს [9, გვ.466]).

დაუბრუნდეთ ისევ ეთნიკურ სახელს **Βακxv̄r**, რომლის წარმოშობა, ისტორიულ ლიტერატურაში, თანამედროვე *ბაქსანის ხეობას* უკავშირდება [27, გვ.181]. ეს ხეობა ქართულ ისტორიულ ლიტერატურაში სახელით **ბასიანნი** მოიხსენიება. სიტყვა **ბასიანნი** ფონემური შემადგენლობითა და სტრუქტურული ფორმით ეთნიკური სახელია, რომელსაც ტოპონიმი **ბასიანეთი** შეესაბამება. **ბასიანეთი** პატრიარქალური კატეგორიის სიტყვა არის. იგი **ბასჰიარეთი** და **ბასჰიარნჰეთი** კომპლექსების სახით აღდგება, რომელთა გარდაქმნით მნიშვნელოვანი ტოპონიმები და ეთნონიმები მიიღება, მათ შორის: **ბასილეთიან** (**ბასილეთი**, **ბასილი**); **აბსილეთი** (**აბსილნი**, **აბსილი**); **აბსილეთიან** (**აბსილეთი**, **აბსილი**); **ბასნირლიანეთი** (**ბასნირლი**); **ბასჰეთიან** (**ბასჰეთი**, **ბასჰი**); **ბასხეთიან** (**ბასხეთი**, **ბასხი**); **აბხაჰეთიან** (**აბხაჰეთი**, **აბხაჰია**, **აბხაჰი**); **აბაზინეთი** (**აბაზინ**, **აბაზანი**) და **აბაჰინეთი** (**აბაჰინნი**, **აბაჰინი**). მათგანვე ტოპონიმი **ბაჰსინეთი** მიიღება, რომლის შესაბამისი ეთნიკური სახელი **ბაჰსინ** ბასკების ერთ-ერთ თვითდასახელებას წარმოადგენს (“ბასკები თავიანთ თავს “ბაჰსინ” უწოდებენ” [24, გვ.100]. **ს** ბგერა ბასკურში **შ** ბგერის ჟრერადობით გამოითქმის, *ბასკური ენა კი, ცნობილი ბასკოლოგის იან ბრაუნის განცხადებით, მხოლოდ ძველ ქართულ ენასთან ამჟღავნებს ახლო გენეტიკურ კავშირს*).

ეთნიკური სახელების **აჰსუა**-სა და **აჰსუაზი**-ს ურთიერთობასთან დაკავშირებით საინტერესო ფაქტს სვანური პანთეონის გარეულ ნადირთა და ნადირობის ღმერთის ორი განსხვავებული სახელი **აჰსათ** და **აჰსუათ** [43, გვ.68] წარმოადგენს, რომლებიც ფონემური შემადგენლობითა და სტრუქტურული ფორმით ტოპონიმებს **აჰსარათი** და **აჰსუარათი** უკავშირდება. ეს სახელები არა მარტო სემანტიკურად, არამედ ეტიმოლოგიურადაც ერთიდაიგივე მნიშვნელობის სიტყვებია და თანაც **აჰსათ**-ი **აჰსუათ**-ის შეკვეცილ სახეს წარმოადგენს (სახელი **აჰსუათ** *აჰჰსჰათ* სახით აღდგება, რომლის **ჰ** ბგერაზე შეკვეცით სახელი **აჰსათ** მიიღება). აღნიშნული კაცღმერთი, ლიტერატურულ წყაროებში, სახელით **აჰსათი** მოიხსენიება, რომლის შემადგენელი **შ** ბგერა, ჩვენი მტკიცებით, **ჰ**→**შ** გადაბგერებით არის მიღებული. ამ ფაქტის გათვალისწინებით, ზემოთ აღნიშნული ღმერთების სახელები **აჰსათ** და **აჰსუათ** **აჰსათი** და **აჰსუათი** სახით აღდგება, რომლებსაც ქვეყნების სახელები **აჰსარათი** (**აჰსუარათი**) და **აჰსუარათი** (**აჰლასთა**) შეესაბამებათ. ამ ქვეყნების შესაბამისი

ხალხების ეთნიკური სახელები **აპსარი** (**აპსღუა**) და **აპსაზი** (**აპლასხ**) იქნებოდა, რომელთა შორეული წინაპრები ერთი წარმომავლობის, კერძოდ **პლპალე** ღმერთის თაყვანისმცემელი, ხალხი უნდა ყოფილიყო (**პლპალე** ღმერთს **პლრიგე** ღმერთმა სასროლეთი შავი ზღვის პირას მიუჩინა [44, გვ.167]). ეს ხალხი დროთა განმავლობაში მრავლდებოდა, ტომობრივ დიფერენციაციას განიცდიდა და მისი ჭარბი მოსახლეობა დედამიწის სხვადასხვა რეგიონებში სახლდებოდა, რაზეც მათი ისტორიული ეთნიკური სახელების დამახასიათებელი **პ** ასონიშანი მიუთითებს, მაგალითად შოტლანდიელების წინაპრების ეთნიკურ სახელში **Pichti**, რომელიც ეტიმოლოგიურად ტოპონიმ **პითია**-სა და ღმერთის სახელს **პლრიგე** უკავშირდება. ამ გზით წარმოქმნილი ეთნიკური სახელები **აპსარი** (შორეულდასავლეთ კავკასიონის მთის რეგიონების მოსახლის სახელი) და **აპაზი** (**აპლასხ**) (კავკასიის შავიზღვისპირა რეგიონების მოსახლის სახელი), ზემოთ აღნიშნული **პ**→**ა** გადაბგერებით, **აპსარი**-სა და **აპაზი**-ს სახელებით გამოვიდა შესაბამისად ახალი წელთაღრიცხვის დასაწყისის ისტორიულ სარბიელზე.

ყველა სამეტყველო ენა დროთა განმავლობაში მეტ-ნაკლებად ვითარდებოდა – მათი გრამატიკა ახალი მიმართებებით მდიდრდებოდა, ლექსიკური ფონდი კი – ახალი სიტყვებით. ენათა განვითარების პროცესს ხალხებს შორის არსებული კომუნიკაციების საშუალებები (დაქირავებული შრომა, ვაჭრობა და ომები) ხელს უწყობდა. ამ მხრივ ბარისა და მთის რეგიონები განსხვავებულ პირობებში აღმოჩნდა. ბარში, სადაც აღნიშნული კომუნიკაციები ადვილად ხორციელდებოდა, ენის განვითარება შედარებით სწრაფი ტემპით მიმდინარეობდა, მთაში კი პირიქით – რაც უფრო მეტად იყო მთის რეგიონი გარე სამყაროსგან მოწყვეტილი, მით უფრო ნაკლებად ვითარდებოდა მისი მოსახლეობის სამეტყველო ენა. ამ ფაქტის შედეგები დღევანდელ საქართველოშიც შეინიშნება, მისი მთის რეგიონების მოსახლეობის სამეტყველო ენებს ძველი – მატრიარქალური ელფერი გადაჰკრავს, ბარის რეგიონების მოსახლეობის სამეტყველო ენებს კი შედარებით ახალი – პატრიარქალური ელფერი. ყველაზე არქაული მათ შორის *სვანური ენა* არის, რომლის შესაბამისი მოსახლეობის განსახლების ძირითადი კერა, – მდინარე *ენგურის ხეობის* მთის რეგიონი – როგორც მტრისთვის, ასევე მოყვარისათვის შეუღწევადი იყო.

ანალოგიურ პირობებში იმყოფებოდა მდინარე *ბზივის ხეობის* მთის რეგიონის **ფსფს** ისტორიული მოსახლეობაც, რომლებსაც სტრაბონი *სვანებად* მოიხსენიებს [16, გვ.138] (*ისტორიული სვანები* მთელ კავკასიონის ქედზე იყვნენ განსახლებულნი, რაზეც მათი შესაბამისი ღმერთების სახელები: **ღურბი** – ახლოდამოსავლეთ კავკასიონის სვანების, **ღირბი** – ახლოდასავლეთ კავკასიონის სვანების და **აპსაი** – შორეულდასავლეთ კავკასიონის სვანების, მიგვა-

ნიშნებენ. მათი განსახლების არეალი კავკასიონის ქედის როგორც სამხრეთ, ასევე ჩრდილოეთ მთის რეგიონებს მოიცავდა, მათ შორის **ფსსუ**-ს მიმდებარე ჩრდილოეთკავკასიის რეგიონსაც, რომლის სახელი **ახნიფსსლი** ეტიმოლოგიურად ტოპონიმს **აფშილი** შეესატყვისება). *ბზიფისა* და *ენგურის* ხეობების სვანები *კოდორის* ხეობაში გამავალმა ისტორიულმა სავაჭრო გზამ საბოლოოდ გაათიშა ერთმანეთისაგან. ამ გზას ქალაქ *დიოსკურია*-ს მმართველი ელიტა, სავაჭრო ქარავნების დაყაჩაღებისაგან დაცვის მიზნით, აუცილებლად გააკონტროლებდა – არასანდო ადგილობრივ მოსახლეობას ხეობიდან გააძევებდა, *ენგურისა* და *ბზიფის ხეობებთან* დამაკავშირებელ უღელტეხილებს კი საუღლდაუღლოდ ჩაკეტავდა. აღნიშნულის გამო *ფსსუს* არც თუ ისე დიდი რეგიონი კიდევ უფრო მოწყვეტილი აღმოჩნდებოდა გარე სამყაროსგან და მისი მოსახლეობის სამეტყველო ენა ვერანაირად ვერ განვითარდებოდა.

უწინ, სამეტყველო ენის საკითხებით, ძირითადად, რელიგიური ცენტრები იყო დაკავებული. ასეთი ცენტრები, ისტორიულ საქართველოს ტერიტორიაზე, **მცხეთა**, **კუთაისი**, **არტანუჯი** და **პითუნტი** (ბიჭვინთა) იქნებოდა. თანამედროვე ქართული ენის ლექსიკური ფონდის დიდი ნაწილი ამ ცენტრებში იქნება ჩამოყალიბებული, რომელთა მიმდებარე რეგიონების მოსახლეობა, მათ შორის **აბაზგეთი**-საც, *ქართულენოვანი* იქნებოდა (სიტყვამ *ქართული* ზოგიერთი მკითხველი რომ არ გაადიზიანოს, გვინდა მათ შევახსენოთ, რომ ყველა ისტორიული ქვეყნის მატრიარქალური კატეგორიის სახელის მაწარმოებელ ძირს **ჰუარუათია** კომპლექსი წარმოადგენს, რომლის გარდაქმნით მიღებული სიტყვა **ჰარათი** და **ჰართი ქართი**-სა და **ქართლი**-ს ეკვივალენტია). ამ მოსაზრებას, როგორც წინა პარაგრაფში წარმოდგენილი ჩვენი გამოკვლევების შედეგები, ასევე არნოლდ ჩიქობავასა [45, გვ.166] და ქეთევან ლომთათიძის [46, გვ.137-139] ლინგვისტიკური გამოკვლევების შედეგებიც ადასტურებენ.

თანამედროვე *აფხაზური ენა*, აფხაზი მეცნიერების მტკიცებით, *აფხარების ენის* საფუძველზეა შექმნილი, რომელთა განსახლების ერთ-ერთი კომპაქტური რეგიონი **ფსსუ** იყო. **ფსსუ** თანამედროვე *გუდაუთის რაიონის* (ისტორიული *აბაზეეთის*) მიმდებარე მთის რეგიონს წარმოადგენს, რომელთანაც იგი მდინარე **აფსსთა**-ს ხეობაში გამავალი საცალფეხო გზით არის დაკავშირებული. აფხაზების ისტორიული წინაპრები, ერთერთი აფხაზური თქმულების მიხედვით [42, გვ.169], *ფსსუს* რეგიონიდან არიან *შავიზღვისპირა* რეგიონში ჩამოსახლებული. მიუხედავად იმისა, რომ *ფსსუს* რეგიონის მოსახლეობა, ბუნებრივი პირობების გამო, მოწყვეტილი იყო შავიზღვისპირა რეგიონის მოსახლეობისგან, აუცილებელი ცხოვრებისეული მოთხოვნების დაკმაყოფილების მიზნით ისინი მაინც ახერხებდნენ მათთან ურთიერთობას, რასაც თანამედროვე აფხაზური და ქართული ენების ლექსიკური შეხვედრები ადასტურებს.

აფხაზეთის შავიზღვისპირა რეგიონების მოსახლეობა (მათ შორის **აბაზგაშობი**-საც) II საუკუნის ბერძენი ისტორიკოსის, კლაუდიოს პტოლემეაიოსის, ცნობით [16, გვ.239], ეთნიკურად *სვანოკოლებს* წარმოადგენდა, რაშიც ძნელია მას არ დაეთანხმო იმიტომ, რომ მთის რეგიონების ჭარბი მოსახლეობის ბარში ჩამოსახლების პროცესი დღემდე გრძელდება, რის შედეგად *სვანურ-იმერული*, *სვანურ-ქართლური*, *აჭარულ-მესხური*, *აჭარულ-კახური* და სხვა დასახლებები წარმოიქმნება. მთიდან ბარში ცხოვრების პირობების გაუმჯობესების მიზნით ჩამოსახლებული ხალხი, უმეტეს შემთხვევაში, ბარის მოსახლეობის შედარებით მაღალგანვითარებულ სამეცყველო ენასა და ცხოვრებისეულ წესებს ითვისებს და თუ გარეშე დესტრუქციული ძალები არ ჩაერევა მათ ურთიერთობებში, დროთა განმავლობაში დამხვედურ მოსახლეობაში ასიმილირდება. აღნიშნულიდან გამომდინარე, ისტორიული აბაზგეთის სამეცყველო ენა, სახელმწიფო დონეზე, კოლხური იქნებოდა, რომელიც იმდროინდელ საერთოქართველურ ენას წარმოადგენდა. ამას აფხაზეთის ტერიტორიაზე არსებული ისტორიული მატერიალური ძეგლებიც ადასტურებენ.

ზემოთ მოყვანილი მასალის უფრო სრულყოფილად აღქმის მიზნით, ენის ელემენტური თეორიიდან გამომდინარე, კავკასიის რეგიონში განვითარებული უძველესი ისტორიული პროცესების მოკლე ანალიზი გვინდა წარმოვიდგინოთ.

ისტორიულ კავკასიაში ერთიდაიგივე წარმომავლობის სამი ტომი მოსახლეობდა, რომელთა შესაბამისი ქვეყნების სახელები **ჰართი**, **კოლხაში** და **შდი** ეტიმოლოგიურად ერთ-ერთ შუემრულ ისტორიულ წყაროში მოხსენიებულ ქალაქი-სახელმწიფოს სახელს **არაშია** [47, გვ.27] უკავშირდება (ამ ქვეყნებს, უფრო ადრე, ერთნაირი ან ერთიდაიგივე ძირისაგან ნაწარმოები შედარებით მარტივი სახელები ერქმეოდათ). აღნიშნული ქვეყნების განსახლების არეალი სამხრეთისა და ჩრდილოეთის მიმართულებებით შეუზუდავი იყო, ამ მიმართულებებით მათი ჭარბი მოსახლეობა თავისუფლად მიგრირებდა.

სამეცყველო ენას ნაზიარები ხალხების განსახლების საწყისი და ერთ-ერთი ძირითადი კერა, ჩვენს ხელთ არსებული ლინგვისტიკური, ეთნოლოგიური და მითოლოგიური მასალების ანალიზის შედეგების მიხედვით, კავკასიის რეგიონი იქნებოდა. ამ მხრივ აღსანიშნავია კავკასიის ტერიტორიის ზონალურად დაყოფის პრინციპი (აღმოსავლეთიდან დასავლეთის მიმართულებით, მზის *ასაკის* – *ზემდელობის* – მიხედვით), რომელთა შესაბამისი რეგიონების განმასხვავებელი **ჰ**, **ბ**, **ფ**, **შ**, **ჰ** ბაგისმიერი ბგერები დროთა განმავლობაში, კავკასიის ფარგლებში ტომობრივობის მაჩვენებელ ასონიშნებად ჩამოყალიბდა, კავკასიის ფარგლებს გარეთ კი – ეთნიკურობის მაჩვენებელ ასონიშნებად (თუ ქვეყნის ან ხალხის სახელში ორი და უფრო მეტი ბაგისმიერი ბგერა არის გამოყენებული, მისი ტომობრივობის ან ეთნიკურობის მაჩვენებელი პირველი ბაგისმიერი იქნება).

ანალოგიური მოსაზრება ნიკო მარსაც აქვს ეთნიკური სახელების მრავლობითობის ფორმის მაწარმოებელი სუფიქსების შესახებ გამოთქმული, რომლებიც ერთ-ერთ ბაგისმიერ ბგერათაგანს შეიცავს. ასეთი სუფიქსებია, მაგალითად: **-მჰი**, **-ჰი**, **-ჰი**, **-ჰი** და **-ჰი**, რომელთა შემადგენელი ბაგისმიერი ბგერები, ნიკო მარის აზრით, ტომობრივ განმასხვავებელ ასონიშნებს წარმოადგენენ [4, გვ.25-29] (სუფიქსი **ჰი**-ს შემადგენელი **ნ** ბგერა **მ**→**ნ** გადაბგერებით არის წარმოქმნილი). აღნიშნული სუფიქსები კავკასიის რეგიონალური სახელების **იჰარია**, **იჰარია**, **იჰარია** (მისი ანალოგია **ფსომი**), **იჰარია** და **იჰარია** (მისი ანალოგია **ჰიშია**) ბაზაზე არის მიღებული. მათ კავკასიურ წარმომავლობას, არა მარტო საქართველოს რეგიონალური სახელები, არამედ *ამირანის თქმულებაც* ადასტურებს. ამ პრინციპით წარმოქმნილი ტოპონიმები, ეთნონიმები და სხვადასხვა კატეგორიის სახელები და სიტყვები მსოფლიოს ყველა რეგიონშია გავრცელებული, რაც მათი მომხმარებელი ხალხების კავკასიურ წარმომავლობაზე მიგვანიშნებს. ამ კონტექსტში საინტერესოდ მიგვაჩნია კომპოზიტი **სუა ფსომი**, რომლის გარდაქმნით ტოპონიმი **აფსაჰომი** მიიღება (**სუაფსომი**→**სუაფსაჰომი**→**საფსაჰომი**→**აფსაჰომი**→**აფსაჰომი**→**აფსაჰომი**). **ფსომი**-ს მოსახლეობა – **ფსომე** VII საუკუნის სომხურ ანონიმურ გეოგრაფიაში სახელით **ფასს** მოიხსენიება [9, გვ.616], რომლის შესაბამისი ქვეყნის მატრიარქალური კატეგორიის სახელი **ფასსი** ტოპონიმ **აფსაჰომი**-ს სახით აღდგება, მატრიარქალური კატეგორიის სახელი **ფასსი** კი – **აფსაჰომი**-ს სახით (**ფასსი**→**ფასსაჰომი**→**აფსაჰომი**→**აფსაჰომი**). ეს ფაქტები ტოპონიმ **აფსაჰომი**-ს წარმომავლობას ცენტრალურ კავკასიონთან აკავშირებენ, *აფსაჰომი* ხალხის წარმომავლობას კი – *ფსომელებთან* (*ფსომელებთან*).

აფსაჰომის ეთნიკური წარმომავლობა მათი ქვეყნის უფრო ადრინდელი სახელის **აფსაჰომი**-ს წარმომავლობით უნდა იქნას დადგენილი.

ტოპონიმი **აფსაჰომი**, როგორც წინა პარაგრაფში აღვნიშნეთ, *ვაიშვილი ხუთა*-ს მნიშვნელობის სიტყვა არის, რომელსაც, ეტიმოლოგიურად, ტოპონიმები **ბარამისა**, **ბესლამა**, **ბესბა**, **ბესუმი**, **სოგლისი** (ძველი ციხე **ბესუ**→**ფსუს**-ს რეგიონში [25, გვ.235]), **ბიჭინთა** (მისი ანალოგია ტოპონიმი **ბიჭინთა**, რომელიც ფიჭვების ადგილს კი არა ბიჭების ადგილს ნიშნავს), **Басхыг** (აფსაჰომის უბიხური სახელი [42, გვ.353], რომლისგან ტოპონიმები **სოგლისი**, **ბასსი** და **აფსაჰომი** აღდგება) და ეთნიკური სახელი **იბერცი** შეესატყვისება. მათგან **ბარამისა** ბიჭის ქვეყნის *კუთვნილს* (**ბარამ** ბიჭი, ლაზურად; **ბარამი** – ბიჭის ქვეყანა; **ბარამისა** – ბიჭის ქვეყნის *კუთვნილი*) და *იბერიას კუთვნილს* (*ბერეთისა*→*იბერიასთა*→*იბერიას*) ნიშნავს, **იბერცი** კი – *იბერიელ ხალხს*. აღნიშნულის მიხედვით **აფსაჰომი** *იბერიული წარმომავლობის ხალხი უნდა იყოს, რაც საურმაგის მიერ იბერიული ტომების აღმოსავლეთ კავკასიონის სექტორიდან დასავლეთ კავკას-*

სიონის სექტორზე გადასახლების ფაქტს კარგად ეხმაინება. ამ მოსაზრებას მხარს უჭერს აგრეთვე აფხაზური ენის ნაცვალსახელი **hapt** (**ჰართ** – ჩვენ, აფხაზურად [27, გვ.71]), რომელიც, ეტიმოლოგიურად, ეთნიკურ სახელს **ჰართ** შეესატყვისება, **ჰართი** კი **იბერი**-ს ადრინდელი სახელი იყო.

კავკასიის ამჟამინდელი აბორიგენი მოსახლეობა, მიუხედავად მათი განსხვავებული სამეტყველო ენისა, კულტურისა და რელიგიური მრწამსისა, გენეტიკურად ერთი წარმომავლობის ხალხია, რისი შეგნება მათ თვითცნობიერებაში, დღემდე არის შემონახული. ამ მხრივ საინტერესოა *ადიღეველებისა* და *ქართველების* გენეტიკური კავშირების მოძიება იმიტომ, რომ თანამედროვე აფხაზები თავიანთ წარმომავლობას ადიღეველებს უკავშირებენ.

ტოპონიმი ადიღეი **ჰიარიათია** კომპლექსის სახით აღდგება, რომლისგან ყირიმის ძველი სახელი **Таурити**, კიმერიელების ძველი სახელი **Трир** [16, გვ.98], კოლხიდას მითოლოგიური მეფის სახელი **Аур** და ტოპონიმი **ჰირათი** მიიღება. თანამედროვე ადიღეველები ისტორიული *კიმერიელები*-ს მემკვიდრეებია, რომელთა ეთნიკური სახელი **Кимერი** ეტიმოლოგიით კომპოზიტს **კუა იმერელი** (*ბიჭი იმერელი*) შეესატყვისება, ქვეყნის სახელი **Кимерия** (მისი შესატყვისი სრული სახელი **Кимерияда** იქნებოდა) კი – კომპოზიტს **კუა იმერათი** (*ბიჭი იმერეთი*). ტოპონიმი **აღიღე** გაცილებით უფრო ადრინდელი პერიოდის სახელია ვიდრე ტოპონიმი **Кимерия**. მათი შესაბამისი შუალედური ტოპონიმი **მარათი** იქნებოდა, რასაც *აზოვის ზღვის* ისტორიული სახელი **Meoti**, ადიღეიში გავრცელებული სახელების მაწარმოებელი ძირეული სიტყვა **мерет** და *აიეტის ქალიშვილის* სახელი **მეღეია** ადასტურებს. **მარათი**-ს ბაზაზე არის ტოპონიმები **ჰირიმი** და **Крым** ნაწარმოები. ადიღეიში გავრცელებულია აგრეთვე სახელების მაწარმოებელი მეორე ძირეული სიტყვა **ант** [48, გვ.21], რომლისგან ტოპონიმი **ნართი** და მისი პროტოტიპი **მარათი** აღდგება (**მარათი მარათი**-ს შესაბამისი მატრიარქალური კატეგორიის სახელია).

ტოპონიმი **მარათი** მამა ქართი-ს მნიშვნელობის **ჰაპუარუათია** კომპლექსის სახით აღდგება, რომლისგან ტოპონიმები **იპართა**, **ტაჰანი**, **ტაშტარაჰანი**, **არმაჰირთა**, **მაიკოჰათა** და **კუშანთია** მიიღება (**კუშანი** მდინარე **კუშანი**-ს ადრინდელი სახელი იყო [26, გვ.165]). ადიღეველებისა და ქართველების გენეტიკურ კავშირზე ის ფაქტიც მიუთითებს, რომ ბევრი ადიღეური სიტყვის წარმომავლობა, რომელთა ეტიმოლოგია დღემდე დაუდგენელია, ჩვენი წინასწარი გამოკვლევებით, ქართულ ენას უკავშირდება.

ჩრდილოეთკავკასიელი ხალხების სამხრეთკავკასიელ თანამემამულეებთან დაპირისპირებას საკმაოდ დიდი ხნის ისტორია აქვს, რასაც ყველა მათი დამპყრობელი ქვეყანა მეტ-ნაკლები წარმატებით ახერხებდა. ეს დაპირისპირება ოსმალეთის იმპერიამ, ჩრდილოეთკავ-

კასიელი ქრისტიანების ისლამის სარწმუნოებაზე მოქცევით, განსაკუთრებულად გააღრმავა და რელიგიურად გაუცხოებული ჩრდილოეთკავკასიელები ქართველებს სამკედრო-სასიცოცხლოდ მიუსია. ამ საკითხთან დაკავშირებით აფხაზი ხალხის სასიქადულო შვილის დიმიტრი გულიას მოსაზრება ასეთია:

«Для претворения в жизнь своих кровавых замыслов бессовестные турецкие правители в качестве опорного пункта наметили среди других Сухуми и вообще Абхазию. С этой стороны предпринимались многократные попытки довести до конца турецкие планы полного порабощения всей Грузии. Продажные сухумские паши, наряду с ахалцихскими или батумскими, были заядлыми носителями черного знамени турецкой агрессии и влияния» [49, გვ.17].

საქართველოში მფარველი მეგობრის სტატუსით შემოსულმა მეფის რუსეთის იმპერიამ, ჩვენი ქვეყნის სუვერენიტეტის გაუქმებისა და ქართველი ხალხის გარუსების მიზნით, შემოსვლის პირველსავე დღიდანვე ფარული ომი გააჩაღა ქართველი ერის წინააღმდეგ. ეს ფაქტი კავკასიის რეგიონში წარმოებულმა რუსეთ-თურქეთის ომის შედეგებმა საბოლოოდ გამოამჟღავნა (ამ ომში რუსეთის არმიის ერთ-ერთ მთავარ შემტევ ძაღას ქართველი მეომრები წარმოადგენ-და). ოსმალეთის მპყრობელობისაგან განთავისუფლებული ტერიტორიების, მაგალითად აფხაზეთის, მკვიდრი მოსახლეობის აბსოლუტური უმრავლესობა რუსეთმა დამნაშავედ გამოაცხადა და თურ-ქეთში გადაასახლა, მათ საცხოვრისზე კი ქართველების დასახლება სასტიკად აკრძალა და რუსეთიდან სპეციალურად ჩამოყვანილი რუსები და სხვა ეროვნების ხალხები ჩაასახლა. უფრო გვიან (1907 წელს) რუსეთმა არადემორტირებული აფხაზები შემოირიგა და ქართველებს ეთნიკურად დაუპირისპირა, რასაც დღემდე წარმატებით აგრძელებს. როგორც ოსმალეთის იმპერია ებრძოდა საქართველოს, აფხაზეთის ტერიტორიიდან, აფხაზების სახელით, ასევე რუსეთის იმპერია ებრძვის საქართველოს, აფხაზეთის ტერიტორიიდან, აფხაზების სახელით. ოსმალეთის იმპერია თუ ქართველების რელიგიურ მრწამსს ებრძოდა, რუსეთის იმპერია 200 წელზე მეტია რაც ქართველების ეროვნულ თვითმყოფადობას ებრძვის, მისი ერთ-ერთი მთავარი ატრიბუტის – *ქართული ენის* – ამოძირკვას ცდილობს. ამის უამრავი მაგალითის მოყვანა შეიძლება როგორც შორეული წარსულიდან ასევე დღევანდელი მდგომარეობიდან.

4. ოსებთან დაკავშირებული პრობლემატიკური

საკითხები

§4.1 ოსურ-ქართული ლექსიკური უხვობები

ოსები, სამეცნიერო ლიტერატურაში, ირანულენოვანი ხალხის სახელით არის დამკვიდრებული, რომელთა წინაპრებად, ძველი ბერძენი გეოგრაფის დიოდორე სიცილიელის ერთ-ერთ ცნობაზე დაყრდნობით [50, გვ.17] ისტორიული მიდიელები მოისაზრებიან. ამ ცნობის მიხედვით მიდიელები სკვითებმა მდინარე დონის რეგიონში ჩაასახლეს, რომელთაგან, მეცნიერთა აზრით, ოსების ისტორიული წინაპრები სარმატები და ალანები მომდინარეობენ.

ოსები, ანტროპოლოგიური და ეთნოგრაფიული გამოკვლევების მიხედვით, კავკასიელ ხალხთა ოჯახს მიეკუთვნება, ოსეთის რეგიონის ტოპონიმიკა კავკასიური ტოპონიმიკის ანალოგიურია, ოსური ენის ძირითადი ლექსიკური ფონდი კი კავკასიელი აბორიგენებისათვის დამახასიათებელი რთული ბგერების (აფრიკატების) გამოყენებით არის აგებული. ეს ფაქტები ოსების კავკასიურ წარმომავლობაზე მიგვანიშნებენ, რის შესახებ არაერთ ცნობილ მეცნიერს განუცხადებია. ამასთან დაკავშირებით გვინდა მოვიყვანოთ ცნობილი ოსი ეთნოლოგის ვასილ აბაევის ერთ-ერთი გამონათქვამი:

"Как бы то ни было, действительный научный, историко-этнологический интерес осетинской этнической номенклатуры, в том числе и термина *ir*, в том, что она вскрывает связи *кавказского* народа осетин с их кавказскими же соседями. В таких терминах, как *ir*, *digor*, *twal* и пр., бесполезно было бы искать каких-нибудь иранских реминисценций. Они уходят корнями в кавказский этнокультурный мир и только в рамках этого мира могут найти себе истолкование" [51, გვ.247].

ოსების კავკასიურ წარმომავლობას ჩვენი გამოკვლევების შედეგებიც ადასტურებენ, რომლებიც ოსური სიტყვების ანალიზით იქნა მოძიებული. გამოკვლევები ენის ელემენტური თეორიის გამოყენებით ვაწარმოეთ, რამაც საშუალება მოგვცა საკვლევი მასალის წარმომავლობა დაგვედგინა. საკვლევი მასალას ოსური სიტყვები წარმოადგენდა, რომლებიც ოსურ-რუსული [30] და რუსულ-ოსური [52] ლექსიკონებიდან შევარჩიეთ. მათში გამოყენებული სპეციალური ოსური ასოები შემდეგნაირად იკითხება: ჰ–[ა, მაგარი], გზ–[ღ], ძჰ–[ჯ], ძზ–[ძ], კზ–[ქ], ხზ–[ყ], ცზ–[წ], ყზ–[ჭ]. ვისარგებლეთ აგრეთვე ქართულ-ოსური ლექსიკონით [21], რომელშიც ოსური სიტყვები ქართული

ასონიშნებით (მათ შორის გ-[უი], ჯ-[ვი], დ-[იჰ]) არის შედგენილი. ამ ლექსიკონში წარმოდგენილი ოსური სიტყვების შემადგენელი ჯ ბგერა ოსურ-რუსულ და რუსულ-ოსურ ლექსიკონებში შ ბგერით არის ჩანაცვლებული (ანალოგიურადაა ძველი ქართული სიტყვების შემადგენელი ჯ ბგერაც ახალ ქართულში ჩანაცვლებული), რაც ჩვენ სერიოზულ შეცდომად მიგვაჩნია. ჯ ბგერა ში ბგერათომპლექსის ტოლფასია და იგი, ენის ელემენტური თეორიის მიხედვით, შ ბგერით კი არა ი ბგერით შეიძლება იქნას ჩანაცვლებული. წინააღმდეგ შემთხვევაში ბგერი პატრიარქალური სიტყვა მატრიარქალურად გადაიქცევა და მათი ჭეშმარიტი წარმომავლობა დაიკარგება.

ოსური ენის ლექსიკა დიდი რაოდენობის ქართულ სიტყვებს შეიცავს. ზოგი მათგანი უცვლელად ან უმნიშვნელო სახეცვლილებით არის მასში შეტანილი, რომლებზეც ყურადღების გამახვილება საჭიროდ არ მიგვაჩნია, ზოგი კი – მნიშვნელოვანი სახეცვლილებით, რაც მათი ოსურ ენასთან მორგების მიზნით იქნა განხორციელებული (ქართული და ოსური სიტყვები სტრუქტურულად განსხვავდაბიან ერთმანეთისაგან. ოსურ სიტყვებს, ისევე როგორც სვანურსა და ბევრ სხვა მთის კავკასიულ ხალხთა ენების შესაბამის სიტყვებს, მატრიარქალური ფორმა აქვს შენარჩუნებული, რომელიც ძველი ქართულისთვისაც იყო დამახასიათებელი). მოდიფიცირებული (სახეშეცვლილი) ქართული სიტყვებისაგან წარმოქმნილი ოსური სიტყვები ორ კატეგორიად შეიძლება იქნას დაყოფილი.

პირველი კატეგორიის მოდიფიცირებული ოსური სიტყვების წარმომავლობის დადგენა დიდ სირთულეს არ წარმოადგენს. ასეთი სიტყვები, მათი შესაბამისი ლექსიკონური მნიშვნელობები და ძირეული ქართული სიტყვები, რომლებისაგანაც ისინი არის მიღებული, მაგალითების სახით, ცხრილ №4.1-ში არის მოყვანილი.

		ცხრილი №4.1
агъуд	футляр	ჭუთი
адомын	усмирить	დაიმონა
æнгуз	грецк. орех	ნიგოზი
æхсар	мужество; геройство	ასსრა (ასრა)
боцъо	борода	ბეწვი
быдзæу	клоун	ბაძია
гагуы	зрачок	გუბა
галиу	левый	გული
гæдзрахат	измена	დაკძრახათ
гæмхæрд	истощённый	გამხდარი
гæххæтт	бумага	ქალადლი
далæ	внизу	დაბლა
дау	сомнение	დავა
джыбы	клещ (зоол.)	ჯღიბა
дзæгъыраæй	с широк. открыт. глазами	ღვიპარი

дзуг	стадо	ჯოგი
дзыпп	карман	ჯიბე
дзых	рот	ძეხი
зых	жадный	ზიდა
игәер	печень (<i>анат.</i>)	ჯიგარი
идадз	повод (<i>у лошади</i>)	ზიდა
ищи	лёгкая добыча	წილი
иргъæвд	разнятый (<i>о дереушихся</i>)	დაარღვიდა
иргъæფ	защита	გიფარა
калд	пролитый; разлитый	დაკლა
кард	нож; меч	დაკრა
карз	суровый (<i>о человеке</i>)	ყარს
кәнаә	союз разд. или; либо	განა
къæбæда	болтун	ქბელი
къæвда	дождь	გაავდარდა
къæхбæттәен	путы	კახასთან
къобола	палка с набалдашником	კობალი
лакьон	мутный	ლექიანი
лæхдым	скверный	დომხალი
лидзын	убегать	ლიწინი
мал	лужа	ლაძი
мәнг	ложный	მონაგონი
парахат	обилие	ბარაქათ
рәхойын	колоть	რახუნი
сар	горе	სრა
сасари	ланцет (<i>мед.</i>)	სასერი
састуат	место перелома	სუსტად
сæбæкк	плоский; гладкий	საბაკე
сæх	проливной	სხა
судзаг	горький; жгучий	საძაგელი
сыл-	<i>в соч. с др. сл. ozn. ж. пол</i>	ასული
тохъхъыл	откомленный баран	თოხლი
тутт	полюй; пустой	ფუტურო
тых	сила	ტეხა
тъæпән	низкий; приземлистый	დაფინა
уацарад	пленение	უეცრად
уырс	жеребец	ვირის
уысмән	периодически; часто	ვისმენ
фарс	сторона; страница	ფურცელი
хәрзад	вкусный	ხარჯად
хәрис	ива	ხრის
хәрын	есть	ხრანი
хиуа	сойка	ქივა
хыл	ссора	ხლი
хъайла	яичница	ლაყე

хъан	малч.отд.на восп.чуж.семю	ყენა, ან ყმა
хъаѳаѳ	силный; крепкий	პყრობა
хъაѳაѳა	спор; шум	ლაყობა
хъაпына	куча скош. хлеба	გაფინა
хъен	стоймая	აყენა
хъоло	шавель	ფვალო
хъом	способный сделать что-либо	ყმა
цавд	тот, кого ударили	წავიდა
цалх	колесо	ჩარხი
цам	стыд	ცმა
цар	потолок	ჭერი
цауд	плохой	ცუდი
цаѳд	пара быков в упряжке	ცდა (გამოცდა)
цин	радость	ცინება
цух	лишение	წუხილი
цына	осадок	წინა
цъиу	птица	წივა
цъупхуд	шлем	ჩაფხუტი
цъыввытт	быстрое движение	წივილით
чырс	иней; изморозь	ჭირხლაეს

მეორე კატეგორიის მოდიფიცირებული ოსური სიტყვები სერიოზული მორფოლოგიური გარდაქმნით არის მიღებული. ასეთი სიტყვები და მათი შესაბამისი ლექსიკონური მნიშვნელობა და ეტიმოლოგია, მაგალითების სახით, ცხრილ №4.2-ში არის მოყვანილი.

ცხრილი №4.2

არაх	изобилие	იხარა→არახი→არახ
аргъ	цена	ღირა→არღი→არღ
აѳцахст	поймка	ჭერა→არჭე→არჭაჰია→არჭაჭია→არჩჩაჩჩია→არჩჩაშთ→არცახსტ
აѳцыд	приход	არწადი→არცჰადი→ჰარცუდი→არცგდ
დაсны	умный	ცანი→თსანი→თასნი→თასწუი→დასნღ
დжебогъ	копѣ	ბარჯი→ბჰარჯი→ბაჰარჯი→ჯაბიბჰ→ჯებოჰ→ჯებოლ
დжелбетт	добродетель	ბეჯითი→ბრიჯაჰითი→ჯაირბაითჰ→ჯებებეთ→ჯელბეტტ
дзырд	слово	სიტყვა→სირტჰჰუა→სუჰირტი→სუატირტი→ძურიტი→ძერტ→ძყრდ
зад	родивший	ძუა→დზუა→დზა→ზად
загъын	сказать	ძახინი→ზახუინი→ზადღნი→ზადღნ
змаѳд	движение	მოდრავი→მადზრაი→ზმარდი→ზმადლ
зонд	знание	ცოდნა→დსოდნა→დსოჰნა→დზონ→ზონდ
зылд	круг	წრე→თსაჰირი→თახირი→ზუერთ→ზღლდ
зынад	трудность	წინა→თსჰინა→თჰინა→ჰინათ→ჰინად

изармаэ	к вечеру	სადამოს→საჰარმოჰი→ზარმაი→იზარმა
изол	далёкий	შორი→შჰორი→ჟორი→იჟორ→იზოლ
ირვავტ	спасение	ძირვა→დზირვა→ირვაზდ→ირვაზტ
карст	резанный	კვეცა→კვაცარი→კათასარი→კარსთი→კარსტ
куист	годов. животное	კვიცი→კუითსი→კუისთ→კუისტ
კვაბიц	кухня	ცხოზაი→ცხაზაი→ხაზაიცი→ხაზიცი→ქაბიცი
კъленц	гордец	ყინწი→ყრინწი→ყრენციჰი→ქრენცი→ქლენცი
къуыхтә	изорванный	დახეული→დახერუჰი→დახიუჰი→დახეუქჰ- →ქუეხედა→ქუეხტა
къуыхцы	выстрел мимо	გაიქეცი→გუიქიცი→უგიქიცი→უგექეცე- →ქუეგეცე→ქუეგცე→ქუეხცე
лаз	несчастье	ზარალი→ზაალი→ზალი→ლაზი→ლაზ
ლაგъста	мольба	სთხოვა→სთხორვა→სთხარაა→რახსთა- →ლადსთა
ламаерт	выжатый	მოწურა→მათსჰარა→მათსრარა→რამარსთა- →ლამარსტ
магуса	лодырь	ზარმაცი→სჰარმათსი→ჰარმათსჰი→გამასთა- →გამასა→მაგასა→მაგუსა
მარд	мёртвый	მკვლარი→მჰვლარი→მადარი→მარადი→მარდ
мигъ	облако	ღრუბელი→ბადირული→ბადირუჰი→ბადირი- →ბილი→ბიღ→მიღ
минидужы	свойство	თვისება→თვირსება→თსუჰირიჰიმა→ძირიმიმა- →მიმარიჰი→მიმურიჰი→მიმიუჰი→მინიუჯი
муртачы	язычник	წარმათი→ცჰარმათი→ცცარმუთი→მურთა- ცი→მურთაჩხ
мыр	звук (линг.)	ბგერა→ბჰერა→ბჰირუ→ბიურ→ბერ→მერ
ნაэл	самец	მამალი→მაჰალი→მაალი→მალ→ნალ
ныгаэд	погребённый	გვამით→გუამით→მუიგათ→ნეგად
пыхс	кустарник	ბუქი→ბუქაქი→ბუთშაჰი→ბუიჰშათა→ ბეხშა→ბეხშ→პეხს
раемудзын	вырывать (с корнями)	ამოძირკვა→ამუძირჰუა→ამუძირმუა→ რამუძემ→რამუძენ
раестмаэ	справедливо	სამართალი→რასთმაჰი→რასთმაღ→რასთმა
рис	душевная боль	სულელი→სუჰერი→სუირი→სირ→რის
рихиджын	усатый	წვერიანი→ჰვერიანი→რიჰიჰეინ→რისიჰინ
рон	пояс	ქამარი→რამაჰი→რუმად→რუამ→რომ→რონ
сабаэлут	каштан	წაბლი→თსაჰაბლუი→საბალუთ→საბალუტ
саби	ребёнок	ბავშვი→ბაში→შაბი→საბი
сабыр	тихий (не громкий)	საუბარი→საბუირა→საბერა→საბერ
санчъех	шаг	ნაბიჯი→მაჰირიჯი→მარაჰიჯი→მარახიში- ჯი→შამაჯირჰი→შამჯენ→სანჯენ
сахат	час	საათი→საჰათი→საჰათ→სახატ
саен	вино	სმა→სამ→სან
таерын	гнать	ტარება→ტარიმუ→ტარუიმ→ტარენ
тын	луч	ათინათინ→თინათინა→თინა→თინუ→თენ

уырдыг	крутой склон; отвес	გვერდი→გურუიდეი→ურდღღბ→ურდღბ
хәхх	линия	ხაზი→ხასპი→ხასხი→ხას→ხასხ
хом	сырой	უმი→ჰუმაპი→ხუმაი→ხუმა→ხუამ→ხომ
хуым	пашня	ხვანაი→ხუნუი→ხუნ→ხუემ
хъызт	танцы	ცეკვა→თსაპიკუა→თსაიკაა→კახათაი→ კახთ→ყახტ
хъуццы	корова	ძროხაი→ცჰრუხუი→ცჰუხუ→ცცუყუ→ჟუცცუ
цард	жизнь	ცოცხალი→ცაჰპარი→ცათარა→ცარდ
цәхәр	огонь	ცეცხლა→ცაიხრა→ცახრა→ცახარ
цывзы	перец	წივის→ცუჰივისი→ცუივისუპი→ცეკუზ
цым	кизил	შინდი→შინდეი→დშუინი→ჩენ→ცენ
цыхт	сыр	რძით→ძით→თსუჰით→ცუხით→ცუხთ→ცუხტ
цъамәл	шелуха	ნაწური→ნაწარი→წანარი→წამალი→წამალ
чиз	жѣсткий	ჭირს→ჩპირს→ჩირსჰ→ჩისჰ→ჩის
чиныг	книга	წიგნი→ციგნუი→ცინუიგ→ჩინგუ
чъепп	отсечение	ჭრები→ჭერბი→ჭებბი→ჭებბ→ჭეპპ
чъизи	грязный	ჭირის→ჭისი→ჭისაპი→ჭიზი

ოსური ენისათვის დამახასიათებელია მოდიფიცირებული ქართული სიტყვისგან ახალი ძირეული სიტყვის წარმოქმნა. ამის მაგალითია ავადმყოფის მნიშვნელობის ოსური სიტყვა **рынчын**, რომელიც ქართული სიტყვის **ჭირიანი**-ს მოდიფიცირებით არის მიღებული (**ჭირიანი**→ჩუპირიანი→ჩუირიანიჰ→ჩუირიანინ→ჩუირიუნუინ→რუინუიჩუინ→რუნგჩენ→რუნგნ→**рынчын**). მისი პირველი ნაწილი **рын** ოსებმა ახალ ძირეულ სიტყვად, მნიშვნელობებით: **болезнь**; **эпидемия**; **мор**, დააფუძნეს და მის ბაზაზე ავადმყოფობასთან დაკავშირებული ახალი სიტყვები შექმნეს, მაგალითად: **рынвыст** – *поправившись после эпидемической болезни* (**выст** – *выздоровился*, ალბათ); **фыдрын** – *эпидемия* (**силный болезнь**, **фыд** – *очень*, ოსურად).

ოსური სიტყვების დიდი ნაწილი ძირისა და აფიქსების შერწყმით არის მიღებული. მათგან განსაკუთრებულ ყურადღებას ერთმარცხლიანი ძირების შემცველი სიტყვები იმსახურებს. მათი ძირი ერთი- და ორმარცხლიანი ქართული სიტყვებისგან არის მიღებული. ასეთი ძირები და მათი შესაბამისი ქართული სიტყვებია: **кәл**–*კლა*; **сар**–*სრა*; **тәр**–*ტარა* (მაგალითად, *ა-ტარა*); **тых**–*ტეხა*; **уын**–*ვინ*; **фәл**–*ფლა*; **хай**–*ხია*; **хәд**–*ხედა* (მაგალითად, *მიხედა*); **хәл**–*ხლა*; **хәр**–*ხრა*; **цәл**–*ცლა*; **цәр**–*ცრა* და სხვა. ამ ძირების გამოყენებით ბევრი ქართული სიტყვა არის ნაწარმოები.

აღნიშნული ოსური სიტყვების აფიქსებიც ქართული სიტყვების მოდიფიცირებით არის მიღებული. ასეთი აფიქსები და მათი შესაბამისი ქართული სიტყვებია: **аг** (**аг**)–*აჯ*; **ар**–*არა*; **гаг** (**гәг**)–*გაჯ*;

гай—გადი; **гаენაг**—განავო; **гаес**—გარს; **дзаг**—ძევა; **дзид**—ზიდა; **дзин-ად**—წინათ; **каенын**—ქენი; **конд (гонд)**—ქონდა; **уаг**—ოგუა და სხვა. მოყვანილი ძირებისა და აფიქსების შერწყმით წარმოქმნილი ზოგიერთი ოსური სიტყვა და მისი ენციკლოპედიური და ეტიმოლოგიური მნიშვნელობები ცხრილ №4.3-ში არის მოყვანილი.

ცხრილი №4.3

1. კაелдზაг	валежник	კვლა ძევა
2. сарауын	опалить	სრა ვინ
3. таергай	отказ	ტარა გადა
4. тыхдзинад	насилие	ტეხა წინათ
5. уынаг	зоркий	ვინ აქ?!
6. фаеламагъ каенын	ослабить	ფლა მადლა ქენი
7. хайгонд	поделённый на части	ხია ქონდა
8. хæдæгай	ах, кстати	ხედა აქ აი
9. хæлар	друг	ხლა არა
10. хæраг	прожорливый	ხრა აქ
11. холлаггаг	ормовой	ხორაგი გაქ
12. цæлгæнаг	тот, кого угащают	ცლა განავო
13. цæраг	зажиточный	ცრა აქ

ოსური სიტყვების აბსოლუტური უმრავლესობა კომპოზიციური წარმომავლობის არის, რაც სიტყვის წარმოქმნის ზოგად პრინციპს კარგად ეხმიანება. მათი ერთი დიდი ნაწილი მოლიფიცირებული ქართული სიტყვების შერწყმით არის მიღებული. ასეთი სიტყვები და მათი შესაბამისი ლექსიკონური და ეტიმოლოგიური მნიშვნელობები, მაგალითების სახით, ცხრილ №4.4-ში არის მოყვანილი.

ცხრილი №4.4

абæгънаг каенын	быстро раздеть	ბაღანა აქ ქენი
адугъ каенын	помчаться	დოლი ქენი
адымычъе каенын	удрать	დამიჭირე ქენი
æрыдзаг каенын	наполнить	არი ძევა ქენი
джыртмаедзауæн	время случки	ჯირითი მძუანისა
дзагъæлдзауæг	бродячий	ძადლი მძუანება აქ
дзыргъæ	нож плуга	ძირი ღრა
заенаг	потомство	ძენი აქ
зиандзинад	вредность	ზიან წინათ
зынаргъ	дорого	წინ ხარ
лавар	подарок	ალავი არი
ладжыхай	любовник	ლაჯი ხია
марходараг	постник	მარხვა დარ აქ
наудзыд	судоходство	ნავი ზიდა
наутæраг	гребец	ნავი ტარება აქ
нуазаг	пьяница	ღვინო ძევა

пыррыччытæ	зрыв смеха	პირი ჭიტა (ღია)
сæвгæнын	вычерпать	სვა ქენი
сæлвæсын	стянуться	ძალვა სინა
смаггæнаг	вонючий	სმა აქ განაგი
тæнтъихæг	болезненный	ტან ტეხა აქ
тылиф кæнын	уклоняться (от чего-либо)	ტილიფი ქენი
тыхгæнаг	разбойник	ტეხა განაგი
тъызæг	плаксивый	ტირს აქ
тъыма-тъыма	вся родня	მათი-მათი
уагхæлд	нарушение порядка	იგუა ხალტურა
уайсадæг	невест.молч.при старших	ვაი სად აქ
уайсадын	молчать, при старших	ვაი საიდან
уæгъдæй	на свободе	ღოლი დაი
уæдыккон	тогдашний	ვადა ქონდა
уæззау	грузный	ძუა აუ
уæлбикъон бар	льгота	ვალი ქონდა ბარიბარ
улаæфæг	отдыхающий	ფული აქ
уыци-уыци	загадка	ვიცი-ვიცი
фалдар	дальше	ფლა დარი
фалиау	далеко	ფალი აუ
фæлладуадзын	отдых	ფლა დაძინება
хабайраг	известие	ხარება აქ
хабедзен	какой важный	ხარ ბრძენი
хайгæнаг	тот, кто делит	ხია განაგი
хайыргонд	полезный	ხეირი ქონდა
халсар	овощ	ხლა სარი
хардзæй	в счёт	ხარჯი აი
хардзгонд	расход	ხარჯი ქონდა
хæдуæлвæд	немедленно	ხვდა ვალი ვადა
хæдхъуыр	вспильчивый	ხვდა ყვირილი
хæйრაгдзинад	хитрость	ხეირი აქ წინათ
хæлардзинад	дружба	ხლა არა წინათ
хæлаг	зависть	ხლა აქ
хæлуараг	паук	ხლა უარ აქ
хæрданв	откос	ღარდუ ვაი
хæрзнуæг	одолжение	ხარჯი იგუა
хæрзнуæггæнаг	оказывающий услугу	ხარჯი იგუა განაგი
хæсгонд	порученный	სესხი ქონდა
хæссæг	воспитывающий	სესხი აქ
хæссиаг	иждивенец	სესხნი აქ
хæтæгцард	бродажничество	ხეტიალი აქ წადი
хæцаг	боец	ხოცა აქ
хилаг	ползущий	ხილა აქ
хъæппæрис	инициатива	ყეფა არის
хъеллау кæнын	брести	ყიალი აუ ქენი

ხუსსაგ	серьга	ქურს აქ
ხუყრასატ	хрипый	ველი სუსტი
ცაღაგ	медленный	ცდა აქ
ცაგზაღ	уничтожающий	წახდა აქ
ცყმდის	восторженный	ჩემი დედის
ცყხაუი	мелкое решето	ცისხე უი
ცყამარ	негодяй; скверный	ჭამა არა
ცყინდარგ	выкуп	წინდი აღარ

აღნიშნული ოსური სიტყვების მეორე დიდი ნაწილი მოდიფიცირებული ქართული სიტყვებისა და ოსური სიტყვების შერწყმით არის მიღებული. ასეთი სიტყვები და მათი შესაბამისი ლექსიკონური და ეტიმოლოგიური მნიშვნელობები, მაგალითების სახით, ცხრილ №4.5-ში არის მოყვანილი.

ცხრილი №4.5		
აგურიდურ	кирпич	აგური ქვა (დურ камень)
აენაბინდარ	бездетный	არა ბინა ჩუქება (აენა без)
აენაზერდარუხ	безрадостный	არა გული ნათელი (ზერდა сердце)
აენაზიან	неповреждённый	არა ზიანი
აენაკონდ	несделанный	არა ქონდა
აეხსარაგ	белка	თხილი აქ (აეხსარ орех)
ბაეხგაგ	табунщик	ცხენი ყარაული (ბაეხ лошадь)
ბაეხტარაგ	кучер	ცხენი ტარება აქ
ბაეხხაგს კაენინ	возместить	ცხენი ხოცვა ქენი (ხაგს бой)
დონხუაგ	недостаток в воде	წყალი გაყო (დონ вода)
დზირდუატ	словарь	სიტყვა ადგილი (დზირდ слово)
ზაეიუატ	лавиноопасное место	ზვაგი ადგილი (უატ место)
ზარდაგსატ	удручённый	გული სუსტი
ზარდაეხელარ	доброжелательный	გული ხლა არა
კაელანგაენაგ უც	ведьма	კლანი განაგო ქალი (უც женщина)
კაელმხარდ	червивый	ჭია დახრა (კაელმ червь)
კომყხ	неспособный	პირი ღია (კომ рот)
ლაეჯყხაედ	мужество	ლაჯი მორი (ხაედ бревно)
მაუალ	больше не	არა ვალი (მაე не)
მაელაეტხაგსაგ	смертоносный	სიკვდილი ხოცა გაქ (მაელაეტ смерть)
ნაუყხაედ	мачта	ნავი მორი
ნომაგყუყსტ	неизвестный	სახელი აღუისთ (ნომ имя)
ნომდარ	имя существительное	სახელი დარი
ნომდყდ	славный	სახელი ზიდა
საევადარყინ	раздражать (кожу)	უსვა დარად ძნელი

საერბარ	свобода	(зын трудность)
სმაღლაფ უყნ	истощиться	თავი უფლება (საერ голова)
სუადონ	родник	მსმელი კაცი ვინ სვა წყალი ან წყალი სახლი
თыхბეგარა	подневольный труд	ძალა ბეგარა
თыхджын	могучий	ტეხა ჯანი
უაგდონ	учреждение	იგუა სახლი
უაეძმაე	до того времени	დრო არა
უაელთაუ	прикрытие копны	მალლა თავი ან მალლა თივა
უაენგსაფ	вялый	ასო სუსტი
უაენგთაკაენყნ	расчленение	ასოები ქენი (უაენგ член)
უდუაელდაყ	самоотверженный	სული ვალი მიეცი (უდ дух)
უდხაყრაგ	мученник	სული ხეირი აქ
ურსოეცო	седобородый	თეთრი ბეწვი (ურს белый)
ფადჯუდჯყნ	скороход	უეხი ძუა ძლიერი (ფად нога)
ფაეძუხა კაენყნ	лишить	წუხება ქენი
ფყდნუაზაგ	алкоголик	ძლიერ ღვინო ძეგა (ფყდ очень)
ფყრყინ	восторг	პირი იცინა
ხაელაფ	брюки	ხალი ფეხი
ხარჯახუყრ	хорошо обученный	ხარჯი სწავლა (ახუყრ обучение)
ხარჯბონ ჯაეგყნ	распростится	ხარჯი დღე ძახილი (ბონ ден)
ხარყნაგაენაეგ უს	кухарка	ხრანი აქ განაგი ქალი
ხაესტკახაეგ	поджигатель войны	ხოცა ფეხი აქ (კახ нога)
ხიწაუნიუაეგაენაეგ	правитель	ხოჯაყნ იგუა განაგი (ხიწაუ хозяин)
ხურხბასტ კაენყნ	душить	ხორხი მარყუეი ქენი (ბასტ петля)
ყარდაეგას	живой	სიცოცხლე ყარაულლი (ყარდ жизнь)
ყარდხალაეგ	разбивающий жизнь	სიცოცხლე ხლა აქ
ყარდყუაგ	образ жизни	სიცოცხლე იგუა
ყაედისამბალ	соучастник	ცდის ამხანაგი (აემბალ друг)
ყაესტფაელდაეგ	жулик	თვალი ფლა დახეი აქ (ყაესტ глаза)
ყაეუგადონ	река	წავა გაქ წყალი
ყყყნდაბყდ	вязанный	წინდა ქსოვა (ბყდ плетёный)

ოსურ ლექსიკაში, როგორც ვნახეთ, დიდი რაოდენობის ქართული სიტყვები და ქართული სიტყვების მაწარმოებელი ძირებია დაფუძნებული. ეს ფაქტი ოსური და ქართული ენების ხანგრძლივი მჭიდრო ურთიერთობებით აიხსნება. მომავალ კვლევებში, ოსურისა და

ქართულის მცოდნე სპეციალისტების ჩართვით, გაცილებით უფრო მეტი საერთო სიტყვები და სიტყვების ძირები იქნება ოსურ და ქართულ ენების შორის მოიძიებული.

§4.2 ოსეთის რეპრონალური და ოსების ეთნიკური სახელების წარმოშობა

ოსების ქვეყანა ძირითადად მისი ქართული სახელით **ოსეთი** არის მსოფლიოში ცნობილი. ეს სახელი, ენის ელემენტური თეორიის მიხედვით, **სუაჰიარიათია** კომპლექსის სახით აღდგება, რომლისგან ბევრი მნიშვნელოვანი სახელია ნაწარმოები, მათ შორის **ბუჯრძია** (*საქართველო*, ოსურად. სახელი **ბუჯრძია** ოსურად ნიშნავს *ქართველი* [21], მისი ძირეული ნაწილი **ბუჯრძია** კი *საქართველო*-ს მნიშვნელობის სიტყვა არის) **საჰამირჰელო**, **სემსურეთი**, **იასნარეთი** (*იასნარის ქვეყანა*. **იასნარეთი**-საგან არის ქართული წარმართული ღმერთის სახელი **იასნარი** მიღებული), **სუჯცაჰ** (*ღმერთი*, ოსურად [21]) და **ლჰთაინს** (*ღვთის კუთვნილი*).

ტოპონიმს **ოსეთი** ეთნიკური სახელი **ოსი** შეესაბამება, რომლის მნიშვნელობით ძველ ქართულ მატრიანეში ეთნიკური სახელი **ოსნი** ფიგურირებს. **ოსნი** ტოპონიმ **ოსეთი**-ს შესაბამის მატრიარქალურ სახელ **ოსნათი**-საგან უნდა მომდინარეობდეს, რომელიც **სუაჰარუათი** კომპლექსის სახით აღდგება. ამ კომპლექსისგან ბევრი მნიშვნელოვანი სახელია ნაწარმოები, მათ შორის ტოპონიმები **საჰაროჰელო**, **ბრუძია** (**ბრუზიათია**) და **ცარცი** (“. . . в нагорной части нынешней Юго-Осетии, до водворения осетин, жил неизвестный народ, который осетины называют «царциата» или «царцата» (в единственном числе “царци” или “царца”) [53, გვ.4).

ოსეთი-ს მნიშვნელობის ოსური სახელი **ირისთონ** როგორც მარტივი (უაფიქსო), ასევე რთული (აფიქსის შემცველი: **ირისთონ** ან **ირი+სთონ**) სიტყვა შეიძლება იყოს. პირველ შემთხვევაში იგი **სუაჰარიათია** კომპლექსის სახით აღდგება, რომლისგან ბევრი მნიშვნელოვანი სახელია ნაწარმოები, მათ შორის **სჰანეთი**, **მუსნითა**, **საჰაროჰელე**, **ჰირიძია**, **სურმათი** და **ოსეთი**. მეორე შემთხვევაში მისი ძირეული სიტყვა **ირისთა** იქნება, რომელთანაც ოსური კუთვნილებითი სუფიქსის **-ონ** შერწყმით სახელი **ირისთონ** წარმოიქმნება. მისი ძირეული სიტყვა **ირისთა** **სუაჰარიათია** კომპლექსის სახით აღდგება, რომლისგან, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ტოპონიმი **ოსეთი** მიიღება, **ირისთონ** კი **ოსი**-ს (**ოსეთი**-ის) მნიშვნელობის ეთნიკური სახელი იქნება. მესამე შემთხვევის სუფიქსი **-სთონ** (**-სტან**) ქვეყნის მნიშვნელობით მოისაზრება და **ირისთონ** ოსების ქვეყნის მნიშვნელობის სახელი იქნება.

თანამედროვე ოსეთის რეგიონების ოსური სახელები **Дыгур**, **Кыртат** (ქერთათ), **Тагат** (თაგათ) და **Туалтæ** (თუალთა) ეტიმოლოგიით ტოპონიმს **ქართი** შეესატყვისება. მათგან ტოპონიმის **Туалтæ** შესაბამისი ტერიტორია **ფშალში**-ს სახელით არის ქართულ მატანეში ცნობილი (იხ. ყდის III გვერდი), რომელიც ფარნაოხის მეფობის დროიდან (III საუკუნე ძ.წ.ა.) XVIII საუკუნის ჩათვლით ქართლის შემადგენელი ნაწილი იყო [54, გვ. 108], კავკასიაში მეფის რუსეთის იმპერიის დამკვიდრების შემდეგ კი, იმდროინდელ რუსულ ლიტერატურულ წყაროებში, ოსეთის შემადგენელ სამხრეთ ტერიტორიულ (და არა ადმინისტრაციულ) ნაწილად მოიხსენიება:

«Осетины живутъ въ центре Кавквзскихъ горъ, на югъ до передовыхъ горъ Грузіи, къ северу – на скатахъ и въ долинахъ Терека и его приклинахъ до равнины Кабарды. Такимъ образомъ сама природа делить Осетию на две части: северную, съ населеніемъ 46.802 душъ, и южную, съ населеніемъ въ 19.324 душъ» [55, გვ.101].

უფრო გვიანდელი პერიოდის რუსულ ლიტერატურულ წყაროებში სამხრეთ ოსეთის ტერიტორიულ ერთეულად **ფშალში** კი არა მისი მიმდებარე საქართველოს ტერიტორია – **სამახაბლო** მოიხსენიება, რომელიც ყოფილმა საბჭოთა კავშირმა საქართველოს შემადგენელ **სამხრეთ ოსეთში**-ს ადმინისტრაციულ ერთეულად გამოაცხადა. **სამახაბლო** დღეს რუსეთის მიერ არის ოკუპირებული და ოსების სახელით მის წაგლეჯას აპირებს. ასე თუ გაგრძელდა რუსები, ახლო მომავალში, სახელწოდებას **Южная Осетия** ბორჯომის რეგიონს მიაკუთვნებენ და ოსების სახელით მის წაგლეჯასაც შეეცდებიან.

ფშალში-ს მოსახლეობის **ფშალში**-ს წარმომავლობა ერთ-ერთ საკვანძო საკითხს წარმოადგენს ოსურ-ქართულ ურთიერთობებში.

XVII საუკუნის სომხური გეოგრაფიის ავტორი « . . . называет двалов среди грузин-горцев, дагистанцев и четко отделяет двалов от алан» [57, გვ.113].

XV საუკუნის თემურ-ლენგის ისტორია « . . . в числе восьми языков Картли называет двальский, осский, имеретинский, мегрельский, абхазский, сванский, грузинский, месхетский . . . » [57, გვ.114].

ოსური ტოპონიმი **თუალთა**, თავისი მნიშვნელობით, ქართულ სიტყვას **ფშალთა** შეესატყვისება, რომელიც **ფშალში**-ს *ქვეყანად* **ფშალთი** (მატრიარქალური კატეგორიის) და **ფშალში** (პატრიარქალური კატეგორიის) მოისაზრება. ამ ტოპონიმების შესაბამისი ეთნიკური სახელის **ფშალი** (**ფშალი**) ნომინალური მნიშვნელობა, *დღდა მშობელი* და *წყალის მშობელი* იქნება. **ფშალი**-საგან არის სვანური პანთეონის ერთ-ერთი დიდი წარმართული ქალღვთაების სახელი **ფალი** მიღებული, რომელიც *მდინარე კოდორის ხეობის* სახელიც არის. შესაძლებელია საურმაგის მიერ გადასახლებული *დეალები* მდინარე

კოდორის ხეობაში ჩასახლდნენ და მას **ღაღის ხეობა** უწოდეს. ამაზე ოსური ტოპონიმი **Туалгом** მიგვანიშნებს, რომელიც *ღვალის ხეობის (ვომურის, ქვაბულის)* მნიშვნელობის სახელია და ქართულ ტოპონიმს **ღვალეთი** შეესაბამება. ისტორიული **ღვალეზი**, ისევე როგორც კავკასიონის მთის სხვა აბორიგენები, მათ შორის **ოსები** და **სვანები**, ერთი წარმომავლობის ხალხია, რასაც XVI-XVII საუკუნეების რუსული სახელმწიფო საბუთებიც ადასტურებენ:

«Однако для русских источников XVI-XVII вв. это не единственное название средневековых осетин. В документах той же эпохи известно другое этническое имя этого народа – *сонн, сонские кабаки, сонские земли*» [57, გვ.106]. ამ საკითხთან დაკავშირებით საინტერესოა ვასილ აბაევის მოსაზრებაც:

« . . . сванский чанг с его осетинским и абхазским двоиниками, может по праву занять свое место в ряде тех языковых и фольклорных параллелей, которые свидетельствуют о прошлой близости и тесных культурных сношениях этих трех народов Кавказа» [50, გვ.308].

ოსებისა და სვანების ახლო ნათესაობას მათი შესაბამისი ეთნიკური სახელების სიახლოვეც ადასტურებს: **ოსნი**→*სონი*→*სუანი*→**სვანი**, სვანებისა და აფხაზების ნათესაური კავშირების შესახებ კი წინა თავში მოგახსენეთ. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ ის ფაქტიც, რომ **გურული**, **კახელი**, **ქართული**, **იმერული**, **მეგრული**, **აჭარული**, **სვანი**, **მოსნი** და სხვა ქართველური ხალხი ბევრს, ისევე, როგორც აკადემიკოს **ანდრეი სანროვს**, სხვადასხვა ეთნოსებად მიაჩნია, ალბათ იმიტომ, რომ ჩამოთვლილი სახელები ფონემურად მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან. სინამდვილეში ისინი საქართველოს რეგიონალური სახელებისაგან მომდინარეობენ, რომელთა ძირძველი მატრიარქალური დასახელებები ერთიდაიგივე **ჰურუათუაჰია** კომპლექსის ბაზაზე არის ნაწარმოები, რომლის ერთ-ერთ გამარტივებულ სახეს **ჰართი**→**ქართი** წარმოადგენს. ამ კომპლექსთან **სუა** (*მამრი*), **უუა** (*მდედრი*), **ჰა** (*მამა*) და სხვა ანალოგიური ენობრივი ელემენტების დართვით წარმოქმნილი ახალი კომპლექსების გამარტივებით არის რეგიონალური სახელები: **გურულითა**, **კახითა**, **ქართი**, **აჭარაჲ**, **იმართა**, **მარგალითა**, **სვანითა** და **მოსნითა** მიღებული, რომელთა ეტიმოლოგიური მნიშვნელობა *ვოვო ქართი*, *ბივი ქართი*, *მამა ქართი*, *ქალი ქართი* და *მამაკაცი ქართი* იქნება ამიტომ ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი სახელების შესაბამისი ხალხი ერთიდაიგივე (ქართული) წარმომავლობისაა.

VII საუკუნის ანონიმურ სომხურ წყაროში მოხსენიებული ერთ-ერთი ოსური ტომის სახელი **აშ-ღიზორ** [56, გვ.9] **უუაჰურუათია** კომპლექსის სახით აღდგება, რომლისგან ტოპონიმები **ოვუათი**, **გურ-ჯი**, **ჯორჯია**, **უაქართველი** და საკუთარი სახელი **უათანანი** მიიღება. მათი ეტიმოლოგიური მნიშვნელობა *ქალი ქართი* და *ქალი ღვთაი* იქნება.

ოსეთის რეგიონალური სახელების ტოპონიმ ქართლ-სიან კავშირი და ოსური ენის ქართულ ენასთან სიახლოვე ცალსახად მიუთითებს იმაზე, რომ ისტორიული ოსმში, რომელიც ცენტრალური კავკასიონის მთის ჩრდილოეთ სექტორსა და მის მიმდებარე ბარის რეგიონებს მოიცავდა, ისტორიული ქართლ-ს შემადგენელი ნაწილი იყო. ამის დასტურია ისც, რომ ოსეთის ტერიტორია XVIII საუკუნის მეორე ნახევარშიც კი საქართველოს ტერიტორიის შემადგენელი ნაწილი იყო [54, გვ.107-120].

ოსების ქვეყნის კიდევ ერთ სახელად, ისტორიულ ლიტერატურაში, **ალანია** მოსახრება, რომლის შესაბამისი ეთნიკური სახელი **ალანი (ალან) ოსი**-ის მნიშვნელობით ფიგურირებს. არსებობს განსხვავებული მოსაზრებაც:

«В связи с именем алан не менее интересно напомнить о втором названии южных абазин-медовеевцев – *аланеты*, – встречаемом в письменных источниках 30-х годов прошлого столетия. Ф.А. Колена-ти называет аланетами часть абазин (басхег), занимавших горные долины южных склонов Кавказского хребта. На карте Кавказа, составленной в 1834 г. аланеты показаны между бибердовцами и карачевцами. С юга это племя граничило с Цебельдой» [57, გვ.108].

სახელები **ალანეთი** და **მეღოჰი** ეტიმოლოგიურად ტოპონიმს **მარეთი** შეესატყვისება, **მარეთი**-ს კი – ეთნიკური სახელი **მარო** (*ალანებო*-სავით მეომარ ხალხად იყო **Ηνωχοι** – *ქენიოხები* – ცნობილი, რომელთა ეთნიკური სახელი **ჰენიოხი** ტოპონიმ **ჰენიოხითა**-საგან მომდინარეობს, სიტყვა **ჰენიოხითა** კი, ეტიმოლოგიურად, ტოპონიმს **მარეთი** შეესატყვისება).

ტოპონიმი **ალანია** ქვეყნის სახელის მაწარმოებელ **თ** ბგერაზე არის შეკვეცილი, რომლის აღდგენით მისი შესაბამისი სრულყოფილი სახელი **ალანეთი** (მატრიარქალური კატეგორიის) ან **ალანეთი** (პატრიარქალური კატეგორიის) წარმოიქმნება. **ალანეთი**-ს შესახებ უკვე მოგახსენეთ, **ალანეთი** კი **ჰაჰჰარჰათჰაჰია** კომპლექსის სახით აღდგება, რომლისგან ტოპონიმები **მარათი**, **მარალთა**, **მარათა**, **მარან-ნტი**, **ამირანთა**, **ნართი**, **ანტი**, **ალანათა** და **ალანეთი** მიიღება. მათგან **მარათი მარეთი**-ს შესაბამისი მატრიარქალური კატეგორიის სახელია, რომელსაც, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ეტიმოლოგიურად ტოპონიმი **ალანეთი** შეესაბამება. ალანების ძირითად საცხოვრისად დასავლეთკავკასიონის მთის რეგიონი და მდინარე ყუბანის ხეობა მოი-საზრება, რომლებიც იმერული ტომების განსახლების არეალს წარმოადგენდა. *ოსებისა და იმერლების ახლო ნათესაურ კავშირზე ღვიძ-ლი ძმის მნიშვნელობის ოსური სიტყვა **αφсымар** მიგვანიშნებს, რომ-ელიც, ეტიმოლოგიურად, ჭაბუკ ვაჟ იმარ-ს ნიშნავს.*

ოსებო-ს მნიშვნელობის ოსური სახელი **ირ ჰიარია** კომპლექსის სახით აღდგება, რომლის გარდაქმნით ქართული ეთნიკური სახელი

ჰირი, ქართული არსებითი სახელი **ირი**, კავკასიელ ხალხთა წარმართული ღმერთის სახელი **გიორგი** და საქართველოს მნიშვნელობის საერთაშორისო სახელი **გიორგია** მიიღება. მათგან **გიორგია** სრულყოფილი ტოპონიმი არ არის, იგი ტოპონიმების მაწარმოებელ **თ** ბგერაზეა შეკვეცილი, რომლის აღდგენით **გიორგი-ს ქვეყნის** მნიშვნელობის სახელი **გიორგეთი** მიიღება. **გიორგეთი-ს** ერთ-ერთ მოდიფიცირებულ ფორმას **გერგეთა** წარმოადგენს, რომელიც **გერგეთ-ს ქუთუნილს (ქვეყანას)** ნიშნავს, **გერგე** კი **გიორგი-ს** მნიშვნელობის მეგრული სახელია. მყინვარწვერის ერთ-ერთი დიდი მყინვარის სახელი **გერგეთი** კომპოზიტ **გერგე ტია (დაიგია)-ს** შერწყმით იქნება მიღებული და **გერგე-ს სადგომს** ნიშნავს (**გერგეთი**, ჩვენი აზრით, მყინვარწვერის ადრინდელი სახელი იქნებოდა). ტოპონიმ **გერგეთა-საგან** ტოპონიმი **ჰერეთი** და **ოსი-ს** მნიშვნელობის ყარაჩაული სახელი **თერეთი (терей)** [57, გვ.117] აღდგება. მისგანვე სიტყვა *ჰერეთა-ც* აღდგება, რომელიც *ჰიბრიტა* სახით ჩაიწერება, ამ უკანასკნელის გამარტივებით კი სიტყვა *ჰიბრიტა* მიიღება. **ჰირითა ჰირი ხალხის ქვეყნის** მნიშვნელობის სახელია, **ჰირი** კი **ოსი-ს** მნიშვნელობის ჩეჩნური და ინგუშური სახელის **ХИри-ს** ანალოგია [55, გვ.8]. **ოსი-ს** მნიშვნელობის ოსური სახელი **ირ ჰირი-ს** გამარტივებით იქნება მიღებული, რაც, სამწუხაროდ, არასწორად არის ჩატარებული (**ჰირი-საგან** სიტყვები **ირი, იირ** და **ირირა** მიიღება).

ოსი-ს მნიშვნელობის ოსური სახელი **ირი**, ვასილ აბაევის მოსაზრებით, **ოსი-ს** მნიშვნელობის ოსური სახელის **ირი-სა** და სუფიქს **-ი**-ის შერწყმით არის მიღებული. ამ მოსაზრებისა და **ირი-ს** ჭეშმარიტი მნიშვნელობის **ირი-ს** გათვალისწინებით, **ოსი-ს** მნიშვნელობის ოსური სახელი **ირი+ოსი→ირიოსი→ირენი→ირენ (ирын)** იქნება.

მთის კავკასიელ ხალხთა ეპოსის **ნარტი-ს** ერთ-ერთ შემომქმედად ოსები ითვლება, რომელთა ისტორიული წინაპრების ეთნიკური სახელი, ეპოსის გმირების ეთნიკური სახელის ანალოგიურად, **ნარტი** იქნებოდა. ნართების საცხოვრისზე (მდინარე ყუბანის ხეობაში), ეპოსის მიხედვით, უფრო ადრე გოლიათი **გუმირიტი (гумирита, ოსურად)** ცხოვრობდნენ, რომლებიც არასრულყოფილების გამო ნართებთან ბრძოლაში გადაშენებულან [58, გვ.2].

ეთნიკური სახელი **ნარტი** მ→ნ ბგერათმონაცვლეობის გათვალისწინებით **მარტი** სახით აღდგება, რომელიც *მამა ქართი-ს* მნიშვნელობის კომპოზიტ **მამა მარტი-ს** შერწყმით არის მიღებული. **მარტი-ს** უფრო სრული (შეუკვეცავი) სახე **მარათი** იქნება (**მარა** მზის ადრინდელი აფხაზური სახელი იყო [59, გვ.137]), **მარათი** კი ტოპონიმ **მარათი-ს** შესატყვისი მატრიარქალური კატეგორიის სახელია, რომლის მოდიფიცირებით წარმოქმნილ სიტყვა **მამარათა-ს** ბაზაზე ტოპონიმები **მამარათა (იმურთა), გიმირთა (გიმირთა), კიმარათა (კიმურთა)** და მათი შესაბამისი ეთნიკური სახელები **იმირი, გიმირი** და

პიპერი მიიღება. **პარატი** რომ **იპერიტი**-ს ადრინდელი სახელი იყო ამას ბერძნული ეთნიკური სახელი **Αμαραντοι** (“**Амаранты**. Колхидское племя, изъ страны которого течётъ Фасидъ” [17, გვ.254]) ადასტურებს.

აღნიშნულის გათვალისწინებით ნართების ეპოსში მოხსენიებული ეთნიკური სახელი **გუმიрыტაე** (*გუმირები*, ოსურად) სინამდვილეში **გუმიрыტაე** (*გუმირები*, ოსურად) იქნებოდა, რომლის შესაბამისი ხალხის სახელი **გუმიры** **პიპერი**-ს სინონიმს წარმოადგენს. ეთნიკური სახელები **პიპერი**, **გიპერი** და **იპერი** **პიპერი**-საგან მომდინარეობენ, ამიტომ მათი შესაბამისი ხალხები ერთი ეთნოსის წარმოდგენლები იქნებოდნენ, რომელთა ისტორიული ქვეყნის სახელი, მაგალითად, **აიპტი**-ს მეფობის დროს, **კოლხიდა** კი არა, როგორც ეს არგონავტიკაშია მოხსენიებული, **პერიტი** იქნებოდა. ამ ფაქტს *იმერელა*-ს მნიშვნელობის ჩერქეზული სახელი **მანაშინი** (**პერიტი**) ადასტურებს [60, გვ.96]. ტოპონიმ **პერიტი**-ს მოდიფიცირებით უნდა იყოს საკუთარი სახელი **Medeia**, აზოვის ზღვის ისტორიული სახელი **Meoti** და ქვეყნის სახელი **Media** (*მიდია*) მიღებულა.

ისტორიული ცნობების მიხედვით, ძვ. წ. VIII-VI საუკუნეებში **აიპტი**-ს ზღვის მიმდებარე რეგიონებში *კიმერიელები* ცხოვრობდა, საიდანაც ისინი *სკითებმა* განდევნა. ვფიქრობთ, ეს ფაქტია ნართების ეპოსში *კიმირებთან* დაკავშირებით აღნიშნული. *ნართების კიმირების* საცხოვრისზე დამკვიდრება, როგორც ეს ეპოსშია აღწერილი, ერთი ეთნოსის მეორით მონაცვლეობა არ იქნებოდა იმიტომ, რომ ეთნონიმები **გიპერი** და **ნარიტი** ერთიდაიგივე ხალხის ორი განსხვავებული სახელია. შესაძლებელია *კიმირების* ერთმა ნაწილმა, *სკითებთან* განცდილი მარცხის შემდეგ, თავიანთი ძველი ეთნიკური სახელი **პარატი** (**ნარიტი**) დაიბრუნა და ეს ფაქტია ეპოსში დაფიქსირებული. *კიმირების* ძირითადი მემკვიდრეები *ადიდეველები* იქნებოდნენ, რომელთა ქვეყნის სახელი **აღიბე** ეტიმოლოგიურად ტოპონიმს **პერიტი** შეესატყვისება, ხალხის სახელი **აღიბენი** კი – ეთნიკურ სახელს **პერიტი**.

ნართების ეპოსის მთავარი გმირის სახელი **სათანა** (**სათანა**) [58, გვ.165]; **სათანა**, ეპოსის აფხაზურ ვარიანტში) *კაცი ნართი*-ს მნიშვნელობის კომპოზიციის **სუა ნარიტი**-ს შერწყმით არის მიღებული (**სუანარიტი**→სანართი→სანარათი→სათანრაი→**სათანა**). იგი, ენის ელემენტური თეორიის მიხედვით, მატრიარქალური კატეგორიის უმაღლესი რანგის სიტყვების მაწარმოებელ **სუაპაპარატი** კომპლექსის გარდაქმნით არის მიღებული, რომლისგან მიღებულია აგრეთვე კავკასიელ ხალხთა მითოლოგიური მამამთავარის სახელი **თარგამონი** (ნართების დედამთავარის სახელი **სათანა** კი არა **სათანა** იქნებოდა, რაზეც ვასილ აბაევიც მიუთითებს [61, გვ.7]), ტოპონიმები **სვანატი**, **ოვსნატი** (შესაბამისი ეთნიკური სახელებით **ოვსთანი**,

ოვსათინი), საქართველო, მასხათი და სხვა. მათგან ოვსათინი-სა და საქართველო-ს ეთნიკური სახელების მაწარმოებელ 6 ბგერაზე შეკვეცით ტოპონიმები ოვსათი და საქართველო მიიღება, რომლებიც კაცი ქართისა და კაცი ღვთაძ-ს მნიშვნელობის სახელებია. აქვე გვინდა ის ფაქტიც აღვნიშნოთ, რომ *ნართების ეპოსის მთავარი გმირების სახელები კავკასიურ რეგიონალურ სახელებს შეესატყვისება, ამიტომ აღნიშნული ეპოსი ჩვენ კავკასიელ ხალხთა ისტორიის ფოლკლორულ ვარიანტად მიგვაჩნია.*

ისტორიული ცნობა *სარმატების* (მიხნეულია ალანების წინაპრებად) *მიდიურ* წარმომავლობაზე, რომლის სამართლიანობა ბევრ მკვლევარს საეჭოდ მიაჩნია, ჩვენი აზრით, არასწორადაა გააზრებული. ამის მიზეზია *კიმერიელებისა* და *იმერების* უგულებელყოფა, რომელთა ნაკვალევი, ტოპონიმის სახით, დღემდე უხვად არის მდინარე ყუბანის ხეობასა და აზოვის ზღვის მიმდებარე რეგიონში შემორჩენილი.

ბამოყენებული ლიტერატურა

1. Якушин Б.В. Гипотезы о происхождении языка. М., 1984
2. Язык и история. №1. Ленинград, 1936
3. ჩიქობავა ა. ზოგადი ენათმეცნიერება II. თბილისი, 1983
4. Марр Н. Я. Избранные работы, т. V. Ленинград, 1935
5. Марр Н. Я. Грузинский язык. Сталинир, 1949
6. Марр Н. Я. Избранные работы, т.I. Ленинград, 1935
7. იბერიულ კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ.3. თბილისი, 1952
8. ბარბაქაძე კარლო. ენის ელემენტური თეორია. თბილისი, 2003
9. საქართველოს და ქართველების აღმნიშვნელი . . . თბილისი, 1993
10. Усларь П.К. Этнография Кавказа. Языкознание II, Чеченский язык. Тифлис, 1888
11. Марр Н.Я. Къ вопросу о положеніи абхазскаго. . С.- Петербургъ, 1912
12. Ашхацава С.М. Пути развития абхазской истории. Сухуми, 1925
13. ჯანაშია ბ. აფხაზურ-ქართული ლექსიკონი. თბილისი, 1954
14. Бгажба Х.С Русско-абхазский словарь. Сухуми, 1964
15. Шакрыл Е.П. Русско-абхазский общественно . . . Сухуми, 1991
16. Латышевъ В.В. Известія древныхъ писателей . . . т.I, в.1. С.-Петербургъ, 1893
17. Марр Н.Я. О языке и истории абхазов. М-Л, 1938
18. Инал-Ипа Ш. Д. Абхазы. Сухуми, 1965
19. Латышевъ В.В. Известія древныхъ писателей . . . т.II, в.1. С.-Петербургъ, 1904

20. ჯანაშვილი მოსე. საქართველოს გეოგრაფია ვახუშტი ბატონიშვილისა. ტფილისი, 1904
21. ქართულ-ოსური ლექსიკონი. სტალინისი, 1940
22. Мифы народов мира т.2. Москва, 1988
23. Мифы народов мира т.1. Москва, 1987
24. გელოვანი აკაკი. მითოლოგიური ლექსიკონი. თბილისი, 1983
25. ქართლის ცხოვრება ტ. I. თბილისი, 1955
26. Этнонимы. Москва, 1970
27. Люлье Л. ЗОРКО, кн. IV. Тифлисъ, 1857
28. Усларь П.К. Этнография Кавказа. Языкознание. Абхазский языкъ. Тифлисъ, 1857
29. ფენრის ჰ., სარჯველაძე ზ. ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი. თბილისი, 1990
30. Осетинско-русский словарь. Орджоникидзе, 1962
31. Мелксетъ-бековъ Л.М. Древнейшая Пицунда . . . Одесса, 1914
32. Дьяконов И.М. История Мидии. М-Л, 1950
33. Дубровин Н.Д. История войны и владичество . . . т. 1, кн. II. С.-Петербургъ, 1871
34. ქ.ს.ე. ტ. I.
35. რატიანი ზურაბი. წყაროთა ღაღადი ანუ პირიქითა საქართველო. თბილისი, 1995
36. ქართულ-აფხაზური სასაუბრო. თბილისი, 2000
37. Джанашиа Н.С. Статьи по этнографии Абхазии. Сухуми, 1960
38. აფხაზეთის ხმა №12, 1999
39. სიხარულიძე იური. ჭანეთი. ბათუმი, 1977
40. გეორგიკა, ტ. I. თბილისი, 1961
41. Генко А.Н. Абазинский язык. Москва, 1955
42. Инал-Ипа Ш. Д. Вопросы этно-культурной истории абхазов. Сухуми, 1976
43. თოფურია ვარლამ, ქაღდანის მოსე. სვანურ-ქართული ლექსიკონი. თბილისი, 2000
44. ჩიქოვანი მიხეილი. ქართული ეპოსი წ. II. თბილისი, 1965
45. ენმიკის მთამბე ტ.12. 1942
46. მნათობი №12, 1956
47. კრამერი ნ. სემიუელ. ისტორია იწყება შუმერიდან. თბილისი, 1988
48. Ногмов Ш.Б. История адыгского народа. Нальчик, 1947
49. Гулия Д. О моей книге «История Абхазии». Сухуми, 1951
50. Ванеев З. Избранные работы по истории ... т.1, Цхинвали, 1989
51. Абаев В. И. Осетинский язык и фольклор т.1. М-Л, 1949
52. Русско-осетинский словарь. М., 1970
53. Чурсин Г.Ф. Осетины. Тифлис, 1925

54. ვახუშტი ბატონიშვილი. საქართველოს გეოგრაფია. თბილისი, 1997
55. Надеждинъ П. Природа и люди на Кавказе и за Кавказомъ. С.-Петербургъ, 1869
56. ითონიშვილი ვახტანგი. ქართულ-ოსურ ურთიერთობათა ისტორიიდან. თბილისი, 1995
57. Волкова Н.Г. Этнонимы и племенные названия . . . Москва, 1973
58. ნართები. სტალინური, 1947
59. ჯავახიშვილი ივანე. ქართველი ერის ისტორიის . . . ტ.1, 1950
60. ჯანაშია სიმონ. შრომები, ტ.IV. თბილისი, 1968
61. Аббаев В.И. Нартовский эпос осетин. Цхинвали, 1982
62. იოსებ სტალინი. მარქსიზმის შესახებ ენათმეცნიერებაში. თბილისი, 1950

ბოლოობა

ეს ნშრომი *ენის ელემენტური თეორიის* გამოყენებით არის შექმნილი, რომლის არსებითი ნაწილი – *სიტყვების ფუძეთა პერიოდული სისტემა* – 1996 წელს ცნობილ ქართველ ენათმეცნიერებს გავაცანი. მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნული თეორია 1998 წელს არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის მიერ ნიკო მარის *ოთხელემენტოვანი ანალიზის* ანალოგად იქნა შეფასებული, 2003 წელს კი იგი წიგნის სახით გამოვეცი და მისი 100-ზე მეტი ეგზემპლარი ცნობილ ენათმეცნიერებს, ფილოლოგებს, ისტორიკოსებს და სხვა სპეციალისტებს დაუურიგე, მისდამი მეცნიერული ინტერესი დღემდე არავის არ გამოუმჟღავნებია, არც ავი და არც კარგი მის შესახებ არავის არ გამოუთქვავს. არადა **ენის ელემენტური თეორია** ჭეშმარიტად ქმედითუნარიანია, კარგად მუშაობს, სიტყვის წარმომავლობასა და მის წარმომავლობით მნიშვნელობას ადვილად განსაზღვრავს, რაც სხვა ცნობილი ენის თეორიებისათვის მიუღწევადია. ამ თეორიის გამოყენებით ბევრი ისტორიული, ეთნოგრაფიული, ფოლკლორული და სხვა საინტერესო საკითხი გადავჭერი, რომლებიც შესაბამისი დარგის ცნობილმა სპეციალისტებმა ჩემთან საუბარში საინტერესოდ მიიჩნიეს და არ შემწინააღმდეგებინან, მაგრამ მათ საჯარო განხილვაზე უარი მითხრეს. ამის ერთ-ერთ მაგალითს ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რექტორისადმი მიწერილი ჩემი წერილის (№9724; 20. 07. 2007 წ. ეს ნაშრომი მისი ერთ-ერთი დანართი იყო) პასუხი (№1302900; 15. 10. 2007 წ. თსუ-ს ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი, ფარულ ექსპერტთა საბჭო) არის, რომელსაც მთლიანად წარმოგიდგენთ:

“ბატონ კარლო ბარბაქაძის ნაშრომში ზოგადი ენათმეცნიერების, ენათა წარმოშობისა და ისტორიის, ეტიმოლოგიის, სტრუქტურული ლინგვისტიკისა და სხვა არაერთი საინტერესო საკითხია განხილული, მაგრამ, სამწუხაროდ, ავტორის მეთოდოლოგია და ამათუიშ საკითხისადმი მიდგომა სცილდება პროფესიონალურ, მეცნიერულ ანალიზს და ხშირ შემთხვევაში ხალხურ ეტიმოლოგიებს უტოლდება.

შესაძლოა, კ. ბარბაქაძის ნაშრომში ზოგიერთი კონკრეტული საკითხი არასწორად არ იყოს გაშუქებული, მაგრამ მთლიანობაში სამეცნიერო დისკუსიასა და მსჯელობას არ ექვემდებარება, ვინაიდან ლოგიკურ მეცნიერულ არგუმენტაციას მოკლებულია.

ემპირიული მასალის კვლევა არ არის შემოფარგლული და არავითარ ფონეტიურ კანონზომიერებას არ შეესაბამება.

ავტორის მიერ შემოთავაზებული მეთოდოლოგია მეცნიერულ კრიტიკას ვერ უძლებს და არ ექვემდებარება ამგვარ განხილვას”

ამ პასუხის კომენტარისაგან თავს ვიკავებ, იგი მკითხველისათვის მიმინდია. მის აღტერნატიულ პასუხად იოსებ სტალინისა და არნოლდ ჩიქობავას გამონათქვამები მინდა მოვიყვანო:

“უნდა ვიფიქროთ, რომ თანამედროვე ენის ელემენტები შეიქმნა ჯერ კიდევ უძველეს დროში, მონობის ეპოქაზე ადრე. ეს იყო არართული ენა, რომელსაც მეტად მცირე ლექსიკური ფონდი გააჩნდა, მაგრამ ჰქონდა თავისი გრამატიკული წყობა, მართალია პრიმიტიული, მაგრამ მაინც გრამატიკული წყობა” [62, გვ.27].

“მარტივ ფუძედ (ძირად) მიგვანნია ის, რაც არ იშლება ამჟამად: თანამედროვე ქართულის თვალსაზრისით; ხმარ, ნათელ დაუშლელი მონაცემებია (ეს მონაცემები მან სიტყვების *სამომხმარებლო* და *განათლებული* დეაფიქსაციით მიიღო შესაბამისად. ძ.ბ.), მარტივი ფუძეა, ძირია; მაგრამ ისტორიული განვითარების წინა საფეხურის გათვალისწინება დაგვანახვებს, რომ შეუძლებელი არაა მათი დაშლა, მათში აფიქსის თუ აფიქსების გამოყოფა და ახალი ძირეული კომპლექსის დადგენა” [3, გვ.24].

ამ გამონათქვამებს **ენის ელემენტური თეორია** ადასტურებს, რომელსაც, როგორც §1.3-ში ვაჩვენეთ, თავისი საკუთარი გრამატიკა გააჩნია. ეს გრამატიკა არის იოსებ სტალინისა და არნოლდ ჩიქობავას გამონათქვამებში ნაგულისხმევი, მისი გამოყენებით არის ყველა სამეტყველო ენის ლექსიკური ფონდი შექმნილი.

კარლო ბარბაქაძე